

Magyar–ukrán határrégió

Együttműködés az Európai Unió
külső határán

Debrecen
2008

MAGYAR–UKRÁN
HATÁRRÉGIÓ –
EGYÜTTMŰKÖDÉS
AZ EURÓPAI UNIÓ
KÜLSŐ HATÁRÁN

MAGYAR–UKRÁN
HATÁRRÉGIÓ –
EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ
EURÓPAI UNIÓ KÜLSŐ
HATÁRÁN

Szerkesztette:

Baranyi Béla

Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja
Debrecen
2008

© MTA Regionális Kutatások Központja

A kiadvány az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya által, az OTKA T046120. számú, „*A magyar–ukrán határ, mint az EU külső határa (A határon átnyúló kapcsolatok helyzete és lehetőségei a magyar–ukrán határ mentén Schengen kapcsán)*” címmel végzett tudományos kutatások eredményeit mutatja be, valamint a kutatási programhoz kapcsolódó, „*A magyar–ukrán határ, mint az EU külső határa*” című nemzetközi tudományos konferencia (2007. november 9.) tanulmánytá formált előadásait tartalmazza egységes kötetbe szerkesztve. A kötet címe angolul: *Hungarian–Ukrainian border region – co-operations on the external border of the European Union*

Lektor: Horváth Gyula, DSc
egyetemi tanár

ISBN 978-963-9052-90-1

Kiadja: az MTA Regionális Kutatások Központja
Felelős kiadó: dr. Horváth Gyula főigazgató
Technikai szerkesztés: Rajhóczki László
Borító: Balcsók István
Nyomdai munkálatok:
Center Print Nyomdaipari Szolgáltató Kft.

TARTALOM

Ábrák jegyzéke	13
Táblázatok jegyzéke.....	15
Bevezetés	17

A MAGYAR–UKRÁN HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS HELYZETE ÉS ÚJ KIHÍVÁSAI

<i>Baranyi Béla</i>	19
Történeti dimenziók	19
A magyar–ukrán határrégió földrajzi keretei	23
Jogi-intézményi relációk	31
Gazdasági dimenziók	38
A határon átnyúló kapcsolatok jellege	43
Az interregionális együttműködés intézményi keretei	51
Határforgalom	58
Összegzés	69

A MAGYAR–UKRÁN HATÁR, MINT AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KÜLSŐ HATÁRA

<i>Sallai János</i>	73
---------------------------	----

AZ UKRÁN ÁLLAMPOLGÁROK MAGYARORSZÁGI MUNKAVÁLLALÁSÁNAK NÉHÁNY TERÜLETI ASPEKTUSA

Balcsók István	85
Külföldi munkavállalók a magyar munkaerő-piacon	85
A külföldről érkező munkaerő nemzetiségi és területi megoszlása	87
Az Ukrajnából érkezők migrációs jellemzőinek és munkavállalási szokásainak néhány sajátossága	92
Összegzés	101

A KÜLFÖLDIEKRE IRÁNYULÓ BEFOGADÁSI HAJLANDÓSÁG SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

<i>Kovács Krisztina</i>	103
Az empirikus vizsgálatok célja	103
A külföldiek integrációjának kérdésköre a nemzetközi és hazai szakiroda- lomban	104
A befogadási hajlandóság vizsgálata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében	106
Az attitűdöket felépítő „viselkedéses információk”	111

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármestereinek külföldiekhez kapcsolódó attitűdjei	116
Összegzés.....	123

TELEPÜLÉSKÖZI KAPCSOLATOK SAJÁTOSSÁGAI SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE ÉS KÁRPÁTALJA HATÁR MENTI RÉGIÓJÁBAN

<i>Koncz Gábor</i>	125
A vizsgált térség.....	125
A határon átnyúló városi kapcsolatok lehetséges formái.....	127
Jelentősebb városok partnerkapcsolatai Magyarország határai mentén.....	130
A magyar–ukrán határtérség településhálózatának jellemzői.....	134
A magyar–ukrán reláció jelentősége a határon átnyúló települési kapcsolatokban	136
A megyeszékhelyek együttműködése	138
Kis- és középvárosok együttműködései.....	139
Községek együttműködései	141
Összegzés.....	142

TURISZTIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK A MAGYAR–UKRÁN HATÁR MENTÉN

<i>Tarpai József – Dancs Karola</i>	145
A turisztikai kínálat a régióban	145
Falusi turizmus	147
Turistacsalogató rendezvények a határrégióban	150
Turisztikai információs központok Kárpátalján és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében	151
Közös szakmai rendezvények és közösen megvalósított turisztikai projektek	153
Néhány turisztikai projekt részletes bemutatása.....	156
A Megyei Állami Idegenforgalmi Hivatal fejlesztési tervei.....	160
Befektetői tevékenység	162
A jövő kilátásai	163

LOGISZTIKAI KLASZTER LÉTESÍTÉSÉNEK KONCEPCIÓJA KÁRPÁTALJÁN

<i>Kiss Éva</i>	165
Az ukrán–magyar határ menti együttműködés feltételeiről.....	165
A magyar–ukrán határtérség fejlesztési prioritásai.....	166
A Kárpátaljai logisztikai klaszter létesítésének fejlesztési terve és szervezeti-jogi kérdései	167

Logisztikai klaszter létrehozásának új kihívásai Kárpátalján	169
A logisztikai klaszter koncepciójának előfeltételei és elemei.....	170
Összegzés	173

KÖVETKEZTETÉSEK, JÓ GYAKORLATOK, JAVASLATOK

<i>Baranyi Béla</i>	175
Az eredmények rövid összefoglalása.....	175
Összegző megállapítások, javaslatok.....	181
Schengen árnyékában	186
Irodalom.....	193
Az OTKA T046120. sz. kutatási program keretében megjelent publikációk, 2004–2007	201
A kötet szerzői	205
A kutatási program további résztvevői	205

CONTENTS

List of figures.....	13
List of tables.....	15
Introduction.....	17

THE PRESENT SITUATION AND NEW CHALLENGES OF THE HUNGARIAN-UKRAINIAN CROSS-BORDER CO-OPERATION

<i>Béla Baranyi</i>	19
Historical dimensions	19
Geographical range of the Hungarian-Ukrainian border region	23
Legal and institutional relations.....	31
Economic dimensions	38
Nature of cross-border relations	43
Institutional framework of cross-border co-operation	51
Border traffic	58
Summary	69

THE HUNGARIAN-UKRAINIAN BORDER AS THE EXTERNAL BORDER OF THE HUNGARIAN REPUBLIC AND THE EUROPEAN UNION

<i>János Sallai</i>	73
---------------------------	----

SOME TERRITORIAL ASPECTS OF THE EMPLOYMENT OF UKRAINIAN CITIZENS IN HUNGARY

<i>István Balcsók</i>	85
Foreign employees in the Hungarian labour market	85
Distribution of foreign workforce by nationality and region.....	87
Some particular features of the migration characteristics and employment customs of the employees from Ukraine	92
Summary	101

RECEPTION WILLINGNESS TOWARDS FOREIGNERS IN SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG COUNTY – EMPIRICAL RESEARCH

<i>Krisztina Kovács</i>	103
Objective of the empirical examinations	103
The issue of foreigners' integration in the international and Hungarian technical literature	104

The examination of reception willingness in Szabolcs-Szatmár-Bereg county	106
“Behaviour information” constituting attitudes	111
Attitudes towards foreigners in the case of mayors in Szabolcs-Szatmár-Bereg county	116
Summary	123

PECULIARITIES OF INTER-SETTLEMENT RELATIONS IN THE BORDER REGION OF SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG COUNTY AND TRANSCARPATHIA

<i>Gábor Koncz</i>	125
The studied region	125
Possible forms of cross-border town relationships	127
Partnership relations of important towns along the borders of Hungary	130
Characteristics of the settlement network of the Hungarian–Ukrainian border region.....	134
The importance of the Hungarian-Ukrainian relation in the cross-border settlement relationships	136
Co-operation of county centres	138
Co-operations of small and midsize towns	139
Co-operations of villages	141
Summary	142

TOURISM CO-OPERATIONS ALONG THE HUNGARIAN-UKRAINIAN BORDER

<i>József Tarpai – Karola Dancs</i>	145
The tourism supply in the region	145
Village tourism	147
Events attracting tourists in the border region	150
Tourism information centres in Transcarpathia and Szabolcs-Szatmár-Bereg county	151
Common professional programmes and tourism projects implemented jointly ..	153
Detailed presentation of some tourism projects.....	156
Development plans of the County Tourism Office.....	160
Investments	162
Challenges of the future	163

CONCEPT OF IMPLEMENTING A LOGISTICS CLUSTER IN THE TRANSCARPATHIAN REGION

<i>Éva Kiss</i>	165
On the conditions of the Ukrainian–Hungarian border co-operation	165
Development priorities of the Ukrainian-Hungarian border region.....	166
The development plan and organisational-legal issues of implementing the Transcarpathian logistics cluster	167
New challenges of implementing a logistics cluster in Transcarpathia	169
Preconditions and elements of the concept of a logistics cluster.....	170
Summary	173

CONCLUSIONS, GOOD PRACTICE, RECOMMENDATIONS

<i>Béla Baranyi</i>	175
A brief summary of the results.....	175
Resuming statements, recommendation	181
Under the shadow of Schengen.....	186
Literature.....	193
Major publications under the auspices of OTKA T046120 research programme, 2004–2007	201
Authors of the publication	205
Further participants of the research program	205

Ábrák jegyzéke

1. ábra	A trianoni békeszerződés következtében vonzásközpontjukat veszített területek Magyarországon.....	21
2. ábra	Magyarország térszerkezete és a határ menti átvonások	23
3. ábra	A magyar–ukrán határtérség és szomszédos régiójuk.....	24
4. ábra	Magyar nemzetiségű népesség Kárpátalján, 2001	27
5. ábra	Az érvényben lévő hivatalos munkavállalási engedélyek száma az Észak-alföldi régióban, 2005	42
6. ábra	A kapcsolattartás modellje erős, gátjellegű határoknál	44
7. ábra	A határ menti települések elhelyezkedése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben	46
8. ábra	A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein említési gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben.....	47
9. ábra	Határ menti empirikus vizsgálatok által érintett településpárok a magyar–ukrán határ mentén, 2002.....	49
10. ábra	A szomszédos országba irányuló kapcsolatok jellege említési gyakoriság szerint.....	50
11. ábra	Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Kelet-Magyarország részvételével, 2004.....	52
12. ábra	Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Magyarország részvételével, 2004.....	53
13. ábra	A Kárpátok Eurorégió céljainak és rendeltetésének ismertsége a magyar–ukrán határ menti településeken, 2001–2002.....	55
14. ábra	Potenciális és formálódó határregiók, interregionális együttműködések	58
15. ábra	A magyar–ukrán határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma, 1988–2001.....	59
16. ábra	A vasúti és a személygépkocsi-forgalom alakulása a magyar–ukrán határszakasz átkelőin, 1988–2004.....	61
17. ábra	A személyforgalom alakulása a magyar–ukrán határszakaszon, 1988–2004	62
18. ábra	Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekmények alakulása viszonylatok szerint, 2005–2006.....	66
19. ábra	Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes események elkövetési irányai	67
20. ábra	Tiltott határátlépések helyszínei Magyarországon, 2005	69
21. ábra	Határrendi esetek viszonylati megoszlása, 2002–2006.....	78
22. ábra	Határrendszértések száma viszonylatonként, 2002–2006.....	79
23. ábra	Tiltott határátlépés és kísérlete szabálysértést elkövetők száma főbb állampolgársági kategóriák szerint, 2005–2006.....	80
24. ábra	Embercsempészés bűncselekmények alakulása viszonylatonként, 2005–2006	82
25. ábra	A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek száma, 1989–2006.....	86

26. ábra	A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek megoszlása nemzetiségek szerint, 2006.....	88
27. ábra	Az egyes megyék részesedése a 2006 folyamán kiadott munkavállalási engedélyekből	89
28. ábra	A Magyarországgal szomszédos államokból érkező külföldi munkavállalók területi koncentrációja a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyek alapján	90
29. ábra	A tartózkodási engedély kiállítására és meghosszabbítására irányuló kérelmek főbb állampolgárság szerinti megoszlásának alakulása, 2002–2006	95
30. ábra	A tartózkodási engedély kiállítására és meghosszabbítására irányuló kérelmek a tartózkodás célja szerinti megoszlásának alakulása, 2002–2006....	96
31. ábra	Az adott év során az állampolgáraik létszámát tekintve legjelentősebb országokból származók részére kiadott munkavállalási engedélyek számának alakulása, 1996–2006	97
32. ábra	Az Ukrajnából érkező regisztrált munkavállalók területi megoszlása a kiadott munkavállalási engedélyek alapján, 2005.....	98
33. ábra	A lakosság magyarországi kapcsolatainak jellege Kárpátalja vizsgált határ menti településein az összes válasz százalékában, 2001–2002.....	100
34. ábra	A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok ezer lakosra jutó száma megyénként 2004. január 1-jén	107
35. ábra	A kérdőíves felmérésben résztvevő települések település-típus szerint, 2004	108
36. ábra	A bevándorlókkal kapcsolatos aggodalmak, illetve a határ menti fekvés, a külföldiek érzékelt száma és a munkanélküliség között kimutatható összefüggések, 2004.....	111
37. ábra	A xenofóbia mértékének alakulása Magyarországon, 1992–2006.....	112
38. ábra	Külföldiek elterjedtsége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 2004.....	117
39. ábra	A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő külföldiek száma és területi elhelyezkedése, 2004, n=130	118
40. ábra	A külföldiek megítélése Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármesterei körében, 2004.....	119
41. ábra	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármestereinek befogadási hajlandósága, 2004	119
42. ábra	A vizsgálatban részt vevő határ menti és nem határ menti települések, 2004, n=130	120
43. ábra	A befogadási hajlandóság alakulása a polgármesterek és a helyi lakosok értékrendjében, 2004, %.....	122
44. ábra	A határon átnyúló városi együttműködések típusai	129
45. ábra	Jelentősebb magyarországi városok partnerkapcsolatai a határrégióban	132
46. ábra	Városok partnerkapcsolatai Magyarország keleti határai mentén.....	133
47. ábra	A magyar–ukrán határrégió városainak sorrendje lakosságszám alapján, 2005, fő.....	135
48. ábra	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja városhálózata, fő.....	136

49. ábra	A magyarországi települési önkormányzatok szomszédos országokban működő nemzetközi kapcsolatainak megoszlása	137
50. ábra	Az egykori Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék.....	148
51. ábra	Fontosabb műemlékek a szomszédos országokban.....	149
52. ábra	Tájjegységek Kárpátalján.....	161

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat	Népességszám, népsűrűség és természetes szaporodás, Magyarországon, Ukrajnában és határ régiókban, 1998–2003.....	26
2. táblázat	A városi lakosság részaránya Magyarországon, Ukrajnában és határ régiókban, 1988–2003, %	28
3. táblázat	Kárpátalja lakosságának etnikai megoszlása, 2001	29
4. táblázat	Folyó áron számított GDP/fő, USA dollárban, 2005	39
5. táblázat	A magyar–román és a magyar–ukrán kölcsönös tőkebefektetések alakulása, 1998–2005.....	4
6. táblázat	A határforgalom alakulása magyar–ukrán relációban, 1996–2005.....	61
7. táblázat	Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekmények elkövetői főbb állampolgársági kategóriák szerint, 2005–2006	68
8. táblázat	A magyar–ukrán határra vonatkozó határszerződések.....	76
9. táblázat	Tiltott határátlépés és kísérlete szabálysértést elkövetők száma főbb állampolgársági kategóriái, 2005–2006	81
10. táblázat	A beilleszkedés különböző változatai.....	105
11. táblázat	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármestereinek a külföldiek befogadására vonatkozó hozzáállása, 2004, %	121

BEVEZETÉS

Az európai integrációs folyamatok új kihívásaira való tekintettel mára minden, a határon átnyúló kapcsolatok helyzetét, fejlesztésének lehetőségeit és esélyeit érintő kérdések megnőtt a jelentősége, különösen azokban a határ régiókban, ahol a keleti bővítés nyomán az egyes határszakaszok – köztük megkülönböztetetten is a magyar–ukrán államhatár – egyben az Európai Unió schengeni, ún. külső határai lettek. A magyar–ukrán két oldalát alkotó határ régiók számottevő része amúgy is gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, periférikus terület. A részben történeti, részben pedig az ugyancsak korábbi kedvezőtlen makro- és mikrogazdasági tényezők és hatások következményei (egyoldalú gazdaság-szerkezet, a gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége, a krónikus tökehiány, az akut foglalkoztatottsági válság), az életképes gazdasági programok hiánya, az elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, s főként pedig a minden területen fölöttébb vontatottan fejlődő határon átívelő kapcsolatok miatt az államhatárok merev elválasztó szerepének oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritalizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek.

A rendszerváltozást követő gazdasági visszaesés Magyarországon és Ukrajnában egyaránt fokozottan sújtotta a határ közeli régiókat, amelyek gazdaságát az államszocializmus évtizedei alatt is csak visszafogottan fejlesztették. A tartós recesszió hatására a határ közelében a többnyire valamelyik nagyváros leányvállalataként működő üzemek nagy része bezárt és ezáltal a helyi munkalehetőségek beszűkültek, sőt a munkanélküliek létszámát a térségben jelentősen növelték azok az elbocsátott ingázók, akik helyi munkalehetőségek híján korábban valamelyik nagyobb városban dolgoztak. A határszél problémáit a térségben tetőzte, hogy jórészt felbomlottak az egykori szocialista gazdasági tömörülések, a KGST keretében működő kapcsolatok is, s részben a földrajzi távolság, különösen pedig a gazdasági-társadalmi hátrányok (egyoldalú, mezőgazdaságra alapozott gazdaság-szerkezet, elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, magas munkanélküliség, képzetlen munkaerő stb.) miatt a térség nem volt képes a nyugati tőke vonzására sem. Ilyen körülmények között a határon átnyúló kapcsolatok is csak igen lassan bontakoztak ki.

A lassan formálódó és javuló magyar–ukrán kapcsolatok számára újabb kihívást jelent Magyarország 2004. május 1-jén történt csatlakozása az Európai Unióhoz. Mivel Magyarország keleti határai ettől kezdve jó ideig egyben az EU fokozottan, a teljes jogú Schengen-tagság elnyerése után – 2007. december 21-től – pedig az EU szigorúan őrzött külső határaiként is funkcionálnak, s a határátkelés megszigorodott feltételei (kishatárforgalom megszűnése, tételes vám- és dokumentumvizsgálat, vízumkényszer az ukrán állampolgárok számára stb.) bizonyos mértékig korlátozzák a határ menti együttműködést. Több mint nyilvánvaló tehát, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbító szándék komoly

hozzájárulást jelenthet a „schengeni határvonással” együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva az államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható nagyszámú tömbmagyarság jelenlétével.

Magyarország csatlakozásának egyszersmind gazdaságserkentő hatásai sem elhanyagolhatóak a kapcsolatépítésben, hiszen a határon átnyúló együttműködések fejlesztésére jóval több és nagyobb volumenű források állnak rendelkezésre. Közismert, hogy a határrégiók az EU regionális politikájának stratégiai célrendszerében kiemelt helyet foglalnak el. Itt mutatkozik meg leginkább a fejlettségbeli különbségek mérséklésének, az elmaradott régiók felzárkóztatásának és fejlesztésének, valamint a kohézió és az európai integráció erősítésének az igénye és lehetősége. Sok tekintetben új helyzetet teremtett és biztató perspektívákat ígér az együttműködésben a 2004 végén Ukrajnában lezajlott „narancsos forradalom” is.

Az OTKA T046120. számú, négy éves (2004–2007) időszakot felölelő kutatási program célja Magyarország uniós csatlakozása miatt kiemelt figyelmet érdemlő magyar–ukrán határtérség komplex vizsgálata. Erre való tekintettel a magyar–ukrán határrégióra irányuló kutatások a határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok, a határforgalom és a határőrizeti rend kérdéseivel foglalkozik, szoros összefüggésben az európai integrációs folyamatokkal és a schengeni külső határok új funkcióival. Az uniós csatlakozás után 2004. május 1-jét követően ugyanis kiterjedt területek kerültek az Európai Unió külső határára a 137 km hosszúságú magyar–ukrán határszakasz mindkét oldalán. Ilyen körülmények között tehát a területi tudományok módszereivel számba kell venni a határ menti periférikus peremterületek gazdasági-társadalmi felzárkóztatásának a lehetőségeit, regionális kutatási szinten is felkészülve az EU-integráció kihívásaira, a „schengeni határvonással” együtt járó helyzet kezelésére. A terjeszkedő Európa új schengeni határai mentén öröklött vagy újratermelődő problémák és feszültségek enyhítése, a határforgalom feltételeinek javítása, a határszakasz átjárhatóságának biztosítása ugyanis Magyarország és Ukrajna számára kölcsönösen fontos tudományos, gazdasági-társadalmi-kulturális és külpolitikai érdek. A „periféria perifériájára” szorult magyar–ukrán határsáv megismerését és fejlesztését szorgalmazó elemzések, az empirikus vizsgálatokon nyugvó alapkutatások a jövőt tekintve elősegíthetik, hogy kedvező megoldások születhessenek a Schengen utáni helyzet hátrányos következményeinek a minimalizálására, sőt ellensúlyozására. Ezért lehet gyakorlati szempontból is fontos a határon átnyúló kapcsolatok új dimenzióinak és perspektíváinak a komplex bemutatása.

Debrecen, 2007. december

Baranyi Béla
témavezető
szerkesztő

A MAGYAR–UKRÁN HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS HELYZETE ÉS ÚJ KIHÍVÁSAI

Történeti dimenziók

A mai magyar–ukrán határ mentén elterülő régiók korábban évszázadokon át szerves egységet alkottak a történelmi Magyarország részeként. Az első világháborúból vesztesként kikerülő Osztrák–Magyar Monarchia 1918–1919-ben részeire hullott szét és teret nyertek a már korábban megszületett nemzeti mozgalmak. Magyarország összes határát lényegében az 1920. június 4-én a Franciaországban, a Versailles-környéki Trianonban aláírt békeszerződés jelölte ki. A határok megvonásánál a térségben nem vették figyelembe az etnikai, gazdasági, vonzáskörzeti szempontokat, hanem az infrastruktúra, ezen belül pedig elsősorban a vásárváros vonalon futó külső vasútforgalmi sáv volt a határok kijelölésének legfontosabb szempontja. Ennek következtében jelentős létszámú magyar kisebbség rekedt Kárpátalján, a háború után kialakult ellenséges szomszédi viszony pedig lehetetlenné tette a különböző szintű kapcsolatokat az elszakított városok (Ungvár, Beregszász, Munkács) és Magyarországon maradt, központjukat veszített vonzáskörzeteik között. Az újonnan megvont államhatár két oldalára került, a történelmi Magyarországon belül társadalmi-gazdasági szempontból mindig is perifériának számító területek ezáltal még nehezebb helyzetbe kerültek, a „periféria perifériájára” sodródtak. Bár a régióhatárok a vizsgált térségben megvonása óta nem módosultak számottevően, a Magyarországtól elszakított, jelenleg Ukrajnához tartozó területek azóta igen sok változást éltek meg. Talán ma is élnek még Kárpátalján olyan idős emberek, akik a XX. század folyamán öt állam polgárai voltak. A határváltozások következtében a Kárpátalján élő lakosok – ha megélték – öt állam (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyar Királyság, Szovjetunió és Ukrajna) polgárai lehettek anélkül, hogy kimozdultak volna a szülőföldjükről (*Balcsók–Baranyi–Dancs*, 2005; *Baranyi*, 2005a; 2005b).

Kárpátalja viszonylatában a Trianon okozta veszteségek annyit jelentettek, hogy az akkori Csehszlovákiának ítélt közel 62 ezer négyzetkilométer területből mintegy 12 800 négyzetkilométert tett ki a földrajzi értelemben vett, s ma már Ukrajnához tartozó Kárpátalja, ahol a magyar ajkú népesség mintegy 200 ezer főt számlált 1920-ban (*Rónai*, 1989; *Sallai*, 1995; *Hajdú*, 2001; *Romsics*, 2001; *Baranyi*, 2004a, 2007).

Sajátosságai miatt külön magyarázatot igényel a mai magyar–ukrán határrégió abból a szempontból is, hogy Kárpátalja sorsa igen hányatott volt, s a Trianon utáni időkben többször is gazdát cserélt. Magyarország más határaival együtt

az ukrán határszakasz is trianoni képződmény. A határmegvonásnál természetesen itt sem vették figyelembe a korábban kialakult gazdasági és egyéb kapcsolatokat, vonzaskörzeteket, valamint etnikai határokat, ennek következtében jelentős számú magyar kisebbség rekedt a Csehszlovákiához csatolt Kárpátalján. Az ellenséges szomszédi viszony lehetetlenné tette a gazdasági kapcsolatokat az elcsatolt városok (*Ungvár, Munkács, Beregszász*) és Magyarországon maradt vonzaskörzeteik között. A mai magyar–ukrán határ menti területek kapcsolattartását még tovább bonyolította, hogy 1920 óta a túloldalon lévő Kárpátalján többször is változott az állami hovatartozás. A XX. századi határváltozások következtében a Kárpátalján élő lakosok öt ország állampolgárai voltak anélkül, hogy kimozdulnak volna lakóhelyükről.

A terület- és népességvesztésen túl alapvetően *átrendeződött az ország természeti, gazdasági, településhálózati és etnikai térszerkezete*. A Kárpát-medence politikai térképét ábrázoló Trianon legsúlyosabb következménye tehát, hogy az újonnan formálódott keleti határok már szervesen összetartozó, összekapcsolódott és egymásra épült gazdasági egységeket bomlasztott fel, amelynek egyik látványos és a határon átnyúló kapcsolatokat mindmáig hátráltató következménye, a gazdasági-társadalmi viszonyrendszerek szinte minden összetevőjét meghatározó *térszerkezet széttöredezése, a határ menti kettős periféria helyzet, a határmentiség és a halmozottan hátrányos helyzet* együttes, egymást erősítő „hatásmechanizmusának” a kialakulása volt, miközben Kelet-Magyarország gyökeresen más helyet volt kénytelen elfoglalni az új kelet-közép-európai térben. Kiemelt hangsúllyal említendő tehát a *gazdasági térszerkezet széttöredezése, a centrum–periféria viszony, a határmentiség és a periféria helyzet létrejötte*, valamint a határ elválasztó és/vagy összekötő szerepének a diszfunkciója. A Kárpát-medencét keresztül-kasul átszelő, *új politikai határok szét darabolták a XIX. század végére, a XX. század elejére körvonalozódó régiókezdeményeket*. Az új határok amellet, hogy szervesen formálódó régiókat érintettek, az interregionális és a magyar–magyar kapcsolatokat lehetetlenné tették, s magát a határforgalmat is rendkívüli módon megnehezítették (*Golobics–Tóth, 1999; Rechnitzer, 1999*).

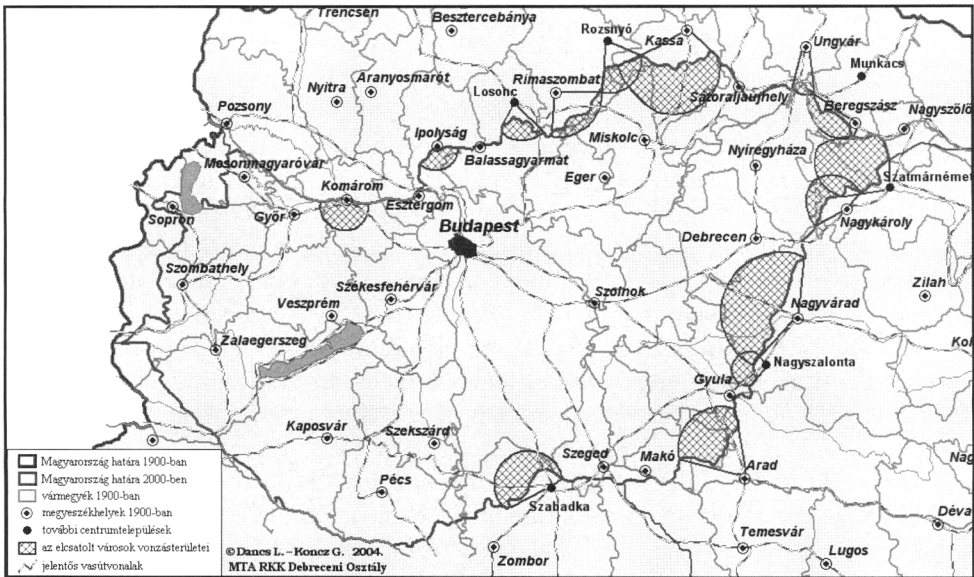
A trianoni határok nemcsak hatalmas területeket és magyar ajkú népességet szakítottak az egykori történelmi Magyarországtól, hanem szervesen összetartozó természeti tájakat, s legsúlyosabb következményként pedig infrastrukturális rendszereket és hálózatokat, közutakat, vasutakat, elektromos hálózatokat, településszerkezeti egységeket vágtak durván ketté, szakítottak szét olykor darabjaira, a legsúlyosabb következményeket idézve elő az utódállamok számára is. A trianoni döntést követő néhány évben átmenetileg még az *intézményesült kishatárforgalom* is hiányzott, akárcsak a második világháborút követő közel két évtizedben, mígnem a hatvanas években újra nem indult, bár a valóságban a beépített bürokratikus elemek és egyéb akadályok miatt többnyire csak látszatmegoldást eredményezett (*Sallai, 2002*).

A Kárpát-medencében a két világháború között az egymással szembenálló államok ellenséges légköre sem kedvezett az államhatárokon átnyúló regionális együtt-

működéseknek sem. Az ellenséges szomszédi viszony lehetetlenné tette a gazdasági jellegű kapcsolatokat a határokon „kívül rekedt” nagyvárosok és a Magyarországon maradt, központjukat veszített egykori vonzáskörzeteik között. A trianoni határváltozások miatt az Alföldön jóval nagyobb területek veszítették el korábbi vonzásközpontjukat, mint az ország északi vagy nyugati részén. Következésképpen a központjaikat veszített alföldi területeknek az új közigazgatási keretekbe történő integrációja igen nehézkes volt. Miután a politikai államhatárok szétvágták a korábbi regionális kapcsolatokat, természeti tájakat és gazdaságföldrajzi egységeket szelve keresztül, az Alföld-peremi vásárvárosok és az azokat összekötő transzverzális közút- és vasútvonalak, valamint az egykori vonzásközpontok fejlett ellátó- és szolgáltató funkciókkal együtt történt elvesztése következtében a trianoni Magyarország államhatárai mentén jelentős *városhiányos területek* keletkeztek (1. ábra).

1. ábra

A trianoni békeszerződés következtében vonzásközpontjukat veszített területek Magyarországon
(Regions in Hungary having lost their scope of attraction due to the Trianon Peace Treaty)

Érthető módon tehát a Kárpát-medencén belüli politikai államhatárok között az egyes államok térszerkezete csak szerves folyamatokat fékező politikai korlátok között fejlődhetett, a belső kapcsolatrendszer intenzitása és textúrája sokkal nagyobb, erősebb, illetve

sűrűbb lett, mint a határ menti térségké, nem is szólva a határon átívelő regionális együttműködés fejlődésének a korlátairól. Eközben szinte törvényszerű és *intenzív folyamattá vált a határ menti sávban zajló sokirányú perifériaképződés*, többek között a mai magyar–ukrán határ mentén is (Tóth, 1996; Tóth–Golobics, 1996; Baranyi, 2004b).

Az előbbiekkal összhangban megfogalmazható tehát a következtetés, hogy ha Magyarország egészen belül az Alföld helyzete periférikusnak minősül, akkor a keleti, de különösképpen az északkelet-alföldi határszél halmozottan hátrányos helyzete miatt joggal érdemelte ki a „*periféria perifériája*” megnevezést (Erdősi–Tóth, szerk. 1988; Baranyi–Balcsók–Dancs–Mező, 1999; Baranyi, szerk. 2001). Ezt a 20–25 km széles sávot a *megyeközpontok gyenge vonzása, a fejletlen infrastrukturális állapotok, a rossz elérhetőség, a nagy volumenű munkanélküliség, a romanépszerűség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok (gyenge termőképességű talajok, ár- és belvízvesztély) jellemzik*. Aligha véletlen, hogy a magyar–román és a magyar–ukrán határ mente kialakulása – tulajdonképpen Trianon – óta összességében hátrányos helyzetű térségnek számított, s ma is Magyarország legkiterjedtebb válságövezeteinek egyike (Enyedi, 1996). Ily módon az országot övező határszakaszok túlnyomó többségében a *periféria-helyzettel*, sőt azaz a halmozottan hátrányos helyzettel illusztrálható. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és települések a *külső (határ menti) perifériákon* helyezkednek el, s a magyar–ukrán határ mente mindkét oldalán is kiterjedt területet foglalnak magukban (Baranyi, 2004a; 2004b; 2007).

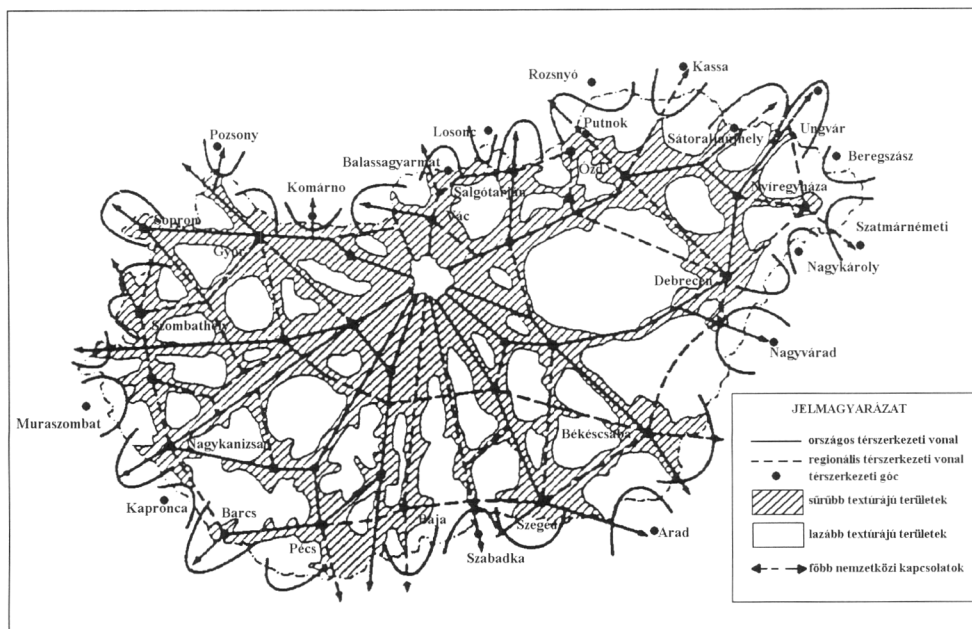
A határ menti települések a trianoni döntést követően, akaratukon kívül egyik pillanatról a másikra *kettős értelemben is perifériákká* váltak. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a korábbi országon belüli, úgymond „mélységi” elhelyezkedésből valaminek a „végére”, egy – elválasztó szerepet betöltő – új politikai államhatár „szélére” szorultak, másfelől pedig elveszítették egykori, a határ túloldalára szakadt természetes vonzáscentrumukat (Ungvár, Beregszász, Munkács), ami újfent a periféria-helyzet akkumulációját idézte elő. Ezek a határ menti területek Trianon után kevésbé voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, alig tudtak – és tudnak – bekapcsolódni a területi munkamegosztásba. A térszerkezeti és vonzaskörzeti kapcsolatokat illetően a trianoni békediktátum természetesen nemcsak magyarországi határ menti települések és városok életét érintette hátrányosan, hanem a trianoni határokon kívülre rekedt, immár nem magyarországi területek határ közeli településeinek a kapcsolatrendszerét, térszerkezeti és vonzaskörzeti funkcióit is nehezítette és akadályozta (Ruttkay, 1995; Rechnitzer, 1997) (2. ábra).

Mi sem jellemzőbb a magyar–ukrán határrégió periféria jellegére, mint az, hogy az öt ország találkozáspontjában elhelyezkedő transznacionális, Kárpátalja-Galícia Határ Menti Régió – Illés Iván kifejezésével élve – a *Kárpáti Régió* (intézményszerű formában a Kárpátok Eurorégió) pedig az az európai térség, amelyet új európai választóvonal vág ketté. Kelet-Európa divergáló fejlődése következtében ugyanis a térséget alkotó országok keleti határainak egyes szakaszain ma már mélyebb fejlettségi szakadék tátong a határ két oldala között mint az egykori vasfüggöny

mentén. Míg az EU keleti határai mentén általában kettő az egyhez vagy egyes szakaszokon ennél is lényegesen kisebb a fejlettségi különbség, a Kárpáti Régió belüli választóvonal mentén helyenként három az egyhez különbség tapasztalható, mint például a magyarországi viszonylatban amúgy is szegény Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és az ukrán Kárpátalja között. Tovább bonyolítja a helyzetet és hozzájárul a perifériaképződéshez az is, hogy a térség államhatárai mentén jelentős nemzeti problémák is mutatkoznak (Illés, 2002).

2. ábra

Magyarország térszerkezete és a határ menti átvonások
(The spatial structure of Hungary and the cross-attractions along the border)

Forrás: Tóth J. (1996) ábrája nyomán részben újraszerkesztve. MTA RKK Debreceni Osztály.

A magyar–ukrán határ régió földrajzi keretei

Magyarország Európai Unió csatlakozása (2004. május 1.) után a 136,7 km hosszú magyar–ukrán határszakasz az EU schengeni normák szerint örzött külső határa lett. A határ régiót egyfelől Kárpátalja, másfelől pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, közelebb-ről a határhoz közelebb fekvő területek és települések alkotják (3. ábra).

A magyar–ukrán határtérség és szomszédos régiójuk
(The Hungarian-Ukrainian border region and the neighbouring region)

Forrás: Dancs L. szerk., MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

A magyar–ukrán határtérség ukrán oldalán elterülő *Kárpátalja megye* Ukrajna délnyugati részében fekszik, területén húzódnak az Erdős Kárpátok (újabbkori terminológiával az Ukrán Kárpátok) déli lejtői és a lábuknál kezdődő Alföld. Kárpátalja északkeleten a Lemberg (Lvov) és Ivano-Frankovszk megyével, délen Romániával és Magyarországgal, nyugaton Szlovákiával és Lengyelországgal határos. Kárpátalja közigazgatási egység hivatalos neve Kárpátontúli terület (Zakarpatszkaja oblaszty), amely 13 járásra tagolódik. Kárpátalját nem tekinthető önálló földrajzi képződménynek. Magát az elnevezést az 1930-as évek végétől kezdik használni, addig a vidéket a Felvidék keleti részeként, Ruszinszko, vagy Podkarpatszka Rusz néven emlegették. A mai értelemben vett Kárpátaljáról, mint összefüggő területről csak 1944 lehet beszélni, amikor a szovjet megszállás következtében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékből kialakítottak egy majdnem

13 ezer négyzetkilométernyi részt és elnevezték Zakarpatszka Ukrajnának, egy évre rá pedig Kárpátontúli területnek. Igaz, nagyjából ugyanez a terület, mint külön földrajzi egység, az első világháború után Podkarpatszka Rusz néven Csehszlovákiához is tartozott a trianoni békeszerződés értelmében (*Balcsók–Baranyi–Dancs*, 2005).

A ma már csak 93 ezer négyzetkilométer területű Magyarország létrejötté közismer-ten az első világháborút lezáró *trianoni békeszerződés* következménye. Az 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés által kikényszerített új államhatárok hosszú távra szólóan az egyik legnagyobb traumát váltották ki a magyarság évezredes történelmében. A Magyarország területét és népességét ért súlyos veszteségekre vonatkozó rideg tények széles körben ismertek. A szakirodalom kellő mélységgel foglalkozott azzal a tragikus szituációval, amely során Magyarország keleti, jórészt pedig az északi és déli határainak kialakításában meghatározó szerepet játszott a Kárpátok ívén belül elhelyezkedő, nagyrészt az Alföld szélén, a felvidéki Losonctól, egészen a délvidéki Zomborig futó, félkör alakú vasúthálózat, mintegy eleve elrendelve a trianoni határvonást. Az ún. *vasútszabta határok* ugyanis az ország keleti felét érintően különösen súlyos következményekkel jártak, az új keleti államhatárok szakították le az egykori történelmi Magyarországból a legnagyobb területet és magyarajkú népesség tömböt (*Palotás*, é.n.; *Erdösi*, 1996; *Majdán*, 2002).

Kárpátalja (Transcarpathia), jelenlegi hivatalos nevén Закарпатська область többszöri területi hovatartozás után a független, államiságát 1991-ben elnyert Ukrajna része. Kárpátalja területe: 12 800 km², Ukrajna területének 2,12%-a, népessége 1 millió 248 ezer fő, az össznépesség 2,63%-a. A 2001. évi ukrán népszámlálás szerint Kárpátalja lakosságából 151,5 ezer fő, az össznépesség 12,1%-a tartozott a magyar kisebbséghez. A városi lakosság aránya Kárpátalján 37,0%, míg Ukrajnában 67,5%. Kárpátalján tizenhárom járás, tíz város, 20 városias jellegű község/falu, 579 egyéb falusi település található. A magyar–ukrán határrégió etnikai sajátossága, hogy az államhatár ukrán oldalán ugyan fogyatozók, de ma is jelentős számú magyar kisebbség él nagy és kiterjedt etnikai tömbökben, döntően az államhatár mentén (4. ábra).

A szomszédos határrégiókban az elmúlt évtizedben a *népesedési trendek* hasonlóak voltak. Mindkét régióban fogyatozik a népesség száma: Kárpátalján 1996-tól, az Észak-alföldi régióban pedig 1992-től. A természetes szaporodás értékei mindkét határrégióban jelentősen meghaladják az adott ország átlagát (1. táblázat), különösen igaz ez a megállapítás Kárpátaljára, ahol a vizsgált időszakban csak 1999-ben és 2001-ben volt természetes fogyás (Ukrajnában már 1991 óta tart ez a tendencia).

Az 1980-as évek végétől jelentős *elvándorlás* jellemzi mindkét határrégiót. Az Észak-alföldi régióban mindenekelőtt Magyarország nyugati térségei, illetve Budapest a vándorlás fő iránya, külföldre kevesen költöznek. A legtöbb elvándorlót már hosszú ideje Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adja. Kárpátalján kelet felé mutat a belföldi vándorlás iránya, viszont jelentősebb a külföldre vándorlók száma is. Kárpátalján 2000-ben 2498 fő volt a vándorlási veszteség, amelynek több mint felét (1259 fő) a külföldre vándorlók tették ki. A kivándorlók legfontosabb célországai Németország (33,9%) és Magyarország (32,4%), valamint az USA (11,1%), Csehország (9,9%) és Izrael (8,9%) voltak.

1. táblázat

Népességszám, népsűrűség és természetes szaporodás, Magyarországon, Ukrajnában és határ régióikban, 1998–2003
(Number of population, population density and natural increase in Hungary, Ukraine and their border regions, 1998–2003)

Év	Magyarország			Észak-alföldi régió			Ukrajna			Kárpátalja		
	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrű- ség (fő/km ²)	Termé- szetes sza- porodás (‰)	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrű- ség (fő/km ²)	Természetes szaporodás (‰)	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrű- ség (fő/km ²)	Természetes szaporodás (‰)	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Termé- szetes szaporodás (‰)
1988	10 588,6	113,8	-1,5	1 539,8	86,6	1,2	n.a.	n.a.	n.a.	1 237,3	96,7	8,8
1989 ^{UA}	10 374,8	111,5	-2,1	1 547,3	87,0	0,6	n.a.	n.a.	n.a.	1 252,3	97,8	8,0
1990 ^{HUN}	10 354,8	111,3	-1,9	1 547,4	87,0	1,1	51 944,4	86,0	0,5	1 258,1	98,3	7,5
1991	10 337,2	111,1	-1,7	1 547,5	87,0	0,8	52 056,6	86,2	-0,8	1 265,9	98,9	6,4
1992	10 310,2	110,8	-2,6	1 538,6	86,5	-0,1	52 244,1	86,5	-1,9	1 271,6	99,3	5,8
1993	10 276,9	110,5	-3,2	1 534,2	86,3	-0,9	52 114,4	86,3	-3,5	1 281,4	100,1	4,3
1994	10 245,7	110,1	-3,0	1 528,7	86,0	-0,7	51 728,4	85,7	-4,7	1 286,7	100,5	2,9
1995	10 212,3	109,8	-3,3	1 545,4	86,9	-0,5	51 334,1	85,0	-5,8	1 288,1	100,6	1,7
1996	10 174,4	109,4	-3,7	1 542,9	86,8	-1,0	50 893,5	84,3	-6,1	1 288,1	100,6	1,8
1997	10 135,3	108,9	-3,8	1 535,1	86,5	-1,2	50 499,9	83,7	-6,2	1 288,6	100,7	1,4
1998	10 091,8	108,5	-4,3	1 529,9	86,2	-1,9	50 105,6	83,0	-6,0	1 288,2	100,6	1,1
1999	10 043,2	108,0	-4,8	1 522,0	85,7	-2,5	49 710,8	82,3	-7,0	1 287,4	100,6	-0,4
2000	10 043,2	108,0	-3,8	1 522,0	85,7	-1,8	49 291,2	81,6	-7,6	1 284,0	100,3	0,4
2001 ^{HUN, UA}	10 174,8	109,4	-3,5	1 559,0	87,8	-1,7	48 457,1	80,3	-7,6	1 254,6	98,0	-0,6
2002	10 142,4	109,0	-3,5	1 554,2	87,7	-2,0	48 396,5	80,2	-7,6	1 249,9	97,6	-0,7
2003	10 116,7	108,7	-4,1	1 547,0	87,3	-2,7	47 442,1	78,9	-7,5	1 248,3	97,5	-0,1

^{HUN} Népszámlálás adatai, Magyarország.

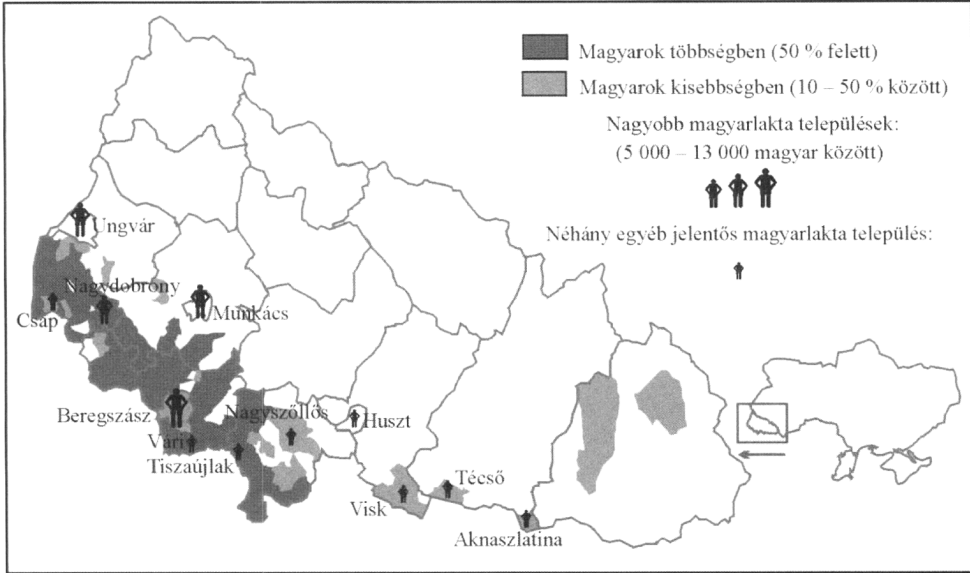
^{UA} Népszámlálás adatai, Ukrajna.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal; Ukrán Állami Statisztikai Bizottság.

Megjegyzés: Az Észak-alföldi régió esetében a 2001-es állapotok a legutóbbi népszámlálás adataiból, míg a korábbiak az 1990. évi népszámlálás továbbvezetett adataiból következnek, ami megmagyarázza a relatíve nagy eltéréseket a 2000. és a 2001. évi helyzet között.

4. ábra

Magyar nemzetiségű népesség Kárpátalján, 2001
(Hungarians in Transcarpathia, 2001)

Forrás: Ukrán népszámlálás, 2001. Határon Túli Magyarok Hivatala (www.htmh.hu).

Az Észak-Alföld nem tartozik Magyarország sűrűn lakott régiói közé, *népsűrűsége* a 2001-es adatok szerint 85 fő/km², amely jelentősen alatta marad az országos átlagnak (109,4 fő/km²). Ezzel szemben Kárpátalja Ukrajnán belül sűrűn lakott térségnek számít, még az utóbbi években bekövetkező népességfogyás ellenére is: Kárpátalja népsűrűsége 98,5 fő/km², Ukrajnáé viszont csak 81 fő/km² volt a 2001-es népszámlálás adatai alapján. A saját országa átlagához képest *mindkét határrégió kevésbé urbanizált*. Az Észak-Alföldön a magyarországi átlaghoz igazodva folyamatosan növekszik a városlakók aránya, ezzel szemben Ukrajna megyéi közül Kárpátalján a legkisebb a városi lakosság aránya, sőt ez az érték 1988 óta folyamatosan csökken. A csökkenés jórészt az 1990-es évek óta tartó gazdasági válság következtében megromlott városi létfeltételekre vezethető vissza (*Balcsók–Baranyi–Dancs, 2005*). (2. táblázat.)

A Magyar Köztársaság területén honos *nemzeti kisebbségek* mindegyikére jellemző az erőteljes szórványhelyzet, a kettős identitás, az előrehaladott asszimiláció és az erős érzelmi-kulturális kötődés Magyarországhoz. Az Észak-alföldi régió Magyarország egészéhez hasonlóan nemzetiségi szempontból gyakorlatilag homogénnek tekinthető. Ha a cigányságot nem soroljuk a nemzetiségek közé (a cigányság mint etnikai csoport nem egységes, létszámukról csak becslési adatok

léteznek, illetve többségük magyarnak vallja magát), akkor az itt élő nemzetiségek aránya a népszámlálások adatai szerint nem éri el az egy százalékot. Az Észak-alföldi régióban a román nemzetiség a legjelentősebb, noha mindössze három Hajdú-Bihar megyei településen haladja meg arányuk az egy százalékot. Rajtuk kívül igen csekély létszámban élnek még szlovákok, németek és ukránok is. Jelentős viszont a roma etnikumhoz tartozók aránya, de pontos létszámukról nincs megbízható adat. Magyarországon a nemzetiségek széleskörű kulturális autonómiával rendelkeznek, számos helyi és országos érdekképviseleti és kulturális szervezettel rendelkeznek, sőt az Észak-alföldi régió több településén is kisebbségi önkormányzatuk működik. A nemzeti kisebbségek a médiában is képviseltetik magukat, anyanyelvű újságjaik jelennek meg és a Magyar Televízió rendszeresen sugározza nemzetiségi műsoraikat.

2. táblázat

A városi lakosság részaránya Magyarországon, Ukrajnában és határregióikban, 1988–2003, %

(The proportion of urban population in Hungary, Ukraine and their border regions, 1998–2003, %)

Év	Magyarország	Észak-alföldi régió	Ukrajna	Kárpátalja
1989	61,9	54,8	n.a.	41,1
1990	62,0	55,1	67,5	41,5
1991	62,3	55,9	67,8	41,8
1992	62,7	58,3	67,9	42,1
1993	63,2	60,0	67,9	41,4
1994	62,8	60,0	67,9	41,1
1995	62,6	60,0	67,9	39,8
1996	63,6	60,0	67,8	39,1
1997	62,9	60,2	67,9	39,1
1998	63,5	61,0	67,9	39,0
1999	63,3	60,9	68,0	39,0
2000	63,6	61,0	68,0	39,0
2001	64,1	61,9	67,2	37,0
2002	65,0	62,9	67,2	37,0
2003	64,8	62,7	67,5	37,0

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal; Ukrán Állami Statisztikai Bizottság.

Kárpátalja nemzetiségi összetétele történelmi időkbe visszanyúlóan mindig vegyes volt. Népessége az 1910-es népszámlálás adatai szerint 600 ezer fő volt, ekkor a lakosság 59%-a ruszin, 25%-a magyar, 11%-a izraelita, 3%-a német, 1,2%-a pedig román volt. Kisebbségi létszámban éltek itt még csehek, szlovákok és cigányok is, de ezek együttes aránya alig haladta meg az egy százalékot. Az ukránok aránya

1910-ben még elenyészően kicsi volt. A második világháború után Kárpátalja a Szovjetunió része lett és az új politikai helyzet a népesség nemzetiségi összetételére is rányomta bélyegét. A legszembetűnőbb változás, hogy 1946-ban az ukrán lakosság aránya hirtelen 82,3%-ra nőtt, a magyaroké viszont 8,7%-ra, az izraelitáké pedig 3,1%-ra csökkent. Az ukránok magas arányát a bevándorláson kívül leginkább az magyarázza, hogy az 1944-es adatok szerint Kárpátalján 61,2%-ot kitevő ruszin lakosságot az ukránokhoz sorolták. A népszámlálások 1946 óta nem közölnek adatokat a ruszinokról, így mai arányukat szinte lehetetlen megbecsülni. A 2001-es népszámlálás adatai szerint az ukránok mellett Kárpátalja legjelentősebb nemzeti kisebbsége a magyar–ukrán határ mentén tömböt alkotó magyarság, arányuk 12,1% (3. táblázat, 4. ábra). Ukrajna nemzetiségi megoszlása már más képet mutat: az ukránok (77,8%) mellett a legjelentősebb kisebbség az orosz (17,3%), és nincs a 2001-es népszámlálás adatai alapján más olyan etnikum amely aránya eléri az összlakosság 1%-át (Balcsók–Baranyi–Dancs, 2005).

Az Ukrajnával szomszédos Észak-alföldi régióban a *nemzeti kisebbségek nyelveinek* csupán az egymás közötti érintkezésben, a kultúra területén, valamint az anyanemzettel való kapcsolatok ápolásában van szerepük. Kárpátalján a nemzetiiségi megoszlásnak megfelelően az ukrán nyelvet (államnyelv) beszélik legtöbben, emellett jelentős a magyar, a román és az orosz nyelvet beszélők száma, de használják még a cigány, a szlovák és a német nyelvet is.

3. táblázat

Kárpátalja lakosságának etnikai megoszlása, 2001
(*Ethnic composition of Transcarpathia, 2001*)

Etnikai csoport	Népességszám (ezer fő)	az összes %-ában		A 2001. évi érték az 1989. évi %-ában
		2001	1989	
Ukrán	1 010,1	80,5	78,4	103,4
Magyar	151,5	12,1	12,5	97,3
Román	32,1	2,6	2,4	109,0
Orosz	31,0	2,5	4,0	62,7
Cigány	14,0	1,1	1,0	115,4
Szlovák	5,6	0,5	0,6	77,7
Német	3,5	0,3	0,3	103,0
Összes	1 254,6	100,0	100,0	100,7

Forrás: 2001. évi ukrán népszámlálás.

A független ukrán állam 1991-es megalakulása óta javulás következett be a kárpátaljai kisebbségek helyzetében. Az 1992 júniusában elfogadott *nemzeti kisebbségi törvény* biztosítja az anyanyelv használatát, az anyanyelvi oktatáshoz, a saját kulturális intézményrendszerhez és a nemzeti-kulturális autonómiához való

jogot. A törvény lehetővé teszi a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek működését, a nemzeti szimbólumok használatát, az anyanyelvi szabályoknak megfelelő névhasználatot, valamint a határokon átnyúló szabad kapcsolattartást az anyanyelvi nemzettel, de nem teszi lehetővé a kisebbségek számára területi autonómia létrehozását. Az 1980-as 1990-es évek fordulóján lehetőség nyílt kisebbségi érdekvédelmi szervezetek megalakítására. A Kárpátalján legnagyobb nemzeti kisebbséget alkotó magyarság első, máig legnagyobb érdekvédelmi szervezete az 1989-ben megalakult *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség* (KMKSZ). Emellett még számos egyéb kisebbségi és szakmai szervezet képviseli a magyarokat Ukrajnában (*Balcsók–Baranyi–Dancs*, 2005).

A magyar–ukrán kapcsolatokat nehezítő körülmény a hátrányos helyzet, az öröklött történelmi, kulturális és etnikai gondok, valamint egyéb problémák (illegtelen kereskedelem, migráció, bűnözés) jelenléte mellett további súlyos gond, hogy a határon átnyúló kapcsolatok javulása ellenére a magyar–ukrán határszakasz viszonylag *nehezen átjárható*, részben az újabb nehezítő körülmény, a schengeni határőrizeti rend bevezetése miatt is. Súlyos problémát jelent a határ mindkét oldalán a *hátrányos helyzet akkumulációja* (elmaradott gazdasági szerkezet és infrastruktúra, tőkehiány stb.), illetve az ukrán oldal relatív elmaradása. Új kihívásokat és lehetőségeket teremtett, az ukrán fordulat, a „narancsos forradalom” (2004) az interregionális együttműködés erősítésére irányuló újabb pozitív törekvés.

A két szomszédos ország találkozására mentén fekvő határterület együttműködésében meghatározó szereppel bír ma is a *határok átjárhatósága*. Lényeges, hogy a határ *összekötő (híd)*, vagy *elválasztó (fal)* funkciója érvényesül-e. A magyar–ukrán (korábban magyar–csehszlovák, illetve magyar–szovjet) határszakasz 1920-as fennállása óta mindvégig a leginkább zárt határok közé tartozott, miközben Magyarország első világháború utáni feldarabolását követően meglehetősen ellenséges volt a viszony az utódállamok között. Kárpátalja irányában is tehát a mindenkori államhatár az elválasztó, „fal” szerepe dominált. Majd 1944-től a határszakasz a Szovjetunió nyugati kapuja volt, ahol kényszerrel úgyeltek arra, hogy a nyugati kultúra egy kis darabkája se szívároghasson be ezen a kapun. A szocializmus időszakában épült ki a határ túloldalán a máig álló – igaz már nem használt – műszaki jelzőrendszer. Az 1980-as 1990-es évek fordulóján egyszerűsödött a határátlépés, de Magyarország Európai Unió tagásával együtt életbe lépő schengeni határnormák máris új problémát vetnek fel. Egyvalami azonban bizonyosnak látszik: az ukrán–magyar határszakasz, a schengeni határőrizeti rend 2007. december 21-ei teljeskörű bevezetése után is hosszú ideig az Európai Unió külső, szigorúan őrzött határa lesz, amely korlátozólag hathat a mindennapi határon átnyúló kapcsolatokra.

Jogi-intézményi relációk

Az 1920. évi trianoni békeszerződés (II. rész, 27. §) rögzítette Magyarország új államhatárait. Ekkor a ma Ukrajnához tartozó Kárpátalja Csehszlovákia, majd a 1939-től átmenetileg ismét Magyarország része lett. A második világháború lezárásaként az új, immár magyar–szovjet államhatárok vonalát a Párizsban, 1947. február hó 10-én aláírt békeszerződésben rögzítették, amelyet kiegészítettek a Magyar Köztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között 1949-ben aláírt különböző redemarkációs okmányok, majd az 1962-es, az államhatár rendjéről szóló törvényerejű rendelet (*Balcsók–Baranyi–Dancs*, 2005).

Az 1980-as évek végén Kelet-Közép-Európában a politikai enyhülés, a Szovjetunió befolyásának csökkenése, majd felbomlása jótékony hatással volt a határok szerepére és a határforgalomra is. A független államiségét 1991-ben megszerző Ukrajnát Magyarország az elsők között ismerte el – még a Szovjetunió felbomlása előtt – de még ezt megelőzőleg megkezdte vele a jószomszédi, bizalmi viszony kiépítését, s megtörtént a diplomáciai kapcsolatok felvétele (1991. december 3.) is. A kijevei magyar konzulátus egyidejűleg nagykövetséggé alakult át, 1992. március 26-án pedig megnyílt Ukrajna budapesti nagykövetsége. Az 1991. augusztus 8-án pedig megkezdte működését az ungvári magyar képviselet, amelyet 1993. június 2-án főkonzulátussá minősítettek. A kapcsolatok felvételének egyik első lépéseként 1991. május 31-én Magyarország és Ukrajna külügyminisztere nyilatkozatot írt alá a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról, amit később határegyezmények aláírása követett. *Az ukrán–magyar határszakaszra vonatkozó határszerződések a következők:*

- A Magyar Köztársaság Közlekedési Minisztériuma és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Közlekedésügyi Minisztériuma között Moszkvában, 1947. szeptember hó 15. napján kötött vasúti határforgalmi egyezmény és mellékletei.
- A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a Záhony–Csop közötti útszakaszon lévő Tisza folyó feletti közúti híd közös használatáról és fenntartásáról Budapesten, 1963. évi június hó 11. napján kötött egyezmény.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a két ország közötti államhatáron levő határátkelőhelyekről szóló, Budapesten, 1993. február 26-án aláírt megállapodás.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között személyeknek a közös államhatáron történő átadásáról és átvételéről Budapesten, 1993. február 26-án aláírt egyezmény (1995. évi XXIV. törvény).
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a határ menti megyék lakosainak egyszerűsített államhatár átlépéséről szóló, Budapesten, 1993. évi február hónap 26. napján aláírt megállapodás.

- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a határvizekkel kapcsolatos vízgazdálkodási kérdésekről Budapesten, 1993. július 28-án aláírt egyezmény [120/1994. (IX. 8.) Kormányrendelet].
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között személyeknek a közös államhatáron történő átadásáról és átvételéről Budapesten, 1993. február 26-án aláírt egyezmény (1995. évi XXIV. törvény) végrehajtása tárgyában a Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között Kijevben, 1994. október 27-én aláírt megállapodás.
- A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a magyar–ukrán államhatár rendjéről, a határkérdésekben való együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról Kijevben 1995. május 19-én aláírt szerződés.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a szervezett bűnözés elleni harcban történő együttműködésről Kijevben, 1995. május 19-én aláírt egyezmény.
- A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a magyar–ukrán államhatár rendjéről, a határkérdésekben való együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló, Kijevben, 1995. május 19-én aláírt Szerződés. Kihirdetve: 1998. évi LV. törvény.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között az államhatáron keresztül megvalósuló vasúti forgalomról szóló, Kijevben, 1995. május 19. napján aláírt Egyezmény Kihirdetve: 176/1996. (XI.29.) Kormányrendelet.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a magyar–ukrán határon lévő közúti Tisza-híd átépítéséről szóló, Budapesten, 1996. január hó 16. napján aláírt megállapodás. Kihirdetve: 132/1996. (VIII.28.) Kormányrendelet.

A konkrét határszerződések mellett a legfontosabb magyar–ukrán határokat érintő dokumentum az ún. *alapszerződés* (teljes néven: „Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között”), amelyet 1991. december 6-án Kijevben írt alá a két fél, s amelyet az ukrán parlament 1992-ben, Magyarország pedig 1993-ban ratifikált. Ebben többek között rögzítették, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitákat kizárólag békés eszközökkel oldják meg, soha, semmilyen körülmények között sem alkalmazzák egymással szemben elsőként fegyveres erőiket, tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs és nem is lesz területi követelésük. A megállapodás rögzítette továbbá azt is, hogy a felek ösztönözni fogják a határ menti együttműködést valamennyi területen, törekszenek a népeik jószomszédi és baráti alapon való közeledéséhez szükséges feltételek megteremtésére, minden eszközzel elősegítik az állampolgáraik közötti kapcsolatok bővülését mind egyéni alapon, mind pedig az állami, a társadalmi és más szervezetek vonalán. Segítik a társadalmi szervezetek, szakszervezetek, alapítványok, oktatási és kulturális intézmények, tudományos kutatóintézetek és tömegtájékoztatási eszközök együttműködéséhez és az ifjúsági cserekapcsolatok intenzívebbé tételéhez

szükséges feltételek megteremtését, különös figyelmet szentelnek a kölcsönösen előnyös kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlesztésére.

A fentiekén kívül a két ország kapcsolatát még egy sor állam-, illetve kormányközi egyezmény és megállapodás szabályozza. Egyezmény született többek között a kereskedelmi-gazdasági, műszaki-tudományos, a kulturális, oktatási és tudományos együttműködésről, a Magyar Köztársaság és Ukrajna közötti beruházások elősegítéséről és kölcsönös védelméről, a növény-egészségügyi és növényvédelmi kapcsolatokról, a nemzetközi légi, vasúti és közúti közlekedésről. Létezik még megállapodás az energetikai együttműködésről, a kettős adóztatás elkerüléséről, a környezetvédelmi és területfejlesztési együttműködésekéről, a vámügyekben történő segítségnyújtásról stb. Emellett egy sor magyar–ukrán kormányközi vegyesbizottság felállítására is sor került, amelyek az egyes szakterületeken koordinálják a kétoldalú együttműködéseket, előkészítik és felülvizsgálják a kétoldalú egyezményeket. Létezik például kereskedelmi-gazdasági és műszaki-tudományos, környezetvédelmi és területfejlesztési együttműködési, kisebbségi vegyesbizottság. Ugyan nem kétoldalú egyezmény, de mindenképpen meg kell említeni a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvényt, közismert nevén a Státusztörvényt, amely a határon túli magyarok számára speciális kedvezményeket (egészségügyi, utazási, munkavállalási stb.) biztosít.

Magyarországon az Európai Unióhoz történő csatlakozással kapcsolatos tárgyalások évekkorábban lezárultak, ebből következően elhárultak a közösségi jog átvételének akadályai. Magyarországon a jogharmonizáció az ország EU-tagságával időközben gyakorlatilag teljessé vált, miután 2003. április 16-án Athénban aláírta az Európai Unióhoz való csatlakozás szerződését, amelynek eredményeként 2004. május 1-én az EU teljes jogú tagjává vált. Ezzel szemben Ukrajnában az euroatlanti integráció terén még csak a kezdeti, tájékoztató lépéseknél tartanak, a közösségi jogok átvételéről gyakorlatilag nem lehet beszélni. Az ukrán kormányzat célja, hogy az ország a minél hamarabb csatlakozzon az Európai Unióhoz, ma még inkább csak óhaj, semmint realitás.

A magyar–ukrán határ mentén egyik oldalon sincsenek speciális közigazgatási területek, mindkét oldalon a határ menti térség gazdaságának fejlesztése és a beruházások ösztönzése érdekében létrehozta különleges gazdasági övezeteket. Magyar oldalon 1996-ban jött létre a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 50 települését magába foglaló Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet, ukrán oldalon pedig 2001 májusától lépett hatályba a Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezetről szóló ukrán törvény, amely 30 éves időszakra biztosít különleges adókedvezményeket a befektetőknek (összterülete 737,9 hektár, ebből Munkácsra és környékére 212 hektár, Ungvár és Csap térségére több mint 500 hektár jut). Az övezetekben letelepedő vállalkozások különféle adókedvezményekben, állami támogatásokban és kedvezményes hitelekben részesülhetnek. A két szervezet között mindennapos, jól működő kapcsolat alakult ki.

Az 1990-es években Kelet-Közép-Európában is megalakultak az első *eurorégiók*, amelyek a korábbi elzárt határ menti térségekben a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését tűzték ki célul. Az ukrán–magyar határszakaszon jelenleg egy ilyen szervezet érdekelt, a Kárpátok Eurorégió, amely létrehozásáról szóló egyezményt Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna határ menti régióinak, megyéinek a képviselői Debrecenben, 1993. február 14-én írták alá, amit Magyarország, Lengyelország és Ukrajna külügyminiszterei egyidejűleg Közös Nyilatkozat aláírásával szentesítették, amelyhez hamarosan csatlakozott Románia és Szlovákia is. Az eurorégió sajátossága, hogy megalakulása politikai, kül- és biztonságpolitikai szempontok által motivált döntés volt, gyakorlatilag „felülről” hozták létre.

A XX. század végén a Kelet-Közép-Európa valamennyi országát érintő *gazdasági-politikai rendszerváltás* során a szocialista államberendezésre jellemző egypártrendszer ismét fölváltotta a parlamentáris demokrácia. Mind Ukrajnában, mind pedig Magyarországon új alapokon szerveződött meg tehát a politikai irányítási rendszer, és az euroatlanti integrációs folyamat részeként fokozatosan átalakul a közigazgatási rendszer, illetve az egyes szintek szerepe a hatalmi hierarchián belül.

Az egykori teljesen központosított, „felülről vezérelt” irányítás helyébe *Magyarországon a decentralizációra* való törekvés lépett, és a korábbinál jóval nagyobb szerephez jutott a helyi önzorgatás, elsősorban a települési önkormányzatok. Ukrajnában is elindult ez a folyamat, de még mindig erősen centralizált a közigazgatás, s a társadalmi-gazdasági átalakulás is lassan halad. Az önkormányzatokat érintő törvényeket, rendelkezéseket Ukrajnában többször változtatták, módosították, 1995 júliusában központosították a megyei, helyi közigazgatást, amivel tulajdonképpen átruházták a helyi önkormányzatok jogait az állami közigazgatásra.

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése mindkét régióban fontos cél, de *a közigazgatási szintek eltérő hierarchiája* és önállósága nehezíti ezt. Míg Magyarországon a települési önkormányzatok széleskörű önzorgatási jogokkal rendelkeznek, addig Ukrajnában ezek csak igen kis önállósággal bírnak. Ukrajnában ma még létezik a *járásai közigazgatási szint* (Kárpátalján 13 járás), a Magyarországon pedig létrehozták az Unió területi statisztikai tervezési rendszer NUTS 4-es szintjének megfelelő *kistérségeket*, amelyek azonban nem rendelkeznek közigazgatási funkcióval. Emellett mindkét országban léteznek *önszerveződő kistérségek* – bár Kárpátalján még csak most vannak kialakulóban –, amelyek határai viszont nem esnek egybe a statisztikai kistérségek, illetve a járások határaival. Mindkét országban funkcionálnak a *NUTS 3-as* szintnek megfelelő *megyék*, de míg Ukrajnában ezek a legmagasabb közigazgatási szintek, addig Magyarországon már megalakultak a megyékből álló NUTS 2-es *régiók*.

Miután a magyar régiók egyfelől nagyon fiatalok, másrésről még nem politikai képződmények, illetve nem rendelkeznek önkormányzati funkciókkal, ezért önállóan nem jelennek meg az országos politikai életben, illetve a szupranacionális szinten sem, Ukrajnában pedig a régiós szint létre sem jött. Jól példázza ezt az a tény, hogy a magyar–ukrán határ mentén létrejött eurorégiók (Kárpátok Eurorégió, Interregio) nem

regionális, hanem megyei alapon szerveződtek meg. A fentebbiekből egyenesen következik, hogy nem alakultak ki regionalista pártok, és bár a határvidék a múlt században sok nemzetiségi ellentétekre visszavezethető belső és külső konfliktust élt meg, a szeparatizmus egyáltalán nem vált jellemző törekvéssé.

Ukrajna 1991. augusztus 24. óta független állam, *államformája köztársaság*. Az alkotmány megfogalmazása szerint elnöki–parlamentari köztársaság, a gyakorlatban azonban sokkal inkább elnöki köztársaság. A végrehajtó hatalom élén a Miniszteri Kabinet áll, az igazságszolgáltatás legfelső szerve a Legfelső Bíróság; Alkotmánybíróság. Az államfőt öt évre választják.

Magyarország és Ukrajna esetében a *vízumszabályozás* azonos. Magyar állampolgár 30 napra vízummentesen, meghívó levél, vagy turista voucher birtokában, érvényes menettérri jeggyel, megfelelő anyagi fedezettel, vagy hivatalos célú beutazásnál a kiküldő szerv által kiállított ún. kiküldetési rendelvénnyel és a fogadó szerv meghívó levele felmutatásával utazhat be Ukrajnába. Az útlevél érvényességének legalább fél évesnek kell lennie. Magyarország 2004. május 1-től az Európai Unió teljes jogú tagjává vált és a schengeni határőrizeti normák vonatkoznak rá. Ebből kifolyólag az Ukrajnával szemben fennálló vízummentesség 2003 novemberétől megszűnt, Magyarország teljes körű schengen tagságával pedig – 2007. december 21-e után – a magyar–ukrán államhatár az EU szigorúan őrzött külső határaként funkcionál, s az ukrán állampolgárok már csak vízummal léphetnek be Magyarországra területére. Várhatóan a 2003 novemberében megszűnt kishatárforgalom fenntartását bizonyos könnyítések segítik majd.

Ami a határon átnyúló kapcsolatok kérdésének és várható szabályozásának a különböző tervezési dokumentumokban való megjelenését illeti, elmondható, hogy a magyar–ukrán határ menti térség problémáinak és lehetséges jövőbeli fejlődési irányainak felvázolásához az államközi megállapodások, az országos és a határt érintő NUTS 2 régiók programozási, tervi előzményei mellett támpontot adnak a határregiókra vonatkozó *közös fejlesztési dokumentumok* („*A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója*”). Ezek mellett rendelkezésre állnak a vizsgált területet érintő eurorégiók tervdokumentumai („*A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség stratégiai fejlesztési programja*”, valamint az *Interregio fejlesztési dokumentumai*) is.

Ukrajnában több fejlesztési dokumentum is foglalkozik a határtérségekkel, a határon átnyúló együttműködésekkel. A területfejlesztés irányelveit alapvetően meghatározó törvény az *Állami regionális politika koncepciója*, ami megfogalmazza a regionális szereplők feladatait és a legfontosabb fejlesztési irányokat, s részét képezik a helyi és regionális szintű fejlesztést célzó intézményi és gyakorlati eszközök is. Az *Állami regionális gazdaságpolitika koncepciójáról* szóló törvény már meghatározza a határregió fogalmát, és kimondja azok támogatásának fontosságát. A Szovjetunió utódállamai közül 1994-ben Ukrajna írt alá először *Partner-ségi és együttműködési egyezményt*, aminek ratifikációját követően Leonid Kucsma

elnök rendeletben szabályozta az ország EU-integrációjának stratégiáját, ami feltételezte az ukrán régiók kapcsolatának kialakítását tagországok és jövőbeli tagjelölt országok régióival. Az ukrán állami regionális politika szerves részét alkotja az „Ukrajna 2010” *szociális-gazdasági fejlesztési stratégia*, ami egy adminisztratív reformot vetít előre, a kapcsolatok irányának meghatározásakor prioritásként szerepel a dokumentumban az ország nyugati határa mentén kialakított gazdasági övezetek fejlesztése. Az elmúlt években Ukrajnában bekövetkezett kedvező változások nyomán az Ukrajna regionális politikájában előtérbe kerültek a nyugati irányú szomszédsági kapcsolatok és Európai Unió felé történő nyitás lehetőségei, ami a határtérségek szerepének fontosabbá válását és a határon átnyúló kapcsolatok erősödését vetíti előre.

Magyarországon jelenleg a közelmúltban fejeződött be a 2007–2013 közötti tervezési periódusra vonatkozó fejlesztési dokumentumok elkészítése. Az Észak-alföldi régióban a határ menti elhelyezkedésre és a határt átszelő közlekedési folyosókra építve a logisztikai szolgáltatások fejlesztése stratégiai célként szerepel a kedvező adottságokkal bíró „*gateway funkciók*”, az *ún. kapuvárosok szerepének erősödése*. A dokumentum szerint a 2007-től induló fejlesztési időszakban a határon átnyúló gazdasági együttműködések fokozottabb figyelemre számíthatnak (az EU politikáját is követve), főként a határ menti periférikus térségek ahol jelenleg nem eléggé kihasználtak ezek a lehetőségek. Ebben a vállalkozási övezetek meghatározó szerepet játszhatnak. A koncepció készítői a román és ukrán határ mentén elhelyezkedő hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatását csak „Trianon örökségének” felszámolásával tekintették megvalósíthatónak.

A legnagyobb volumenű (jelenleg már folyó és a jövőben tervezett) fejlesztéseknek a határon átnyúló közlekedési hálózat beruházásai, mivel ma nem megfelelő a határt átszelő közlekedési folyosók kapacitása, illetve határ két oldalán fekvő meghatározó városközpontok összeköttetése. Az elmúlt években bekövetkezett folyószennyezések kapcsán fokozottan merül fel a környezeti balesetek határon átnyúló hatásainak csökkentése, különösen a fémkohászat, petrokkémia esetében, illetve a csatornázottság szintjének emelése. A fejlesztési dokumentumok megemlítik, hogy több városnak erős, tradicionális határon átvélő kapcsolatai vannak, amelyek újjáélesztése nagyobb eséllyel történhet meg, s komoly lehetőségeket tartogat a jövő együttműködéseinek kibontakozására. Fontos lehetőségként említi a dokumentum a tagmegyék aktív részvételét az euroregionális szervezetek munkájában.

Ukrajnában a közigazgatási szint legalsó területi-térségi szinteken, a megyéknek (NUTS 3) megfelelő közigazgatási egységek rendelkeznek fejlesztési elképzelésekkel, koncepciókkal. A Magyarországgal közvetlenül határos Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlesztési programja 2001-ben készült el „*Kárpátalja – 2004. Belépés a XXI. századba*” címmel. A fejlesztési prioritások kilenc nagyobb fejezetbe csoportosulnak, amelyek közül a határon átnyúló kapcsolatok alakulását elsősorban a *Külgazdasági Kapcsolatok*, és a *Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet fejlesztése c.*

tematikai egységek elemzik. A külgazdasági kapcsolatok fejlesztése a határátkelő-helyek megközelítését szolgáló közlekedési és a vám infrastruktúra korszerűsítésére és a gazdasági kapcsolatok volumenének növekedésére koncentrálnak, aktív részvétellel az Interregio euróregionális szerveződésben. A Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet pontszerűen helyezkedik a határtérség logisztikai csomópontjaiban kedvező lehetőségeket kínálva a külföldi befektetők számára. A gazdasági övezet megalakulása óta számos gyümölcsöző együttműködési megállapodást kötöttek a határ túloldalán fekvő *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezettel*.

Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja megyék összefogásának eredményeként 2003-ban készült el *A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója*, amelynek célja az ukrán–magyar határ menti térség felzárkózásának, az ott élő lakosság életminőségének javítása a határ menti együttműködésben meglévő lehetőségek maximális kihasználásával. Az öt stratégiai cél között az első helyen a versenyképes gazdasági szerkezet kialakítása áll, mivel a térség gazdasági mutatói minden szempontból kedvezőtlen viszonyokat tükröznek, aminek oka a gazdasági szerkezet viszonylagos homogenitása és rugalmatlansága. A humán erőforrások fejlesztése a határtérség gazdaságának katalizátora lehet, ma még azonban elsősorban a képzett réteg elvándorlási folyamata figyelhető meg. A beruházások növekedésének másik alapvető feltétele határ menti térség elérhetőségének javítása. A környezet- és természetvédelmi együttműködések alapvetően meghatározza a Tisza, mint határfolyó szerepe, ami közös értéként jelentősen a témában való együttműködést. Szektorsemleges fejlesztési területként fogható fel a Magyarország EU-tagságból adódó lehetőségek maximális kihasználása, ami nagyon fontos tapasztalatok átadásával járhat együtt, segítve Ukrajna integrációs törekvéseit.

A vizsgált határtérségeket érintő eurorégiók mindegyike meghatározta stratégiai fejlesztési elképzeléseit, amelyek a határon átnyúló kapcsolatok érdekei fokozott figyelembe vétele mellett tesznek kísérletet az egyes tagrégiók fejlesztési dokumentumai építve megtalálni az együttműködés leginkább hatékony területeit. A *Kárpátok Eurorégió Regionális Fejlesztési Munkabizottsága* 2004-ben készítette a *Kárpátok Eurorégió Stratégiai fejlesztési programját*. A helyzetfeltárás megállapította, hogy az 1993-ban megalakult szervezet a nyugat-európai példák másolásával nem tudott igazán sikeres lenni a térségben a fogadó feltételek kialakulatlansága, illetve a tagrégiók jelentős fejlettségbeli különbségei miatt. Ezért a stratégia több javaslatot is tesz az eurorégió szervezeti és működési megújulására is. A területfejlesztési stratégiai program feldolgozta a tervelőzményeket és elemezte a korábbi projektek sikerességét, amelyek alapján a következő fő fejlesztési területeket határozta meg: közlekedési kapcsolatok; versenyképes gazdaság kialakítása; humán erőforrások összehangolt fejlesztése; a humán szolgáltatások színvonalának emelése; az idegenforgalom komplex megközelítése; természet- és környezetvédelem; az eurorégió külső kapcsolatainak erősítése.

Az operatívabb együttműködés kialakításának érdekében a Kárpátok Eurorégióon belüli programrégióként a szorosabb kapcsolatban álló magyar Szabolcs-Szatmár-Bereg, a romániai Szatmár (Satu Mare) és Kárpátalja (Transcarpathia) megyék 2000. október 6-án hívták életre az *Interregio-t*, amelynek 2003-ban fejlesztési koncepciója készült (magyar kezdeményezésre és aktív részvétellel), amelynek alapot nyújtott az ukrán–magyar határ menti térség fejlesztési koncepciója. A közös lehetőségekre épülő fejlesztési prioritások köre gyakorlatilag megfelel a Kárpátok Eurorégió céljaival, még inkább hangsúlyozva a gazdasági kapcsolatok erősítését a konkrét projektek szintjén.

A határtérséget érintő, különböző szintű tervezési dokumentumokat tekintve megállapítható, hogy összességében jól tükrözik a határok mentén jellemző problémákat és a legfontosabb dilemmákra koncentrálnak, alkották meg a kitérés lehetőségeit. Fontos előrelépés, hogy a határ két oldala között legalább a tervezési dokumentumok szintjén megpróbálják összehangolni a stratégiákat, ha ez a gyakorlati megoldások terén még nem mindig sikerül.

Gazdasági dimenziók

A magyar és ukrán határ menti térségek adottságainak elemzésekor az egyik legnagyobb problémát az összevethető statisztikai adatok hiánya jelenti. A statisztikai adatgyűjtés eltérő módja mellett az idősoros adatok esetében gondot okoz, hogy Ukrajna csak 1991-ben lett független, a korábbi szovjet adatok pedig nem minden esetben tükrözik kellő teljességgel a valóságot, illetve nem, vagy csak igen nehezen hozzáférhetőek. Ukrajnában sokáig nem voltak elérhetőek a statisztikai kiadványok a kiadás anyagi nehézségei miatt sem, sőt számos statisztikai adat még ma sem nyilvános. Ukrajna jelenleg még csak mérlegeli az Európai Unió csatlakozási lehetőségét, ebből következően nem alakulhatott ki az EUROSTAT-tal kompatibilis nemzeti területi statisztikai tervezési rendszer. Mindkét ország esetében további nehézséget okoz, hogy az elmúlt másfél évtizedben többször változtak az adatgyűjtési és rendszerezési szokások, ezért sok esetben az adatok nem vethetőek össze egymással.

A Szovjetunió széthullása után 1991-ben létrejött az önálló Ukrajna. A térség többi országához hasonlóan a rendszerváltás után az ukrán gazdaság is válságba került, amelyből csak most kezd kilábalni az ország. Az egy főre jutó GDP 1991 és 1999 között több mint 60%-kal esett vissza (vásárlóerő paritáson számolva 5180 USD-ról 2200 USD-ra), azóta ismét emelkedőben van, 2001-ben az éves növekedési ráta 9,1% volt. Magyarország gazdasága is megérezte a rendszerváltás hatását, azonban nem következett be az Ukrajnaihoz hasonló visszaesés. A GDP vásárlóerő paritáson számított értéke 2005-ben az Európai Unió átlagához képest még mindig alacsony, de már elérte a 17 400 USD-t, az EU 25-ök átlagának 61,1%-át (4. táblá-

zat). Regionális szintű GDP adatok csak Magyarországon állnak rendelkezésre, s bár az Észak-alföldi régióban mérsékelten növekszik az egy főre számított GDP, ám a magyar régiók sorrendjében ma is az utolsó helyen áll.

Mivel Kárpátalja az egykori Szovjetunió nyugati peremén helyezkedett el, sohasem volt az ipari nagyberuházások célpontja, gazdaságának uralkodó termelési ágazata a mezőgazdaság. A megye gazdasága – valamennyi ágát tekintve – alacsony határfokú, a műszaki színvonal és a szervezethez elmaradottsága jellemzi. A meglévő városi ipar tönkrement, leépült. Az egy főre jutó termékgyártás a megyében az országos átlag felénél kevesebb. A termelés 1999-ig tartó visszaesése a vállalatok 70,5%-át érintette a megyében, kedvezőtlenül befolyásolta a lakosság reáljövödelmének alakulását. Kárpátalján 2000-ben elkezdődött a gazdaság élénkülése, megállt a mezőgazdasági termelés csökkenése, az ipar 12%-kal, 2001-ben pedig 21%-kal több terméket állított elő, mint egy évvel korábban.

4. táblázat

*Folyó áron számított GDP/fő, USA dollárban, 2005
(GDP per capita at current prices, in US dollars, 2005)*

Országok	Folyó árfolyam alapján		Vásárló erő paritáson	
	USD	EU25 = 100	USD	EU15 = 200
EU 25	28 630	100,0	28 460	100,0
Magyarország	10 830	37,8	17 400	61,1
Ukrajna	1 761	6,1	6 858	24,1

Forrás: www.ec.europa.eu/eurostat, Ukrajnára vonatkozó adatok: www.worldbank.org.

A *külföldi tőkebefektetések* egyre növekednek Ukrajnában is, 2002-ig összesen mintegy 4,4 milliárd USD volt az országban befektetett külföldi tőke nagysága, viszont a külföldi tőkebefektetések egy főre jutó értéke még mindig az egyik legalacsonyabb a térségben. Az USA, mint legnagyobb beruházó, az ukrainai külföldi befektetésekből 1207,8 millió dollárral részesedik, ami a külföldi beruházások 13,7%-a, majd Ciprus következik 1115 millió USD-vel (12,7%). Nagy-Britannia 938,6 millió dollárt fektetett be Ukrajnában (10,7%). A külföldi befektetők leginkább az élelmiszer- és feldolgozóipart, a kiskereskedelmet, a pénzügyi szférát preferálták. A régiókat tekintve Kijev a külföldi tőkéből mintegy két milliárd dollárral részesedik, amit a Kijevi régió (462 millió USD), majd a Dnyipropetrovszki régió (484 millió USD) követ 2003. október 31-ig. A külföldi tőke bevonásával működő vállalatok száma 9161 volt (*Balcsók–Baranyi–Dancs, 2005*).

A magyar–ukrán külkereskedelmi kapcsolatokat magyar részről az energiahordozók és nyersanyagok nagy mértékű importja miatt negatív egyenleg jellemzi. A környező országok közül a magyarországi befektetők, vállalati társtulajdonosok

Kárpátalján az első, Ukrajnában a kilencedik helyen állnak. A Magyarországon bejegyzett vállalkozások eddig mintegy 30 millió USD tőkét investáltak ukrain vállalkozásokba. Bízató, hogy 2003-ban az előző esztendőhöz viszonyítva 43%-kal nőtt az Ukrajnába irányuló magyar külkereskedelmi szállítások volumene, és hosszú idő után újra több mint félmilliárd USA-dollár fölött alakult az esztendő mérlege. Ukrajnában mintegy 260 magyar–ukrán vegyes vállalat tevékenykedik eredményesen, évente közel háromezer üzleti szerződést kötve. A tőkeszegény ukrán befektetők Magyarországon jóval jelentéktelenebb szerepet játszanak.

Kárpátalján a 2004 januári adatok szerint a gazdaságba investált külföldi tőke összege 204,3 millió dollár volt, ami az Ukrajnában befektetett külföldi tőke öt százalékát jelentette. A befektetett tőke nagysága alapján Kárpátalja a tizedik helyet foglalja el a régiók sorában, míg az egy főre jutó beruházások nagyságát tekintve a hatodik pozícióban található. Ukrajna függetlenné válása óta Magyarországon folyamatosan a legnagyobb külföldi befektetők között volt Kárpátalján. A megye gazdaságába beruházott 25,9 millió dollárnyi tőkével Magyarország jelenleg az ötödik helyen áll a befektetett tőke 10,6%-ával. A legnagyobb befektető az USA az összes befektetés 15,6%-ával, Japán a második 14,1%-kal, amit Németország követ 11,9%-kal. A negyedik helyet közvetlenül Magyarország előtt Ausztria foglalja el (10,8%). A beruházások közül 32 vegyes vállalként, 62 pedig száz százalékban külföldi tulajdonú cégeként működik. A környező országok közül a magyarországi befektetők, vállalati társtulajdonosok Kárpátalján az első helyen állnak: több mint 110 ukrán–magyar vegyes vállalat működik (*Balcsók–Baranyi–Dancs, 2005*).

Magyar–ukrán viszonylatban jóval kiegyenlítettebben alakultak a kölcsönös tőkebefektetések mutatói, 2005-ben mindössze 2,6-szeresen múlta felül a magyar tőkeexport az ukrán behozatalt. A magyar tőkekivitel Ukrajna irányába több mint 2,7-szeresen emelkedett 1998 óta, s mindvégig felülmúlta az ukrán tőkebehozatalt, amely a vizsgált időszakban nem bővült számottevően. A magyar befektetők elsődleges célpontja a szomszédos Kárpátalja, de Budapest mellett az ukrán tőke jelenléte is számottevő a határ mentén (*5. táblázat*).

A gazdasági kapcsolatok igen fontos segítő szervezetei a térségben a különböző *kamarák*, amelyek minden eszközt megragadnak a határ menti gazdasági kapcsolatok élénkítésének, befektetési lehetőségek közvetítése, üzleti- és szakember-találkozók szervezése stb. céljából. A román és az ukrán gazdasági együttműködések térségben betöltött fontos szerepére utal, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara rendelkezik külön ukrán tagozattal, amely Nyíregyházán működik.

A gazdasági kapcsolatok egyik fontos tényezője lehet egy adott térségben a *külföldiek munkavállalása*. Az Észak-alföldi régió munkaerő-piacán is jelen vannak a szomszédos országok munkavállalói, magyar állampolgárok romániai, illetve ukrainai foglalkoztatása viszont nem jellemző. A határforgalomhoz kapcsolódóan

már említett illegális munkavállalás mellett, a magasabb bérek miatt a román és ukrán állampolgárok a külföldiek hivatalos foglalkoztatásban is jelentős szerepet kapnak Magyarországon, a régióban pedig még dominánsabb a szerepük. A 2005. év végén érvényben lévő külföldiek számára kiadott munkavállalási engedélyek száma Magyarországon 53 324 volt (az Európai Unió országainak további 19 328 regisztrált, de nem engedélyköteles munkavállalója nélkül), amelyek kétharmada román, 16,6%-a pedig ukrán állampolgárok számára lett kiállítva. A Magyarországon hivatalosan alkalmazásban álló ukrán állampolgárok 58,4%-a, a romániai munkavállalóknak pedig 52,2%-a a fővárosban talált magának állást.

5. táblázat

A magyar–román és a magyar–ukrán kölcsönös tőkebefektetések alakulása, 1998–2005

(The Hungarian-Romanian and the Hungarian-Ukrainian mutual capital investments, 1998–2005)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Magyar befektetések Romániában	61,2	64,6	65,7	95,4	151,6	165,9	202,5	313,4
Román befektetések Magyarországon	0,1	4,2	5,4	7,0	6,9	12,2	10,5	11,2
Magyar befektetések Ukrajnában	10,4	14,1	16,2	23,4	19,0	19,9	21,2	28,3
Ukrán befektetések Magyarországon	8,0	8,0	7,2	6,7	8,6	11,5	11,1	10,8

Forrás: Magyar Nemzeti Bank.

Az Észak-Alföldön külföldiek számára kiállított, 2005 végén érvényben lévő 1193 darab munkavállalási engedély 47,3%-a román, 36%-a ukrán, 8,8%-a pedig valamilyen ázsiai ország állampolgára számára volt kiállítva. Szabolcs-Szatmár-Beregben regisztrálták a legtöbb külföldi munkavállalót, amelyek több mint felét az ukrainai vendégmunkások, többségében kárpátaljai magyarok tették ki. A régió másik két megyéjében ezzel szemben a Romániából érkezett munkások vannak többségben (5. ábra) (Dancs, 2007).

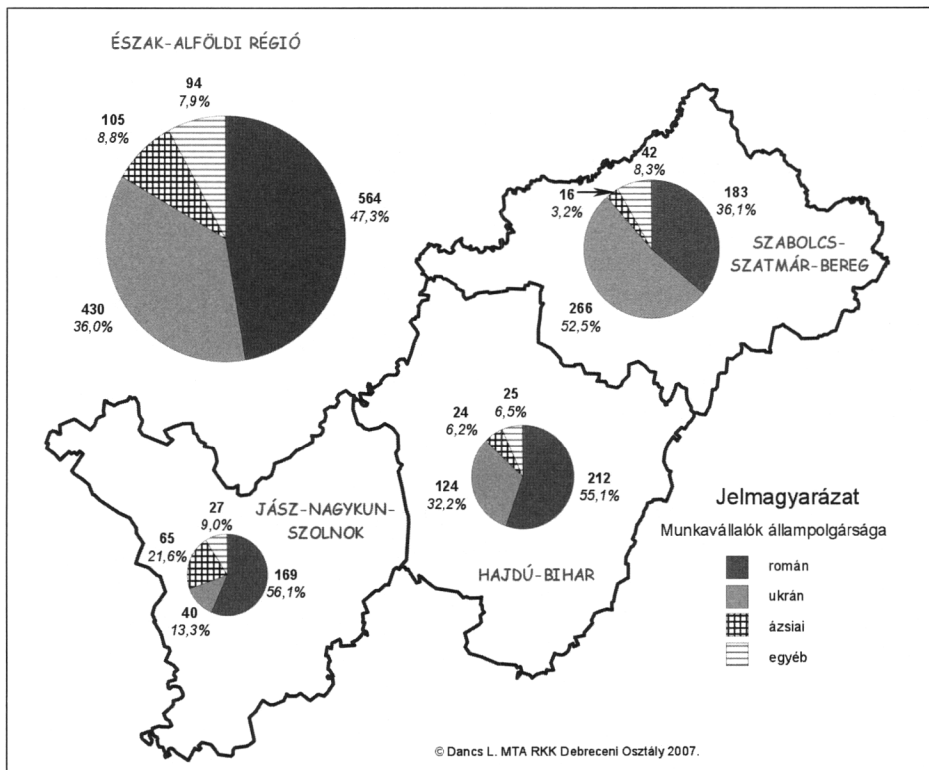
Mindkét határregióban súlyos problémákat okoz a munkanélküliség. Az Észak-alföldi régióban a munkanélküliségi ráta értéke tartósan az országos átlag felett húzódik, és a regisztrált munkanélküliek között magas a képzetlenek, illetve a tartósan munkanélküliek aránya. Kárpátalja munkanélküliségi mutatói szintén a legrosszabbak közé tartoznak Ukrajnában, bár a hivatalos adatok nagyon kedvező képet festenek a munkanélküliségről: ezek szerint 2000-ben 11,6%, 2001-ben 13,9%, 2002-ben 11,9%, 2003 végén pedig 7,0% volt a nyilvántartott állástalanok aránya. Ezek a hivatalos adatok azonban nem tükrözik a munkanélküliek valós számát, mivel csak minden tizedik állástalan fordul a foglalkoztatási központokhoz. A munkanélküliek tényleges arányát tehát minimálisan a tízszeresére becsülhető. A szociális

gondokat tovább élezi a látens munkanélküliség (kényszerszabadságot, csökkentett műszakszám, rövidített munkaidő).

5. ábra

Az érvényben lévő hivatalos munkavállalási engedélyek száma az Észak-alföldi régióban, 2005

(The number of official work permits in force in the North Great Plain Region of Hungary, 2005)

Forrás: Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerk.: Dancs L.

A magyar–ukrán határ mentén általánosan jellemző a határon átnyúló *megélhetési kereskedelem*. A legelterjedtebb tevékenység az olcsó ukrán üzemanyag, illetve bizonyos jövedéki termékek (elsősorban dohányárú és szeszecital) Magyarországra történő behozatala. Kárpátaljára elsősorban élelmiszereket, illetve műszaki cikket visznek Magyarországról. A folyamatban elsősorban a nehéz gazdasági körülmények között élő kárpátaljai lakosok vesznek részt, de a határ magyar oldalán élők is foglalkoznak üzemanyag-turizmussal. Ez a folyamat leginkább a magyar–

ukrán határ forgalmi adataiban érhető tetten, amelyeket nagymértékben befolyásol a megélhetési kereskedelem.

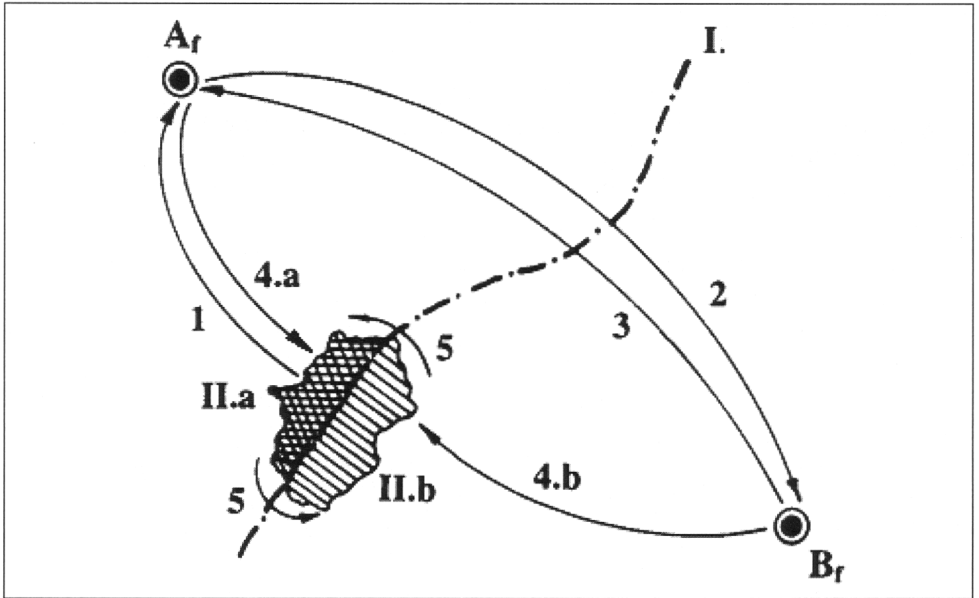
A határon átnyúló kapcsolatok jellege

A Trianont követő évtizedekben, egészen 1991-ig a Szovjetunió széthullásáig és a független Ukrajna létrejöttéig a magyar–ukrán határtérség problémáit súlyosbították a különböző határváltozások, miután a határrégió a XX. század folyamán Kelet-Közép-Európa egyik legtöbb változást megért határszakasza mentén helyezkedett el. Mindezek a változások igen erőteljesen rányomták a bélyegüket a határon átnyúló kapcsolatok alakulására, tartalmára és minőségére is. Mivel a szocializmus idején ez a határszakasz a Szovjetunió nyugati peremét jelentette, amelyet hadászati megfontolásokból igen szigorúan őriztek, s a határ szovjet oldalon elektromos jelzőrendszert is kiépítettek, sőt mindenféle határon átnyúló kapcsolat csak szigorúan ellenőrzött keretek között működhetett. A határátlépést számos egyéb bürokratikus akadály hátráltatta, s egészen az 1990-es évek elejéig az államhatár valóságos falként funkcionált, gyakorlatilag lehetetlenné téve az érdemi együttműködést, nem különben a mindennapi kapcsolatokat.

Az erős, *elválasztó (gát-) vagy szűrő jellegű határok* (Nemes-Nagy, 1998) nagyon gyakran még keleti szocialista országok viszonylatában is valóságos vasfüggönyként működtek tulajdonképpen egészen az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltó folyamatig, jóllehet a bizonyos pozitív tendenciák már a hetvenes-nyolcvanas évektől megmutatkoztak. Az államszocializmus időszakában kevészámú határ menti kapcsolat magyar–ukrán relációban is a következő gyakorlat szerint valósulhatott meg (6. ábra). Valamelyik határ menti megye, város vagy egyéb település vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal, falusi településsel testvértelepülési, kulturális, sport vagy egyéb kapcsolatot kívánnak kiépíteni, szándékukat először saját országuk központi párt és kormányzati fórumai elé terjesztették. Amennyiben a központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt és kormányzati vezetését a kapcsolatfelvétel ügyében. Ha ők is úgy gondolták, hogy támogató a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítés után a saját megyéjük, városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatfelvételre. Mikor az érintett megyék, városok a határ mindkét oldalán megkapták az engedélyt a központtól, nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig alapvetően függték a két állam viszonyától, gyakran megtörtént a kapcsolatok szüneteltetése, letiltása (Tóth, 1996; Rechnitzer, 1999).

6. ábra

*A kapcsolattartás modellje erős, gátjellegű határoknál
(The model of maintaining relations in the case of strong "barrier" borders)*

Forrás: Tóth J. 1996.

Jelmagyarázat: I. országhatár; II.a „A” ország határ menti régiója; II.b „B” ország határ menti régiója; A_f „A” ország fővárosa; B_f „B” ország fővárosa; 1–4. a kapcsolatfelvétel lehetőségének lépései; 5. normális kapcsolattartás.

Az 1980-as évek második felétől Közép- és Kelet-Európában megindult politikai enyhülés, majd az államszocializmus látványos összeomlása megteremtette a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyeit, gyökeresen megváltoztatva többek között a magyar–ukrán határtérségben a kapcsolatok jellegét és minőségét. A határátkelés feltételei lényegesen egyszerűsödtek, mindenki kaphatott világútlevelet, új határátkelőhelyek létesültek, beindult a *kishatárforgalom*. (A kishatárforgalom olyan határátlépési lehetőség, amelyhez nem szükséges nemzetközi útlevél, hanem csak speciális kishatárforgalmi engedéllyel vehető igénybe a szomszédos országok határ mentén élő lakosai számára.) Mindezek következtében a határon átnyúló együttműködés ügye is nagy lendületet kapott, mindenekelőtt a lakossági kapcsolatok indultak nagy fejlődésnek, miközben a gazdasági kooperációk csak mérsékelt ütemben bontakoztak ki. A hetvenes-nyolcvanas évektől ellentmondásosan alakuló, de mégis javuló határon átnyúló kapcsolatok az 1989/90-es rendszerváltást követően vettek gyökeres fordulatot. A ma-

gyar–ukrán államhatár is nyitottabbá vált, élénkültek a településközi, a lakossági, s valamelyest még a gazdasági kapcsolatok is.

Újabb előrelépést jelentett a határ menti együttműködések minőségében Magyarország 2004. május 1-jei uniós csatlakozása, amely a következő *előnyöket* biztosította a kapcsolatépítésben: javuló gazdasági, társadalmi és integrációs kapcsolatokat az EU belső határai mentén; a határrégiók fejlesztését szolgáló források megszerzésének javuló esélyeit (Interreg, TACIS stb.); a külső határ megléte ellenére az államhatár elválasztó jellegének csökkenését; kedvező politikai légkört az ukrán belpolitikai változások nyomán.

A csatlakozással együtt járó *hátrányok* közül ezzel szemben többek között a schengeni határőrizeti rend bevezetése (a kishatárforgalom megszűnése, a határok átjárhatóságának nehézkessé válása, a magyar–magyar kapcsolattartás nehezülése) említhető meg elsősorban. Továbbra is fennmaradt a hátrányos, periférikus helyzet, gazdasági válságövezetek jelenléte a határok mindkét oldalán; csökkenő intenzitással, de kulturális és etnikai problémák is jelentkeznek időnként. Az egyéb, zömmel újkeletű problémák (az illegális kereskedelem, a legális és illegális migráció, a bűnözés) is a határrégió sajátossága.

A rendszerváltó folyamatok kedvező hatásaira tekintettel önként adódik a *kérdés, Magyarország keleti államhatárai mentén az államhatárok elválasztó és/vagy összekapcsoló funkciója érvényesül-e erőteljesebben?* Általában véve a szomszédos országok és határ menti térségeik integrációjának alapjává a *határ menti (cross-border)* és a *határo(ko)n átnyúló (trans-border)* típusú együttműködések váltak. Az előbbiek inkább a kelet-európai térségekre, míg az utóbbiak főként a nyugati határ menti térségekre jellemzőek. Legjellemzőbb sajátosságként mindjárt megemlíthető, hogy a Nyugat-Európában elterjedtebb „trans-border” típusú, azaz nem közvetlenül egymás mellett fekvő határterületek kooperációját jelentő együttműködés helyett Kelet-Közép-Európában, Magyarországon pedig különösen a magyar–román – és kevésbé karakterisztikus formában – a magyar–ukrán határok mentén a „cross-border” típusú, azaz a közvetlenül egymás mellett fekvő területek, települések határon átnyúló kapcsolatai vannak jelen. Ennek a közvetlen, egyszersmind egyszerűbb és alacsonyabb szintű együttműködésnek tulajdonképpen már saját betűszava is született: *CBC (Cross-Border-Co-operation) (Baranyi, 2004a).*

A határmentiség kérdéseinek behatóbb, valamint a határon átnyúló kapcsolatok jellegének konkrét elemzése érdekében több nagyszabású, empirikus vizsgálatra került sor Magyarország keleti államhatárai mentén. Az 1998/99-ben elvégzett, 2002-ben megismételt *önkormányzati kérdőíves vizsgálat* célterülete a Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye magyar–ukrán – és magyar–román – határ mentén található 119 településből álló határ menti sáv volt, ahol a legtípusosabban mutatkoznak meg ma is a periférijelleg sajátosságai, s továbbra sem mérséklődött számottevően a halmozottan hátrányos helyzet akkumulációja (7. ábra).

7. ábra

A határ menti települések elhelyezkedése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben

(The position of borderland settlements in Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties)

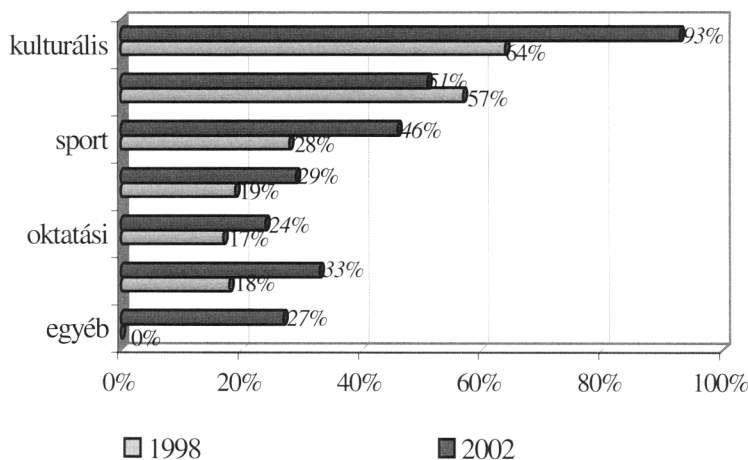

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály.

Az önkormányzati kérdőíves vizsgálatokon és mélyinterjúkon alapuló elemzések a határmentiség, a perifériaképződés sajátosságait és a kettős periféria helyzet felszámolásának a lehetőségeit kutatják a gazdasági-társadalmi viszonyok komplex összefüggésrendszerében, külön is kitérve a határon átnyúló kapcsolatok helyzetére, jellegére, valamint a magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatok sajátosságaira is, amely alkalmat ad az öt évvel korábbi hasonló vizsgálattal történő összevetésre. A kérdőíves felméréseket és a hozzá kapcsolódó vizsgálatokat az MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztályának a munkatársai végezték el a határ menti települések polgármesterei körében. Az 1999-ben elvégzett, majd 2002-ben megismételt kérdőíves vizsgálatok adatai szerint a határ menti községek és városok harmada rendelkezik valamilyen külföldi partnertelepüléssel, többségük a hozzá legközelebb eső ország valamely – többnyire magyarlakta – közeli településével állt kapcsolatban 1998-ban és 2002-ben egyaránt. A külkapcsolatok jellegében sem következett be gyökeres változás a két vizsgálat között, jóllehet a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok terén némi pozitív elmozdulás történt és a különböző együttműködések intenzívebbé váltak, miután a legújabb vizsgálatok során a testvértelepülési együttműködések kivételével nőtt az említési gyakoriság (8. ábra).

8. ábra

A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein említési gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben
(The character of cross-border relations in the border settlements of the North-Eastern Great Plain based on the frequency of mentions in 1998 and 2002)

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 1998, 2002.

A határon átnyúló kapcsolatok jellegét érintő két kérdőíves empirikus vizsgálat eredményei többek között azt bizonyították, hogy jelentékeny elmozdulás történt ugyan a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlődése irányába, ám továbbra is a különféle, sok esetben formális jellegű határon átnyúló kulturális, testvértelepülési, sportkapcsolatok az erőteljesebbek. Az északkelet-alföldi periférikus határ menti területek, köztük kiterjedt magyar–ukrán határtérségek és települések azonban ma még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködés mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatkozik: *alacsony a gazdasági, a kereskedelmi, az oktatási együttműködések aránya, inkább a kulturális, a testvértelepülési, a sport és egyéb kapcsolatok dominálnak.*

Mint általában, a kapcsolatépítés a vizsgált határtérségben is először a kultúra területén, intézményes keretek között, a korábbi testvérmegyei és testvérvárosi kapcsolatok bázisán indult, majd fokozatosan bekapcsolódtak a civil és a gazdasági szféra szervezetei. Az azonos térségben, azonos szándékkal 1998-ban és 2002-ben elvégzett, illetve megismételt két saját kérdőíves vizsgálat eredményei végső soron azt is bizonyították, hogy jelentékeny elmozdulás történt a *gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok* fejlődése irányába, bár továbbra is a *különbféle határon átnyúló kulturális, testvértelepülési, sportkapcsolatok az erőteljesebbek*, míg az északkelet-alföldi periférikus határ menti területei, köztük kiterjedt magyar–román és magyar–ukrán határtérségek és települések még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal (8. ábra).

Egy másik, 2001–2002-ben elvégzett sokrétű véleményvizsgálatból kiemelve a határon átnyúló lakossági kapcsolatok megítélésére vonatkozó eredményeket, ez esetben is megállapítható, hogy a szomszédos országba irányuló *határon átnyúló kapcsolatok jellege* a magyarországi, a romániai és az ukrainai kontaktussal rendelkező válaszadók egyaránt a *személyes jellegű kapcsolatokat* (rokonlátogatás, barátok, ismerősök látogatása) jelölték meg leggyakrabban, igen magas továbbá a pihenés és szabadidő-eltöltés, valamint a bevásárlás, megélhetési kereskedelem, alacsony volt viszont az üzleti kapcsolatok említési gyakorisága. Jóllehet ugyan Magyarország Kelet-Közép-Európa egyik legnyitottabb gazdaságú országa, a Kárpát-medencében elfoglalt központi helyzete és a nemzetgazdasági célok megvalósítása a gazdasági együttműködés erősítését, s ezzel együtt a határok minél szélesebb körű átjárhatóságát igényelné ebben a térségben is (Baranyi, szerk. 2001).

A másik nagy, a magyar–ukrán határ mindkét oldalát felölelő empirikus vizsgálat a határ menti lakossági kapcsolatok jellemzőinek feltárására irányult *véleményvizsgálatok* alapján. A magyar–ukrán határ mentén élő lakosság határról, a szomszédos országról, a túloldalon élőről alkotott képéről, valamint határon átnyúló kapcsolatairól a 2001–2002-ben végzett kérdőíves vizsgálat során négy–négy szomszédos, hasonló nagyságú település került kijelölésre arányos elosztásban a határ magyar–ukrán oldalán. A településpárok – *Záhony–Csap (Csop)*, *Barabás–Mezőkaszony (Koszini)*, *Tiszabecs–Tiszaújlak (Vilok)*, és *Kispalád–Nagypalád (Velika Palagy)* – funkcióikban és jelentőségükben is különbözőek. Míg Záhony–

Csap az 1990-es évek elejéig az egyetlen, s máig a legjelentősebb, teherforgalmat is bonyolító határállomás, illetőleg nagy kapacitású átrakóközvet a magyar–ukrán határszakaszon, addig Tiszabecs–Tiszaújlak csak nemzetközi személyforgalmat bonyolított, Barabás–Mezőkaszony a közelmúltig csak kishatárátkelő volt, Kispalád és Nagypalád pedig bár szomszédos települések, nem rendelkeznek határátkelő-hellyel. Az államhatár mindkét oldalán, a kiválasztott településeken összesen több mint 500–500 kérdőív felvételére és feldolgozására került sor, ami annyit jelentett, hogy a magyar–ukrán határszakasz magyar oldalán 509 kérdőív készült (Barabás 109, Kispalád 100, Tiszabecs 100 és Záhony 200), az ukrainai településeken pedig 566 db (Csap 192, Mezőkaszony 104, Nagypalád 100, Tiszaújlak 170). (9. ábra.)

9. ábra

Határ menti empirikus vizsgálatok által érintett településpárok a magyar–ukrán határ mentén, 2002

(Settlement pairs involved in the empirical research along the border at the Hungarian–Ukrainian frontier, 2002)

Forrás: MTA RKK ATI Debreceni Osztály. Szerk.: Dancs L.

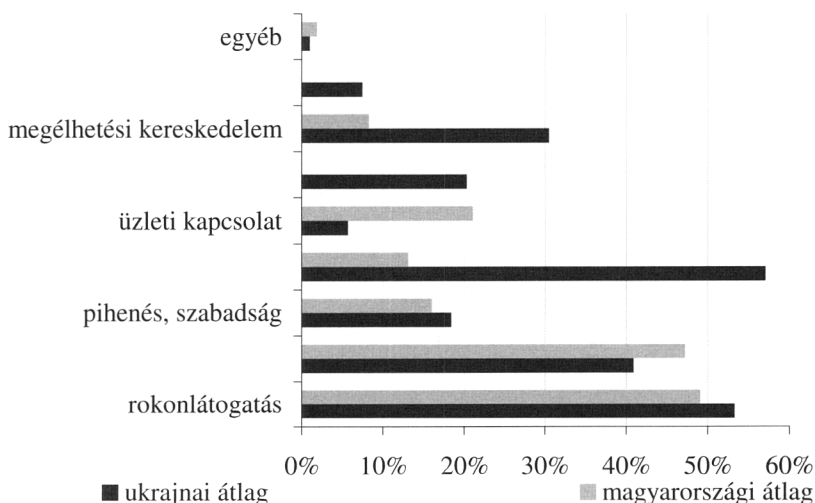
A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából is fontos, hogy a lakosság miként vélekedik a lakossági kapcsolatokról. A kérdőíves vizsgálat adatai szerint magyar oldalon a megkérdezettek 22,8%-a, ukrán részről viszont 72,1%-a rendelkezik a szomszédos országba irányuló kapcsolattal, tehát a kárpátaljai megkérdezettek közül többen élnek a határ nyújtotta lehetőségekkel, amely a helyi, viszonylag mostohább megélhetési viszonyokat ismerve nem meglepő. A szocializmus évtizedei alatt a határok zártsága nagymértékben akadályozta a határon való átjutás lehetőségét, a határon átnyúló kapcsolatok kialakítását és elmélyítését. Igaz ez a megállapítás Magyarország keleti határtérségeire is. Bár a határ magyar, illetve román és ukrán (akkor még szovjet) oldalán eltérőek voltak az átjutás körülményei, általában

véve a magyar állampolgárok léphették át relatíve könnyebben a határt. A kapcsolatok létrejöttének ideje is utal az egykori Szovjetunióban tapasztalható elzárkózásra és a körülményes kiutazási feltételekre, hiszen a kárpátaljai megkérdezettek magyarországi kapcsolatainak 62,8%-a a rendszerváltás, 1989–1990 után jött létre. Ezzel szemben magyar oldalról a szomszédos országba irányuló kapcsolat 67%-a már 1989 előtt kialakultak (Dancs, 2004).

A határ menti kapcsolatok jellegét tekintve a határ ukrán és magyar oldalán is elsősorban a személyes kontaktusok kerültek előtérbe (rokonok, barátok, ismerősök látogatása). A határok nyitottabbá válása ellenére máig sem túlzottan jelentős a gazdasági célú, túloldali üzleti kapcsolatok aránya, egyedül az ukrán határ közelében élő magyarországi válaszadók jelölték meg nagyobb arányban a kapcsolatoknak ezt a formáját. A Kárpátalján uralkodó nehéz gazdasági körülményekre és létfenntartási viszonyokra utal, hogy mindhárom megélhetéshez kapcsolódó (bevásárlás, megélhetési kereskedelem, munkavállalás) tevékenységet toronymagasan az ukrainai válaszadók említették leggyakrabban. Feltűnő, hogy a hivatalos üzleti kapcsolatok aránya jóval magasabb volt a magyar oldalon. A nehéz kárpátaljai megélhetési körülményekre utal, hogy a megélhetéshez kötődő tevékenységek (munkavállalás, megélhetési kereskedelem, bevásárlás) elsősorban az ukrán oldali válaszadóknál fordultak elő (10. ábra).

10. ábra

*A szomszédos országba irányuló kapcsolatok jellege említési gyakoriság szerint
(The type of relations directing to the neighbouring country based on the frequency of mentions)*

Forrás: Kérdőíves felmérés adatai, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A túloldali kapcsolattal rendelkezők említettek két olyan szomszédos országhoz kötődő tevékenységet is, a szomszédos országban folytatott tanulmányokat, illetve a munkavállalást, amelyek csak a kárpátaljai településeken fordultak elő. A kárpátaljai munkavállalók a külföldiek számára hivatalosan kiadott munkavállalási engedélyeket tekintve a románok mögött a második legnagyobb csoportot képezik, ezzel együtt a többség mégis illegálisan vállal munkát Magyarországon, túlnyomórészt a nagyvárosok építkezésein, illetve a határ közelében mezőgazdasági idénymunkák alkalmával (*Balcsók*, 2003).

Az interregionális együttműködés intézményi keretei

Eurorégió (nagyrégió) – Kárpátok Eurorégió

A Magyar Köztársaság – 2004 májusa után – immár külső határává vált keleti határ régiói számára jelentkező hátrányos következmények minimalizálásában, a határon átvélő kapcsolatok erősítésében megkülönböztetett szerepet játszhatnak többek között azok a nagy euroregionális szervezetek és egyéb interregionális szerveződések, amelyek szép számmal vannak jelen Magyarországon keleti államhatárai mentén. Ezeknek a szervezeteknek, eurorégióknak (nagyrégió) és egyéb kistrégióknak vagy kvázi eurorégiós jellegű szerveződéseknek, ún. eurorégió típusú struktúráknak a határon átnyúló együttműködésben meglévő valós vagy potenciális funkcióik akkor sem lebecsülhetők, ha ma még tevékenységük formális keretei erősebbek, mint működésük, tényleges tartalmi összetevői. Magyarország keleti felének külön sajátossága az, hogy itt alakult meg legkorábban, 1993-ban egy öt ország együttműködésére alapozott euroregionális szervezet, a *Kárpátok Eurorégió* (11. ábra) (*Baranyi*, 2003; 2006).

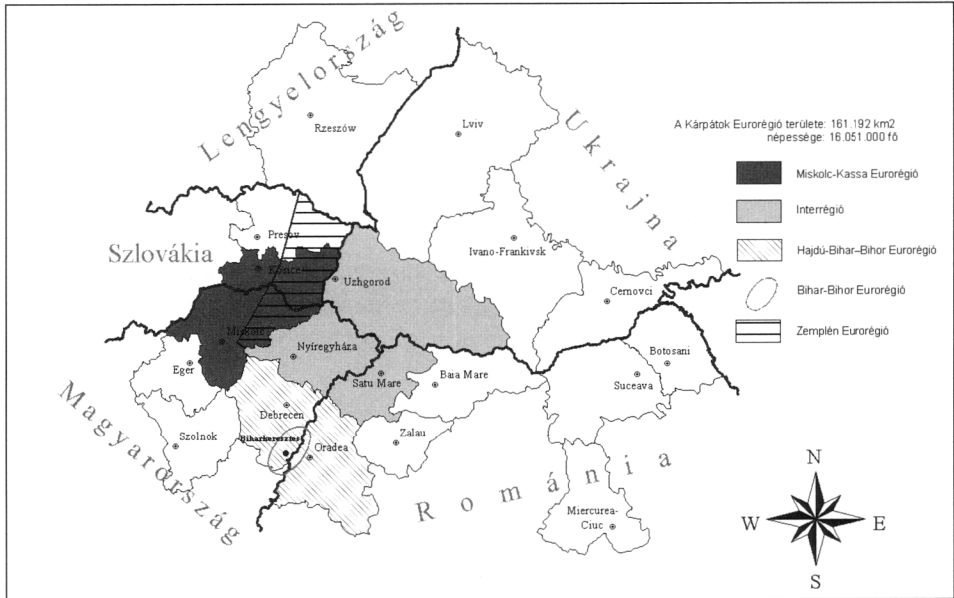
Milyen esélyeket kínálnak Kelet-Magyarország határ régiói számára a határon átnyúló kapcsolatok és együttműködések elmélyítésében az euroregionális szervezetek? Az interregionális szerveződések egyik nagy előnye, hogy azt nem korlátozzák sem az egykori, sem a meglévő határok, és így akár több ország területeit magukba foglaló régiók is létrejöhetnek. Miután pedig az EU-ban kiemelt prioritást élvez az elmaradott határ menti régiók fejlesztésének és felzárkózásának elősegítése, ezért a határokon átvélő regionális szerveződéseknek a közös fellépés lehetősége miatt még inkább létérdeke az együttműködés. Nem véletlen, hogy az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltás egyik következménye új államok, új határ régiók létrejötte. A *magyar–ukrán határ menti együttműködések motivációja Magyarország és Ukrajna számára* egyaránt a belső- és külső erőforrások közös hasznosítása; az uniós regionális támogatások megszerzése, az integráció erősítése; a határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentése, a perifériák felzárkóztatása; a történeti-etnikai feszültségek és problémák enyhítése; a korábban összetar-

tozó térszerkezeti funkciók „egyesítése”; az új regionális gazdasági tér létrehozása és kohéziója; az euroregionális szemlélet és a regionális identitás erősítése (Baranyi, 2007).

11. ábra

Euro régiók és határon átnyúló regionális együttműködések Kelet-Magyarország részvételével, 2004

(Euroregions and cross-border regional co-operation with the participation of Eastern-Hungary, 2004)

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály. Szerk.: Dancs L.

A határon átnyúló együttműködések erősítését követelik meg a hasonló természet- és településföldrajzi pozíciók és adottságok, a történelmi alapok és a határ túloldalán élő magyarsággal ápolandó kapcsolatok is. Ebben a kapcsolatépítésben rendelkeznek ígéretes kilátásokkal azok a kisebb intézményesített együttműködési formák, ún. *eurorégió típusú* struktúrák. A különféle euroregionális szervezetek és interregionális együttműködések száma az Európai Unióban jelenleg már kétszáz, Magyarország államhatárai mentén tizenhét. Ezekből közvetlenül a magyar–ukrán határtérséget a *Kárpátok Euro régió* mint nagyrégió, illetve a Kárpátok Euro régió keretein belül formálódó több eurorégió típusú interregionális szervezet közül az *Interregio (2000)* érinti. Az interregionális szervezetek magas száma önmagában nem garancia, csak lehetőség a tartalmas együttműködésre (12. ábra).

12. ábra

Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Magyarország részvételével, 2004

(Euroregions and cross-border regional co-operation with the participation of Hungary, 2004)

Az eurorégióknak méretei, területisége, térszerkezeti elhelyezkedése és kapcsolata alapján két jellegzetesebb típusa különböztethető meg: az egyik az ún. *nagyrégiós modell*, a másik pedig a *kisrégiós modell*. Az elsőt akár *tartományi vagy megyei modellnek* is lehetne nevezni, abból kiindulva, hogy két vagy több szomszédos vagy közeli ország középszintű területi egységeit, tartományait, régióit (NUTS 2), illetve kisebb regionális területi egységeit, például megyéit (NUTS 3) magában foglaló nagy kiterjedésű eurorégiális szervezetek. A másik, *városi vonzáskörzeti modellnek* is nevezhető eurorégiós szerveződés, a kisrégió erőteljesebben épít a közvetlen két- vagy háromoldalú megyei és kistérségi vagy város–város, településközi kapcsolatokra. Eleve kisebb térségben gondolkodva a kisrégió, működési területe törekvéseit zártabban közvetíti, miközben megőrzi a nagyrégiós modell számos stratégiai elemét. A magyar–ukrán

határrégióban ma a következő határközi struktúrákkal és intézményi modellekkel lehet számolni. Nagyrégiós modellként – nagyívű határon átnyúló, transznacionális együttműködések, a *Kárpátok Eurorégió*, kistérségi modellként (kistérségi, megyeközi és/vagy városi vonzáskörzeti), az *INTERREGIO* (Kárpátalja, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és a romániai Szatmár megye együttműködése) említhető meg. Rajtuk kívül egyre több rövidtávú, településközi (testvérvárosi) projektszintű (közös infrastrukturális, környezetvédelmi stb. fejlesztés) együttműködés és alkalmi struktúra fordul elő magyar–ukrán relációban is (Baranyi, 2002a, 2002b, 2004a).

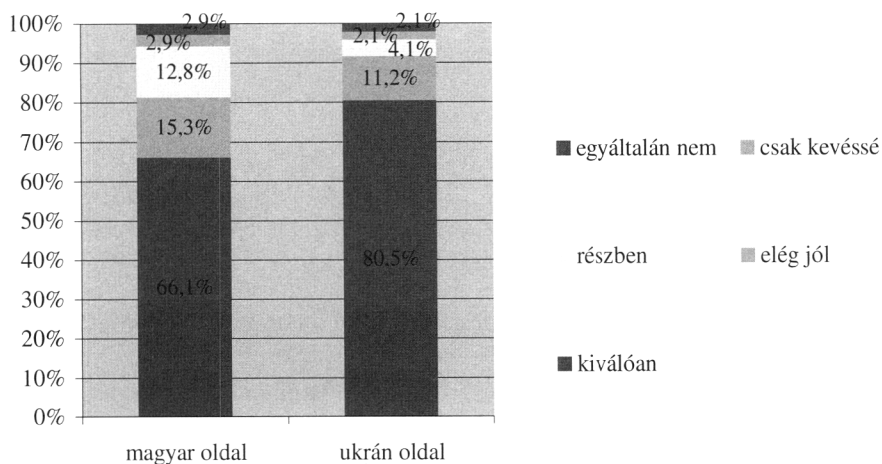
A magyar–ukrán határtérséget is magában foglaló *Kárpátok Eurorégió* (nagyrégió) eddigi működését újabban sok kritika illeti. A Kárpátok Eurorégió, amelynek viszonylag óriási méretei (161 000 km², 16 millió lakos) egy jelentősebb nagyságú ország területét teszi ki, mintegy kéttucat közigazgatási egységére kiterjedően – olykor nem is érintkezve szomszédos országokkal – már-már pusztán kiterjedése miatt is a működésképtelenség felé sodródik. Mint jól ismert, Kelet-Közép-Európában az első világháborút követően, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után új államok és államhatárok egész sora jött létre, sőt a XX. század végétől a Szovjetunió és Csehszlovákia felbomlásával még bonyolultabbá vált a helyzet. A politikai államhatárok jelenleg olyan régiókat választanak el egymástól, amelyek a történelem során többé-kevésbé szoros szálakkal kapcsolódtak egymáshoz. Ebben a földrajzi, gazdasági térben jött létre 1993. február 14-én Debrecenben a *Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetsége* (röviden: *Kárpátok Eurorégió*), amelynek tagrégiói ma már öt különböző országhoz tartoznak (*Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Ukrajna*), de a földrajzi közelség, az egymás melletti fekvés, valamint a jelentős – bizonyos esetben európai jelentőségű – politikai, gazdasági, környezeti stb. problémák és kölcsönhatások mégis összekapcsolják őket. Az alapító *Egyezmény* és a *Közös Nyilatkozat* egyaránt kifejezte a szándékot, hogy a *Kárpátok Eurorégió nem egy nemzetek vagy államok feletti szervezet, hanem olyan keret, amely szervezi az interregionális együttműködések a tagországok között*. Jellegét tekintve a Kárpátok Eurorégió tevékenységi területe joggal nevezhető „*transznacionális régió*nak”, öt ország döntően határos középszintű területi egységei (megyéi) együttműködésének. Maga a szervezet pedig „*multiregionális együttműködési formának*”, illetve „*Kárpáti Régió*nak” (Illés, 2002).

A szervezet fontos sajátosságai közül kiemelhető, hogy keleti-északkeleti irányú stratégiai kapcsolódási pontnak tekinthető a működési területét alkotó térségben. További jellegzetessége, hogy a résztvevő országok mindegyike a volt szocialista tábor részét alkotta, s öröklött történelmi, gazdasági, politikai, etnikai problémák terhelik. Az elmondottakon túl pedig az eurorégió valamennyi területi egysége saját országán belül és egymáshoz viszonyítva is periférikus helyzetű, sőt az államhatárok mentén *perifériák találkoznak perifériákkal* (Baranyi, 2004a; 2004b). Ezek a határ menti területek gazdaságilag nem számítottak fejlesztendő területnek az 1990 előtti évtizedekben sem. A rendszerváltás után a tagországok centrum-területeinek a versenyhelyezete megerősödött és a piacgazdaságra való átállásuk eddig lényegesen sikeresebb volt, hiszen az

alkalmazkodó képességük is nagyobb volt, mint a perifériáké. Így a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó határ menti területek *marginalitása tovább nőtt*, még inkább a perifériára szorultak. Sajátos körülmény továbbá, hogy létesítésekor elsősorban *kül- és biztonságpolitikai* tényezők élveztek prioritást, amelyek a körülmények gyökeres megváltozása miatt mára fokozatosan elvesztették aktualitásukat.

13. ábra

A Kárpátok Eurorégió céljainak és rendeltetésének ismertsége a magyar–ukrán határ menti településeken, 2001–2002
(Knowledge of the goals and functions of the Carpathian Euroregion in the settlements near the Hungarian–Ukrainian border, 2001–2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés adatai, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A nagyregióval kapcsolatos működési zavarok ma már egyre nyilvánvalóbbak. Ennek egyik jele, hogy több tagregió szünetelteti vagy felfüggesztette működését, illetve felfüggeszteni készül tagsági viszonyát. Az alacsony hatékonyságú együttműködésnek, az intenzív többoldalú kapcsolatok hiányának és az egyéb működési zavaroknak a különféle okai között – a már többször említett túlméretezettségen túl – ma már a legfontosabb hiányosság, hogy a „bizottsági típusú” működés uralta el a szervezet tevékenységét, szemben a konkrét, *projekt jellegű működéssel*. Ezzel magyarázható többek között, hogy már egy 1998-ban végzett lakossági kérdőíves vizsgálat szerint a Kárpátok Eurorégió működésének ismertsége és elismertsége igen alacsony volt (Baranyi, 2004a). Újabb, a 2001–2002-ben magyar–ukrán településpárokra vonatkozó vizsgálatok is azt erősítették meg, hogy a magyar–ukrán határregióban élők meglehetősen tájékozatlanok az eurorégió rendeltetését és működési céljait illetően. A magyar oldalon a válaszadók kétharmada egyáltalán nem, 15,3%-a csak kevésbé, 12,8%-a részben, s

mindössze csupán 2,9–2,9%-a jól, illetve teljes mértékben ismerte az interregionális szervezet célkitűzéseit. Az ukrán oldalon még kedvezőtlenebb volt a helyzet: a megkérdezettek 80,5%-a az egyáltalán nem, 11,2%-a a csak kevéssé, 4,1%-a a részben ismeri, 2,1–2,1%-a pedig a jól, illetve teljes mértékben kategóriába tartozott (13. ábra).

Jogos tehát a kérdés ezek után, hogy a magyar–ukrán határregiók fejlesztését szolgálni hivatott Kárpátok Eurorégió működő *régió-e vagy csak adminisztráció?* A kérdés önmagában rejti a nyilvánvaló választ, hogy a Kárpátok Eurorégió túlméretezettsége és egyéb részben öröklött, részben újkeletű történeti-etnikai, gazdasági-társadalmi problémák, ellentmondások miatt a szervezetnek *ma már inkább csak az intézményi keretei adottak, működésének formális elemei erőteljesebbek, mint tényleges eredményei.* Elmondható tehát, hogy a Kárpátok Eurorégió mára betöltötte történelmi küldetését.

Új euregionális szerveződések – kistrégiók és egyéb interregionális együttműködések

A nagy eurorégiós szervezetek helyett, sokszor azok keretei között a kisebb interregionális szerveződések mozgékonyaságuk és a közvetlenebb egymáshoz kapcsolódás, a szorosabb kötődés és az együvé tartozást megalapozó identitás miatt is számos területen hatékonyabban képesek szolgálni a határon átívelő kapcsolatok ügyét, mint a hatalmas, nagy kiterjedésű eurorégiós szintű kooperációk. Mint azt a már hivatkozott kérdőíves vizsgálatok és korábbi elemzések is jelezték, a Kárpátok Eurorégió számos ok miatt nem eléggé hatékony ahhoz, hogy a határon átnyúló kapcsolatok motorjává váljon. Ez a felismerés és igény szülte az ukrainai Kárpátalja (Transcarpathia), a romániai Szatmár (Satu Mare) és a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét tömörítő *euoregionális (kistrégiós) jellegű trilaterális együttműködés, az INTERREGIO* (2000. október 6.) életre hívását. Az új interregionális szerveződés célja konkrét, *projekt típusú* határ menti együttműködések kiépítése és fejlesztése, határon átnyúló projektek kidolgozása és megvalósítása a határregiókat érintő infrastrukturális, környezet- és vízvédelmi, gazdasági és idegenforgalmi fejlesztések, a nemzetiségek közös kulturális örökségének ápolása, az oktatás és a képzés területein (*INTERREGIO Alapító Okirat*, 2000). Jelenleg pedig folyamatban van az Interregio valós euoregionális szervezetté történő átalakítása.

Az újabbak közül említhető a Kárpátok Eurorégió működési területén létrejött a magyar–ukrán határregióval érintkező euoregionális szervezet, a romániai Bihar és a magyar Hajdú-Bihar megyék együttműködésén alapuló *megyei szintű Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió* (2002. október 11.), valamint a határ menti magyar és román bihari települések együttműködéséből Biharkeresztes–Bors központtal létrejött *kistérségi típusú Bihar–Bihar Eurorégió* (2002. április 12.). Ugyancsak a kisebb interregionális szervezetek közé tartozik a magyar–szlovák határregióban létrejött

Kassa–Miskolc Eurorégió (2000. december 1.) és a *Zemplén Eurorégió* (2004. április 23.). Ezek a minden tekintetben „mozgékonyabb”, operatívabb, a kölcsönöséget jobban érvényesítő ún. kistérségi modellek is a hatékony intézményi és szervezeti keretűl szolgálhatnak a határon átnyúló kapcsolatok építésének és fejlesztésének (11, 12. ábra).

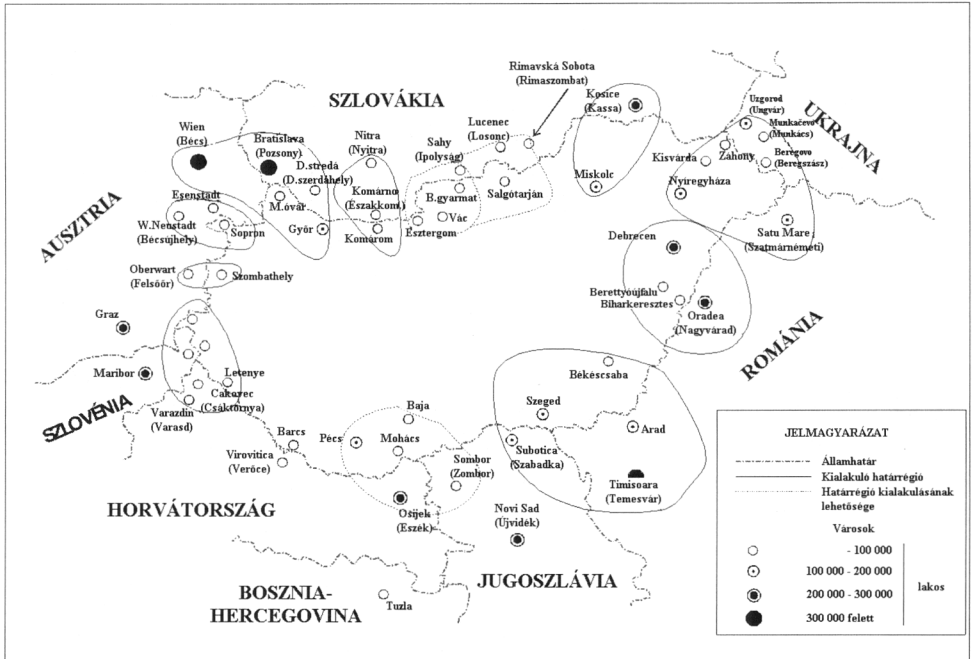
A magyar–ukrán térséget közvetlenül érintő *Interregio Euroregionális Együttműködés* – és a hozzá kapcsolódó *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet* – működési területén, a rendszerváltás óta eltelt időszakban a határon átnyúló kapcsolatok fejlődése pozitív irányt vett. Az intézményi keretek között folyó kapcsolatok tovább bővültek. Jelentős elmozdulás történt a gazdasági kooperációk terén is, bár a biztató jelek és perspektívák ellenére azonban a szomszédos határrégiók gazdasági együttműködésében még nem történt meg az igazi nagy áttörés. A viszonylag kis tőkeerővel rendelkező ukrán befektetők továbbra is elsősorban a határátkelőhelyek közelében működő kisebb kereskedelmi üzletekben és vállalkozásokban érdekeltek, amelyek részben az erős bevásárló-turizmus kiszolgálói.

A magyar területi tudományok képviselői közül sokan már a kilencvenes évek derekán megkülönböztetett figyelmet szentelnek a határ menti nagyvárosok, regionális centrumok és paracentrumok nemzetközi, illetőleg regionális-interregionális együttműködésének, valamint a potenciális eurorégiók létrejöttében várható szerepüknek. Az országhatárok mentén „*mini eurorégiók*” hálózatának a létrejöttét ösztönző álláspontok szerint az új interregionális szerveződések elsődlegesen *település–település, város–város, kistérség–kistérség, kistérség–járás* szintjén segítenek elő a hatékonyabb határ menti együttműködést. Az ilyen típusú, kisebb kiterjedésű, egyszersmind mozgékonyabb és konkrétabb kooperációk tartós alapját, szilárd pillérét teremthetik meg az a határon átfelölő kapcsolatoknak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bármilyen meglévő vagy éppen szerveződő (potenciális) eurorégió valós regionális fejlesztő hatásokat csak akkor képes kifejteni, ha a közreműködő települések és térségek az együttműködésben megtalálják a saját és közös érdekeiket. Az érdekérvényesítés konkrét képviselőjére pedig leginkább a határ menti települési és térségi önkormányzatok, középszintű intézmények és szervezetek az alkalmasak (Rechnitzer, 1999).

Az elmondottak is azt támasztják alá, hogy a határon átnyúló regionális együttműködésben az euroregionális szerveződések mellett – akár annak keretei között – minden bizonnyal meghatározó szerephez jutnak a jövőben a határrégiók egyes kistérségei, településegységei és -szövetségei, de leginkább a *határ menti regionális centrumvárosok*. Ezért is annyira fontos, hogy a nagy ívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozásán túl a kistérség–település, *város–város érintkezések* vagy *városszövetségek* jöjjenek létre (14. ábra). A hasonló nagyságú és szerepkörű városok hálózatba szervezése – elsőként az infrastrukturális rendszerek megújításával – nagy lendületet nyújthat a határ menti együttműködéseknek a magyar–ukrán határ két oldalán is.

14. ábra

Potenciális és formálódó határrégiók, interregionális együttműködések
(Potential and shaping border regions and interregional co-operations)

Forrás: MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.

Határforgalom

A magyar–ukrán határszakasz a Nyírbátori Határőr Igazgatóság felügyelete alá tartozik, teljes hossza 136,7 km. Magyarország esetében nem ritka, hogy a szomszédos ország határvonalát folyók jelölik ki. Így van ez a vizsgált térségben is, ahol a határ teljes hosszának mintegy 62%-át a Tisza és mellékfolyói képezik. A 66/1997. (XII. 10.) számú BM rendelet értelmében a Nyírbátori Határőr Igazgatóság működési területe (Baranyi, 2002b).

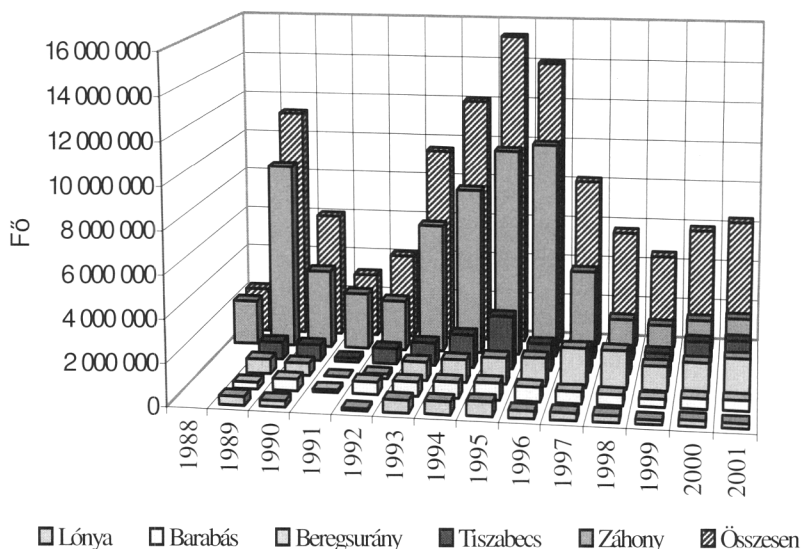
Ami a *határforgalmi tendenciák* alakulását illeti a rendszerváltást követően, a magyar–ukrán határszakasz mentén 1989 előtt egyetlen nemzetközi határátkelőhely, *Záhony–Csop* működött, amely a nemzetközi személy és teherforgalom számára egyaránt igénybe vehető volt közúton és vasúton is. Talán a kelet-közép-európai rendszerváltó folyamat hatására is, 1989-ben négy új határátkelőt nyitottak: *Beregsurány*, *Tiszabecs*,

Lónya és Barabás településeken, amelyek közül az utóbbi kettőt csak kishatárforgalmi engedéllyel lehetett igénybe venni, egészen 7 annak felszámolásáig, 2003 novemberéig.

A határszakasz átkelőinek személy- és járműforgalma az 1989-es határnyitás óta igen változatosan alakult. A magyar–ukrán határ forgalmának meghatározó láncszeme a záhonyi átkelő, még mai is itt bonyolódik az összeforgalom nagy része. Amikor még csak Záhony volt az egyetlen átkelő, például 1998-ban 2 millió 140 ezer fő lépte át a határt. Aztán a politikai enyhülés és az ezzel párhuzamos határnyitás (négy új átkelő: Lónya, Barabás, Beregsurány, Tiszabecs) megtette a hatását: soha nem tapasztalt utazási láz vette kezdetét, az ukrán–magyar határt pedig 11 millió 211 ezer fő lépte át 1989-ben (több mint ötszörös forgalomnövekedés!). Meg kell azonban említeni, hogy az 1989-es személyforgalom egy részét a tranzit utasok tették ki: a kárpátaljaiak elsődleges utazási célja az ekkor ott nagyon népszerű Jugoszlávia volt, valamint igen intenzív (1989-ben több mint egymillió fő!) volt ebben az időszakban az illegális kereskedelemre, a „csencselésre” és pénzváltásra „szakosodott” lengyelek tranzitforgalma is. Ekkor még hivatalos keretek között válthattak be szovjet rubelt is. Az 1989-es forgalomnövekedést egy 1991-ig tartó csökkenés követte: a záhonyi kishatárforgalom megszűnt, a tranzitutazások lecsengése következett be, 1991-ben a kishatárátkelők nem üzemeltek egész évben (15. ábra).

15. ábra

A magyar–ukrán határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma, 1988–2001
(Personal traffic across the checkpoints of the Hungarian–Ukrainian border, 1988–2001)

Forrás: Határőrség Országos Parancsnoksága adatai (2001) alapján szerk.: Dancs L.

A magyar–ukrán határszakaszon a határforgalom a '90-es években, a két országban bekövetkezett társadalmi és gazdasági események hatására folyamatosan változó statisztikai adatokat produkált. Volumenében a kilencvenes évek közepi 12–14 milliós személyi forgalma lezuhant 4,5 millió alá 1999-re, majd a két ország közötti politikai és gazdasági kapcsolatok konszolidálódása és nem utolsósorban az árkülönbözet fennmaradása, illetve – nem egy termék esetében – növekedése okán az utóbbi időben emelkedő jeleget mutat a forgalom alakulása. Hasonló tendencia, de kisebb amplitúdóval mutatkozott meg a járműforgalomban is (Sallai, 2005).

Az ukrán határszakasz határforgalma az országos átlaggal harmonizáltan enyhe emelkedést tükröz 2003-ban is a személy és a járműforgalomban egyaránt. Ezt követően a határforgalom kiegyensúlyozott, némi változást a differenciált vízum bevezetése egy rövid időre hozott, majd beállt a korábbi állapot. A jövő tekintetében fontos, hogy az ukrán–magyar határ külső határ jellegét tekintve ne elválasztó, hanem az összekötő jellege erősödjön. Annak ellenére, hogy Ukrajna valószínűleg egy ideig még nem kerül le a vízumköteles listáról, ezért Magyarországnak fenn kell tartani a vízumkényszert, a határon átnyúló kapcsolatok szinten tartására van esély. Ugyanakkor vannak kockázati tényezők is.

A határforgalom 1988 és 2004 között hullámzó jelleggel, olykor nagy ingadozásokkal sokszor változott. Az egyik legszembetűnőbb fordulat a járműforgalomban volt megfigyelhető. A vasúti járművek száma az 1988-as szint ötödére esett vissza és meghatározóvá vált a személygépkocsi-forgalom. A vasúti forgalom a keleti piacok beszűkülésével 1995-ig folyamatosan visszaesett, azóta pedig alacsony szinten stagnál, ezzel szemben a személygépkocsik száma meredeken emelkedett, majd 1999-ig kissé visszaesett, de azóta ismét növekszik, s őrzi vezető szerepét (16. ábra).

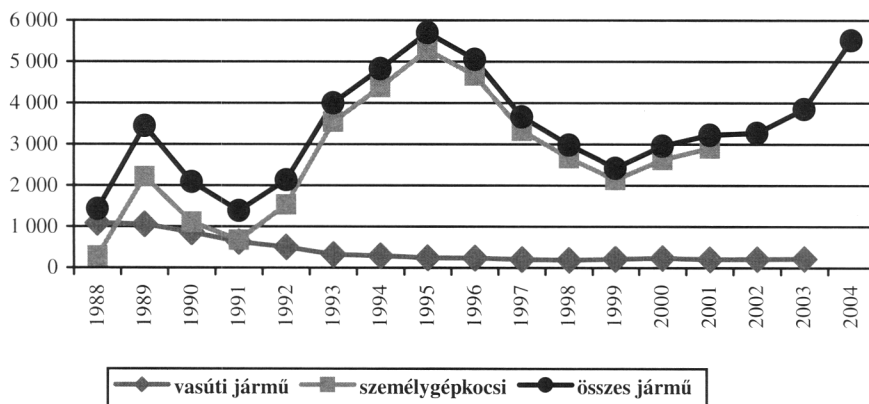
A személyforgalom alakulása az elmúlt másfél évtizedben a járműforgalomhoz igazodott, s fontos sajátossága, hogy alkalmazkodni igyekszik a megélhetési kereskedelem lehetőségeihez. 1988-ban még csak alig több mint 2,1 millió fő lépte át a határt, aztán a politikai enyhülés és az ezzel párhuzamos határnyitás következtében soha nem tapasztalt utazási láz vette kezdetét. Ennek nyomán 1989-ben több mint ötszörös volt a forgalomnövekedés. A személyforgalom egy részét a tranzit utasok tették ki. A kárpátaljaiak elsődleges utazási célja az ekkor ott nagyon népszerű Jugoszlávia volt, valamint igen intenzív (több mint egymillió fő!) volt ebben az időszakban a bevásárló-turizmussal foglalkozó lengyel állampolgárok tranzitforgalma is. Ezután 1991-ig tartó csökkenés következett be (a záhonyi kishatárforgalom megszűnt, a tranzitutazások visszaestek). Később egy újabb emelkedési periódus következett, amelynek 1995-ös csúcán több mint 15 millióan lépték át a magyar–ukrán határszakaszt (6. táblázat, 17. ábra). Az 1996–98-ban életbe lépett ukrán vámtörvények bevezetése óta (élelmiszerek és műszaki cikkek bevitelének korlátozása, magasabb vámok bevezetése) 1999-ig csökkent a forgalom, azóta pedig lassú ütemben ismét emelkedik. Jelenleg a legjövedelmezőbb határhoz kapcsolódó tevé-

kenység az alacsony ukraini árak miatt az üzemanyag-turizmus és a dohányárak forgalmazása (Baranyi, 2007).

16. ábra

A vasúti és a személygépkocsi-forgalom alakulása a magyar–ukrán határszakasz átkelőin, 1988–2004

(Railway and car traffic at the border crossings of the Hungarian–Ukrainian border, between 1988 and 2004)

Forrás: Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatai (2004) alapján szerk.: Dancs L.

6. táblázat

A határforgalom alakulása magyar–ukrán relációban, 1996–2005

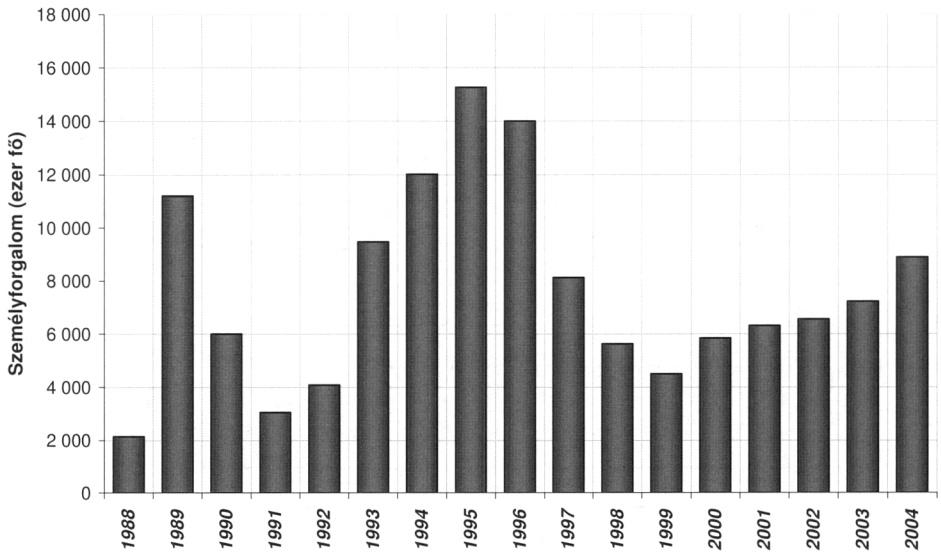
(The Hungarian-Ukrainian border traffic, 1996–2005)

Év	Összes határátlépés		Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció)	
	fő	%	fő	az összes százalékában
1996	14 000 189	100,0	70	0,0005
1997	8 129 924	100,0	321	0,0040
1998	5 596 996	100,0	870	0,0155
1999	4 498 146	100,0	938	0,0208
2000	5 845 869	100,0	862	0,0147
2001	6 316 413	100,0	1 287	0,0204
2002	6 558 751	100,0	807	0,0123
2003	7 236 594	100,0	128	0,0018
2004	8 902 318	100,0	65	0,0007
2005	7 429 433	100,0	79	0,0011

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

17. ábra

*A személyforgalom alakulása a magyar–ukrán határszakaszon, 1988–2004
(Passenger traffic at the border crossings of the Hungarian–Ukrainian border,
between 1988 and 2004)*

Forrás: Nyírbátori Határőr Igazgatóság (2004) adatai alapján szerk.: Dancs L.

A magyar–ukrán határforgalom viszonylatában is jelentős változásokat eredményezett a *schengeni határőrizeti rend bevezetése*. Ennek egyik első következményeként, 2003. november 15-től megszűnt a kishatárforgalom, egyidejűleg a határátkelők teljes nemzetközi utasforgalom számára történő átminősítése. Jelenleg az ukrán állampolgároknak vízumra van szükségük a magyarországi beutazáshoz (térítésmentes), a magyar állampolgároknak viszont csak útlevelelre és az ukrainai tartózkodáshoz szükséges anyagi fedezet felmutatására. Mindezek következtében jelentősen módosult a határforgalom összetétele, hiszen míg korábban az átlépők mintegy 75%-a ukrán állampolgár volt, addig a becslések szerint ez az arány a vízumkényszer bevezetése és a magyar állampolgárok utazási feltételeinek könnyítése, az olcsó üzemanyag, számos közszükségleti cikk alacsonyabb árfekvése stb. miatt megfordult. Természetesen a megnövekedett forgalommal együtt az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekményeket elkövetők számának az emelkedését is magával hozta, főként Magyarország uniós csatlakozását követően. A

Magyar Határőrség Országos Parancsnokságának adatai szerint éves átlagban a az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekményt elkövető ukrán állampolgárok száma, erőteljes növekedést mutatva 2005-ben meghaladta a kétezer-kétszáz főt, az összes elkövetés 12%-át.

A jövőt illetően, különös tekintettel a schengeni határőrizeti rend 2007 december 21-én történő bevezetésére igen fontos szempont, hogy magyar–ukrán viszonylatban az államhatár schengeni külső jellege ellenére ne az elválasztó, hanem az összekötő szerep erősödjön, mégha a Ukrajna valószínűleg egy ideig még nem kerül le a vízumköteles listáról, jóllehet Magyarországnak emiatt fenn kell tartani a vízumkénszert, a határon átnyúló kapcsolatok szinten tartására komoly esély kínálkozik bizonyos kockázati tényezők ellenére is. Az már bizonyos, hogy a magyar–ukrán határ várhatóan hosszú ideig az EU (SchVE) külső határaként fog funkcionálni.

A jelenlegi átmeneti állapothoz viszonyítva 2007. december 21-től lényegesen megváltozik a helyzet, amikor teljessé válik a *schengeni külső-belső határőrizeti rend*. Ezt követően a külföldi állampolgárok a *külső határt* csak a schengeni codexben megfogalmazott következő feltételekkel lehet átlépni. A határforgalomban résztvevő személyeknek és járműveknek *érvényes útiokmánnyal* – amennyiben vízumkötelezett államból érkezik a belépni szándékozó személy – rendelkezniük kell beutazási engedéllyel, azaz, *vízummal*. Ezen túl szükség esetén be kell tudnia mutatnia a tervezett tartózkodás célját és feltételeit igazoló okmányokat, a létfenntartáshoz szükséges anyagi eszközök meglétét mind a tartózkodás időtartamára és a visszatérés idejére. A határátkelés fontos előfeltétele, hogy az érintett személy ne szerepeljen a *Schengeni Információs Rendszerben* (SIS), s ne jelentsen veszélyt egyetlen schengen tagállam biztonságára sem. A *belső határt* bárhol és bármikor át lehet lépni, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a schengeni térségben tartózkodó minden személy – az Európai Unió és harmadik országok állampolgárai egyaránt – számára a belső határok átlépése többé nem kötődik a kijelölt határátkelőhelyekhez. Nemcsak bármelyik közúton, de a szántóföldeken, az erdőkön, a folyókon, a terep bármely részén átléphető.

Ismeretes, hogy miután Magyarország 2007. december 21-től teljes jogú tagja a Schengen övezetnek, ezzel pedig gyökeresen új feltételek jelennek meg az ukrán–magyar határforgalomban, illetőleg a határ menti együttműködésben is. A kötelezően bevezetésre kerülő 35 eurós vízumdíj (melyhez még kb. hasonló összegben járulnak a nemzetközi biztosítás terhei és egyéb járulékok) nagymértékben kihatnak majd a turizmus fejlődésére is. A vízumrendszert kikerülendő 2007. szeptember 18-án Ukrajna és Magyarország külügyminiszterei megállapodást írtak alá a kishatárforgalom újbóli beindítására Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye között. A várhatóan 20 euróba kerülő kishatárátlépő a kárpátaljai magyarság szempontjából üdvözlendő, különösen a rokoni, baráti kapcsolattartás megkönnyítésében, viszont turisztikai szempontból nem jelent pozitívumot az a tény, hogy csak egy 50 km-es határsávon belüli mozgást engedélyez.

A határforgalomban a kialakult gyakorlat mellett továbbra is fontos szerepet játszik a *kishatárforgalom*, amelynek Magyarországon hosszú és régtől fogva szilárd tradíciója és jelentősége is van. Korai előzménynek tekinthető, hogy az 1888. évi magyar–román határszerződés által kitűzött határ akkoriban földbirtokokat vágott ketté. Az új helyzet kezelésére találták ki a kishatárforgalmat, amely az első világháborúig működött. Ezt követően a trianoni békediktátum soha nem látott nehézség elé állította a határ mentén élőket. E helyzet kezelésére adták ki a 5.300/1923 Miniszter Elnöki rendeletet. E rendeletben rögzítették, hogy a kishatárforgalom területi hatálya a határkerületre terjedt ki, amely alatt a vámhatárral párhuzamos általában 10–15 km-es terület sávot kellett érteni. A pontos területi hatályt minden viszonylatban a szerződés mellékleteként az érintett községek, települések felsorolásával tüntették fel. A kishatárforgalomban részt vevő lakosok a határt útlevéllel, határszéli igazolvánnyal, birtokos úti igazolvánnyal és alkalmi úti lappal léphették át. A határátlépés helyét, feltételeit, az adott viszonylat sajátosságait, pontos területi hatályait stb. a szomszédos államokkal kötött *kishatárforgalmi szerződésekben* határozták meg. A megkötött bilaterális megállapodások a második világháborúban elveszítették jelentőségüket, majd azt követően néhány évig – a „vasfüggöny” felhúzásáig – átmenetileg még fennmaradtak.

A hatvanas években Magyarország szomszédosági kapcsolataiban újrafogalmazták a kishatárforgalom tartalmát, majd Ausztria kivételével sorra születtek meg a bilaterális kishatárforgalmi megállapodások. Később, főként a nyolcvanas-kilencvenes években a *világútlevélnék* az egykori szocialista országokban történő bevezetése, másfelől viszont az EU tagállamai részéről a térség egyes országainak a polgárai számára előírt *vízumkötelezettség*, valamint a *romló életkörülmények* miatt a kishatárforgalom létrehozásának eredeti szándékai – a gyors átjutás a szomszédos településre – fokozatosan a „megélhetési turizmus”, az engedély nélküli munkavállalás és kismértékben az üzleti, de még inkább a „fekete” és a „szürke” gazdasági körbe tartozó utazások számának növekedése váltotta fel. A kishatárforgalom tehát lassan elveszítette eredeti célját és funkcióját, az átlépő utasok többsége már nem a rokoni, a baráti, a kulturális kapcsolatok ápolása, a nemzeti hovatartozás erősítése miatt kelt át az átkelőhelyeken, miközben a magyar állampolgárok újabban amúgy is alig-alig élnek kishatárforgalom adta lehetőségekkel, részarányuk gyakorlatilag elhanyagolható, jelentéktelen.

Az elmondottak is szerepet játszottak abban, hogy az EU csatlakozási tárgyalásokkal párhuzamosan Magyarország a szomszédos államoknál kezdeményezte a kishatárforgalmi megállapodások felmondását, amire gyakorlatilag 2003 végére került sor. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor Brüsszelben már elkészült az új EU-s kishatárforgalmi megállapodás tervezete, amely végleges elfogadás előtt áll. A *rendelet célja* a tagállamok külső határain a kishatárforgalmi rendszer általános kritériumainak és feltételeinek, valamint ebből a célból *külön vízum* bevezetésének a szabályozása. A rendelet ugyan közösségi szinten fogalmazza meg a kishatárfor-

galom új rendjét, ám egyszersmind felhatalmazza a tagállamokat a szomszédaikkal folytatandó kétoldalú tárgyalásokra, szükség esetén a megállapodások megkötésére, feltéve ha azok összhangban állnak a közösségi szabályozás előírásaival.

A tervezet azoknak a szomszédos harmadik állam határ menti sávjában jogszerűen élő személyeknek készült, és azok határátkelésének a könnyítését hivatott szolgálni, akik az EU-tagállam *külső határát* abból a célból kívánják átlépni, hogy az érintet tagállam területén meghatározott ideig – legfeljebb hét egymást követő napon, és összességében félévente legfeljebb három hónapos időtartamban tartózkodhassanak. Vízummentes határ menti területen lakók számára a javaslat a határátlépéshez úti okmányt tart szükségesnek, ami személyi igazolvány vagy egy speciális, határátlépésre jogosító engedély is lehet. A *vízumkötelezett* határ menti területeken élők viszont továbbra sem mentesülnek a vízum megszerzése alól, ám számukra kerül bevezetésre egy *különleges vízum*, amely „L” jelzéssel lesz ellátva a „Local” (helyi) szóból eredően. Ezt a vízumot olyan jóhiszemű, a határ mentén élő és utazni szándékozók számára állítják ki, akik megfelelnek a rendeletben rögzített feltételeknek. Nem kétséges, hogy a jelenleg elfogadás alatt álló kishatárforgalmi rendelet kedvezően érintené a határon túli magyarok jelentős részét, akik a határ menti sávban laknak. Ez főleg az Ukrajnában és a Szerbia és Montenegróban élő magyaroknak az anyaországgal való kapcsolat tartását segítené elő (Baranyi, 2007).

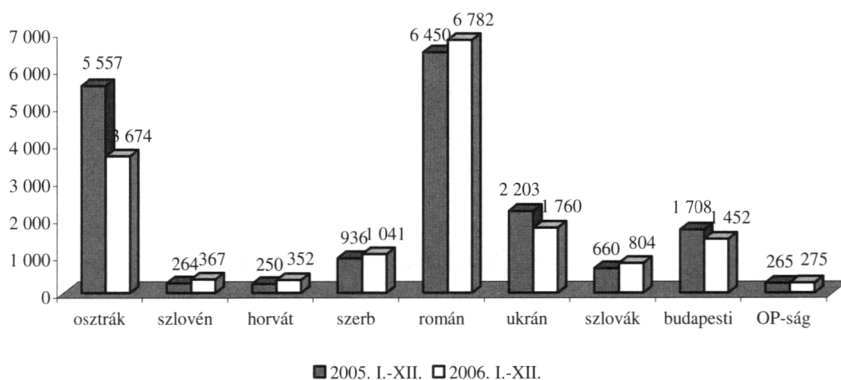
A magyar–ukrán viszonylatban a fő veszélyt a befelé irányuló *illegális migráció* és a hozzá kapcsolódó *szervezett embercsempészet*, valamint a magyar és az ukrán állampolgárok részéről a jövedéki termékek jelentős mértékű csempészése és a mindezekhez kapcsolódó, erősödő, jól szervezett nemzetközi (maffiaszerű) bűnözés okozza. A határterület bűnügyi fertőzöttsége magyar és ukrán oldalon egyaránt jelentős. Ukrajna társadalmi, gazdasági problémái rányomják bélyegüket a migrációs kérdésekre és a határőrizetre egyaránt, amelyek rövidtávon nem látszanak megoldhatónak. Mindezek kihatnak arra, hogy ezen határszakasz – várhatóan egyre nagyobb arányban – az ázsiai illegális migránsok fő útvonalába esik. A határszakasz várhatóan hosszú távon külső határként funkcionál. Az ukrán határőr delegáció vezetőjétől 2005-ös Siófoki Határrendészeti Konferencián elhangzottak szerint: Ukrajnában több tízezer migráns tűnik el a hatóságok szeme elől évente (Sallai, 2005).

A határszakaszon az illegális migráció és azon belül a tiltott határátlépés (ths) abszolút számokat tekintve a magyar viszonylatok közül a magyar–ukrán határszakasz az aktívak közé sorolható, de a rövid határszakasz okán ez némileg téves következtetést eredményezhetne. A km arányos vizsgálat már reálisabb képet mutat, amely szerint ezen határszakasz a harmadik legaktívabb, sőt a tendenciát is vizsgálva a legdinamikusabb emelkedés itt volt kimutatható 1998–2001 között. Ez elsősorban az afgán és iraki illegális migráns tömegek ezen útvonal választásának köszönhető. Természetesen a megnövekedett forgalommal együtt az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekményeket elkövetők számának az emelkedését is magával hozta, főként Magyarország uniós csatlakozását követően (18. ábra, 19. ábra, 7. táblázat).

18. ábra

*Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekmények alakulása
viszonylatok szerint, 2005–2006*

(Unlawful activities related to illegal migration by relations between 2005 and 2006)

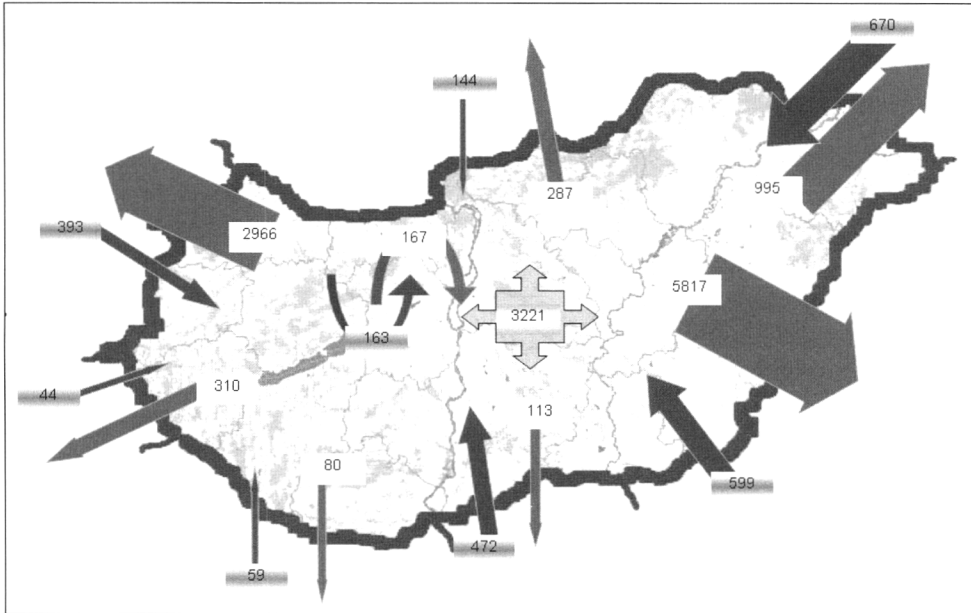
Forrás: Határőrség OP Rendészeti Főigazgatóság adatbázisa.

Az illegális migrációról és bűnözésről nem állnak ugyan rendelkezésre összehasonlítható statisztikai adatok, de általánosságban elmondható, hogy 1988 óta mindkét határ régióban növekedett az ismertté vált bűncselekmények száma, s megszorodtak a határhoz kapcsolódó bűnelkövetések is. Az árucsempészség és a jövedéki termékekkel való visszaélés mellett egyre inkább teret nyert a szervezetek között zajló embercsempészség. A magyar ukrán határon az illegális migráció iránya kelet-nyugati, Ukrajna felől elsősorban kínai, afgán és vietnami állampolgárok próbálnak Magyarországon keresztül Nyugat-Európába jutni.

A határrend sérelmét érintő problémák növekedését érzékelve, a Magyar Határőrség hathatós intézkedések sorát vezette be, közel duplájára növelte a végrehajtói létszámot, az átkelőhelyek és a zöldhatár technikai fejlesztését meggyorsította, amelyek eredményeként már 2002-ben visszaesett ezen a határszakaszon a mozgás, sőt 2003 első felében már a legnagyobb csökkenés ebben a viszonylatban volt érzékelhető. Az embercsempészet mennyiségi és tendenciális adatai hasonlóak a tiltott határátlépéshez, sőt míg a ths-ben a négy év alatt duplázódásról beszélhettünk, addig az elfogott embercsempészek vonatkozásában tízszeresére növekvő szervezettség volt érzékelhető. Az évezred első éveiben a km arányos adatokat tekintetében a viszonylatok embercsempészség szempontból legfertőzöttebbjévé vált, de szerencsére (illetve inkább az átgondolt intézkedések hatására) 2002-ben és 2003-ban a csökkenés is jelentős, így várhatóan ebben az évben csak fele annyi embercsempész meri megkockáztatni ezen a határszakaszon a bűncselekmény elkövetését, mint 2001-ben.

19. ábra

*Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes események elkövetési irányai
(Commission directions of illicit events related to illegal migration)*

Forrás: Határőrség OP Rendészeti Főigazgatóság adatbázisa.

A Határőrség által felfedett összes jogsértő cselekmények vonatkozásában egyfajta hullámzás tapasztalható, vagyis a kilencvenes évek végén a határon és a térségben a határőrség által felfedett nem kizárólag a határőrizet körébe tartozó jogsértő cselekmények magas száma dominált, majd ezek csökkenése és az illegális migráció erősödése jelentkezett. Mindez utal arra a közismert tényre, hogy a régió lakosságának nem kis része jogsértő, vagy a joghézagokat kihasználó módon igyekszik életnívját növelni, de a Határőrség, mint a térség egyik meghatározó jogérvényesítő szerve egyre hatékonyabban igyekszik megteremteni mind Szabolcs-Szatmár megye biztonságát és az ország szélesebb értelemben vett biztonság érzetét egyaránt (Sallai, 2005).

Annak ellenére, hogy Magyarország Ukrajnával rendezett határkapcsolatot tart fenn, amelyet alátámaszt a határszakasz mentén zajló magas határforgalom, ám e közben a legális migráció mellett, éppen az államhatár sajátos – schengeni külső – jellege miatt továbbra is számolni lehet jelentős tiltott határátlépéssel, illetve annak kísérletével és egy határsértő cselekményekkel is. Az ilyen irányú kutatási eredmények és információk ismeretében nemcsak a határforgalom nagy-

ságára, hanem a migrációs folyamatok nem kívánt, tiltott irányaira, közvetve pedig a magyar–ukrán határtérség kriminálhelyzetére is következtetni lehet. A mellékelt ábrán jól látható sűrű sötét foltok a tiltott határátlépések magas jelenlétét és helyszíneit, területi-térségi vetületeit szemléltetik, amelyek alapján plasztikusan, *megrajzolható a keleti és a déli befelé, valamint a nyugati kifelé mutató illegális migrációs irány (20. ábra).*

7. táblázat

Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekmények elkövetői főbb állampolgársági kategóriák szerint, 2005–2006

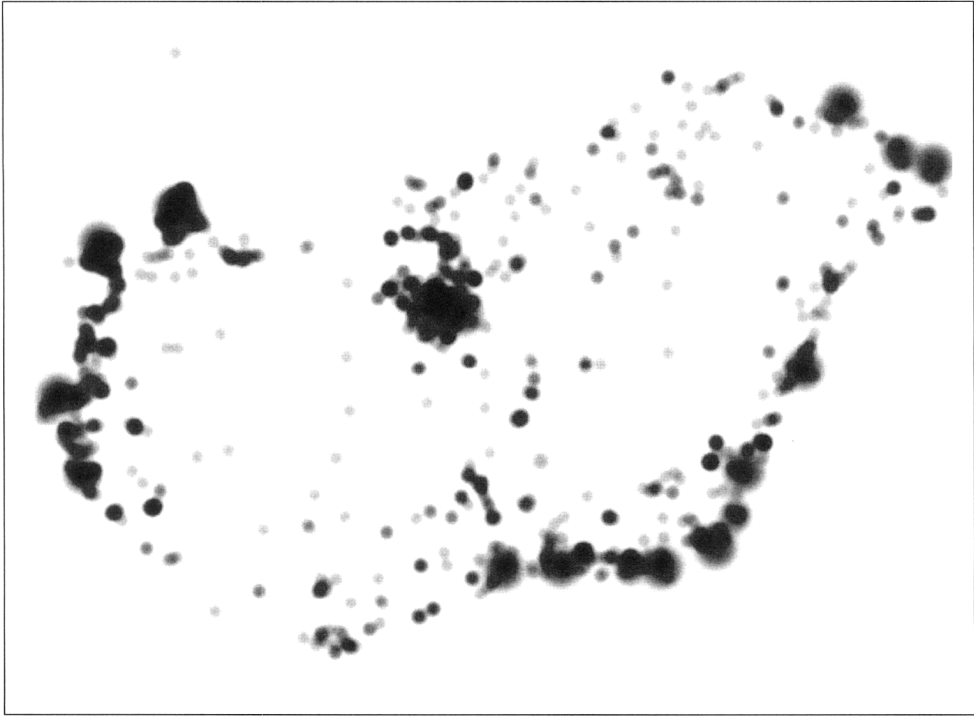
(Perpetrators of unlawful activities related to illegal migration by major citizenship categories, 2005–2006)

Állampolgárság	2005. I.- XII.	Ha az ösz- szes=100%	2006. I.- XII.	Ha az ösz- szes=100%	Változás	Változás százalék- ban
román	8 492	46%	8 937	54%	445	5%
ukrán	5 678	31%	3 530	21%	-2 148	-38%
szerb-montenegrói	1 015	6%	977	6%	-38	-4%
török	253	1%	300	2%	47	19%
moldáv	834	5%	663	4%	-171	-21%
kínai	113	1%	90	1%	-23	-20%
vietnami	37	0%	42	0%	5	14%
indiai	68	0%	27	0%	-41	-60%
mongol	30	0%	21	0%	-9	-30%
bosnyák	33	0%	62	0%	29	88%
egyéb	1 742	10%	1 859	11%	117	7%
Mindösszesen	18 295		16 508		-1 787	-10%

Forrás: Határőrség OP Rendészeti Főigazgatóság adatbázisa.

Az ukrán állampolgárok által – a Határőrség által felfedett – elkövetett jogsértések száma az elmúlt években ne volt túl jelentős, de a román bűnözés nagyságrendjének visszaesésével az ukránok aránya megnőtt, 2002-ben már megközelítette az afgán és iraki elkövetők számát, 2003-ben pedig ez utóbbiak visszaszorulásával az illegális migrációs cselekmények tekintetében már az állampolgársági „rangsor” második helyét foglalják el. Amíg a *migrációs veszély Ukrajna irányából fennáll*, addig az EU a *vízumkötelezettséget nem törli* el. Ezzel várhatóan hosszú időre determinálja az *ukrán–magyar külső határ* jellegét.

Tiltott határátlépések helyszínei Magyarországon, 2005
(Locations of unauthorised crossings of the frontier in Hungary, 2005)

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

Összegzés

A magyar–ukrán határtérség több szempontból is *sajátos helyzetben* van, befolyásolva ezáltal a határon átnyúló kapcsolatok fejlődését is. A térség jellemzője a *határmentiség és a perifériahelyzet szoros összekapcsolódása*. Jóllehet valamely terület határ menti fekvése automatikusan nem jelent periféria-jelleget, a két minősítés közötti egybeesés azonban a magyar–ukrán határ régióban szinte törvényszerű. A határmentiség ezen a tájon Trianon óta – részben a perifériaképződés, részben a halmozottan hátrányos helyzet folyamatos elmélyülése miatt – mind a mai napig általában egyet jelent az elmaradottsággal. Ezt az állapotot konzerválja részben ma is, hogy a határok elválasztó szerepe a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben sem változott meg gyökeresen, különösen ami a gazdasági együttműködés fejlődé-

sét illeti. A valóban új lehetőségeket teremtő kilencvenes években *az összekapcsolódás továbbra is együtt járt az elválasztással*, ami a *határ menti együttműködésben egyszerre hordozta magában a kedvezőtlen és természetesen – éppen a változó körülmények révén – a legalább ennyire kedvező hatásokat* is.

Magyarország EU-csatlakozása új keletű problémákat is felvetett, éppen Kelet-Magyarország államhatárai mentén. Az uniós csatlakozás eredményeként, a schengeni határok keletebbre helyeződésével *a magyar–ukrán határszakasz egyben az Európai Unió külső határává vált*. Így az *államhatárok elválasztó szerepe* ukrán viszonylatban hosszú távra szólóan *erősödhet* is, ennek következményei pedig „megterhelhetik” a magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatokat egyaránt. A határok annyira áhított spiritualizálódása jelenleg is inkább csak kívánt cél, semmint valóság. Ezért mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremtésére kell törekedni a jövőben, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményeket (vízumkényszer enyhítése, kishatárforgalom korlátozott fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok aktivizálása stb.).

A határon átívelő kapcsolatok még mindig alacsony intenzitású fejlődésében szerepet játszik az is, hogy a nyugat-európai mintára létrejött *Kárpátok Eurorégió* sem *váltotta be a hozzá fűzött reményeket*. A nagy multinacionális és transznacionális szervezet sok más eurorégióhoz hasonlóan nem alulról jövő kezdeményezés volt, létrehozásába erőteljesen beleszóltak a nemzeti politikák és a nemzetközi körülmények is. Talán ezért sem sikerült egy nyugat-európai mintán alapuló eurorégiós modellt integrálni egy olyan rendszerbe, ahol a megfelelő gazdasági, politikai és társadalmi feltételek még nem teremődtek meg. Ilyen helyzetben a Kárpátok Eurorégió nem volt képes jelentős eredményeket felmutatni, a jelenlegi keretek között hatékonyan működni. Ezért is jöttek létre és formálódnak az eurorégió keretein belül kisebb, két-háromoldalú interregionális szerveződések. A hatalmas nagyrégió a működésképtelenség felé sodródik, tevékenysége formális jellegű, szerepe ma már legfeljebb szimbolikus értékű. Ebből a válságból két kiút kínálkozik, az egyik a *bizottsági típusú működésről*, a *projekt típusú működésre való átállása*, a másik pedig a nagyívű határközi szervezeti rendszer mellett és/vagy helyett a kisebb léptékű intézményi formák (kistérségi, városközi, határ menti településszövetségi stb.) együttműködések szerepének felértékelődése és előtérbe kerülése.

A magyar–ukrán tapasztalatok birtokában az is megállapítható, hogy a különféle *euoregionális és interregionális szervezetek* minden problémájukkal együtt a *határ menti együttműködések eredményes formáinak* ígérkeznek a területi fejlődésbeli és fejlettségi különbségek mérséklése terén. Magyarország csatlakozása által teremtett új helyzetben az EU immár külső – jobbik esetben csak átmeneti jellegű – határai mentén ez a *kiegyenlítő hatás* lehetővé teszi a rendszerint periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek felzárkózhasanak, sőt integrálódhasanak a fejlettebb területekhez. Az interregionális szervezetek nemcsak Magyaror-

szág uniós csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait mérsékelhetik, hanem a határközi együttműködések révén elősegíthetik az uniós források megszerzését és hatékonyabb felhasználását. Végül, de nem utolsó sorban ezek a szervezetek kiemelkedően fontos keretei, ha tetszik műhelyei is a lokális és a regionális identitás formálásának. Ehhez viszont a jövőben is fölöttébb kívánatos a nyugat-európai példák tanulmányozása, a tapasztalatok hasznosítása, ám nem elegendő csupán Nyugat felé figyelni, hanem a „keleti kapukat” tágabbra kell nyitni, még a schengeni szabályozás által szigorított körülmények közepette is.

A magyar–ukrán határrégióknak sajátos helyzetéből eredően még inkább szembe kell nézni az új kihívásokkal. A jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső, schengeni normáknak megfelelő határai akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, s a határ menti periférikus területek további leszakadását eredményezhetik a vizsgált térségben. Másrészt viszont az uniós tagság a források bővülése révén új lehetőségeket is kínál a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése szempontjából is. A kérdés csupán az, hogy a határ mentén élők milyen választ tudnak majd adni az új kihívásokra. Amennyiben sikerül megragadni a kínálkozó lehetőségeket, a térség jó esélyt kap arra, hogy a múltból hozott problémákon túllépve, a határon átnyúló együttműködésekben rejlő lehetőségeket kiaknázva kitörjön hátrányos helyzetéből. Megújult vagy új és hatékonyan működő határközi intézményi struktúrák létrehozása, megfelelő tartalommal történő feltöltése, a „narancsos forradalom” által elindult kedvező változások folytatásaként Ukrajnának az egységesülő Európához való közeledése – távlatosan akár az EU-hoz történő csatlakozása – döntően *hozzájárulhat a magyar–ukrán határrégióban az államhatár összekötő (híd-) szerepének az erősödéséhez, a Trianonban széttöredezett regionális térszerkezeti egységek és funkciók „újraegyesítéséhez”,* végső soron pedig az egységes *Kárpát-medencei transznacionális gazdasági makrorégió* létrehozásához. A tét Ukrajna számára sem kicsi, hiszen az európai közösség felé vezető egyik út Magyarországon át, jórészt éppen a határrégiók javuló együttműködésén keresztül vezethet.

A MAGYAR–UKRÁN HATÁR, MINT AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KÜLSŐ HATÁRA

A magyar–ukrán határ a XX. század utolsó évtizedében a Szovjetunió felbomlását (1991) követően született, azaz történelmi mércével mérve fiatal, szinte mérhetetlen. Ugyanakkor jelentősége az Európai Unió 2004-es bővítését követően ugrásszerűen megnőtt, a közös határszakaszon lévő határátkelőhelyek a kelet kapuinak számítanak, különösen Záhony, ahol közúti és vasúti határátkelőhely is üzemel.

A 136,7 km hosszú jelenlegi magyar–ukrán határ a második világháború után került először kijelölésre, amikor Csehszlovákia Kárpátalját átengedte a Szovjetunió-nak. A közismert második. Világháborút követő „*be nem fejezett*” párizsi béketárgyalások eredményeként aláírt békeszerződés szerint, az 1947-ben kihirdetett XVIII. törvény I. része a következők szerint rögzítette az új határokat: „*Magyarország határai: 1. Cikk ... 3. A Magyarország és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely közös e két Állam és Románia határai között, addig a pontig, amely közös e két Állam és Csehszlovákia határai között, a Magyarország és Csehszlovákia közötti előbbi határvonalban állítatik meg, úgy amint az 1938. évi január hó 1-én fennállott.*”

A fenti helyzet következményeként jött létre a magyar–szovjet közös államhatár, amely a következő új problémákat vetette fel:

- a szovjet topográfiai térkép szerkezeti felépítése eltért a magyar térképtől;
- az új szomszédos állammal nem volt határrendi megállapodás;
- Kárpátalja szovjet fennhatóság alá helyezése teljesen új közjogi helyzetet eredményezett a térségben.

A 1947. évi párizsi békeszerződés aláírása és a magyar jogrendszerbe integrálása után a magyar–szovjet közös államhatárszakasz redemarkációjára került sor 1948-ban, amelynek főbb állomásai a következők voltak:

- A határ redemarkálását a szovjet és a magyar fél közösen hajtotta végre. A műszaki és felmérési feladatokra a magyar szakembereket a Honvéd Térképészeti Intézet állományából jelölték ki. A munkálatokra vonatkozó első parancs 1948. szeptember 18-án érkezett az Intézethez. Ennek ismeretében 10 nap állott rendelkezésre a terepfelmérői munkák előkészítésére (*Térképészeti Közlöny*, 1950).
- A munkálatok irányítására felállították a Szovjet–Magyar Vegyesbizottságot, amely Debrecenben tartózkodott. A közös határszakasz felosztását két vegye albizottság segítette.
- A Magyar Albizottság a Beregszász–Beregdaróci műút és az államhatár kereszteződési pontja és a magyar–szovjet–csehszlovák hármas határ közötti határszakasz redemarkálását hajtotta végre.

- A Szovjet Albizottság a fennmaradó közös határszakaszt mérte fel a magyar–szovjet–román hármas határkö Beregszász–Beregdaróci műút és az államhatár kereszteződési pontja között.
- 1948. október 4-én a Magyar Albizottság megkezdte a határbejárást, amelynek folyamán megállapították a régi határvonalat és kijelölték az új határt. A szovjet kérésnek megfelelően az új határkitűzésnél kerültek a fölösleges kiszögeléseket, és hurkokat, ami azonban nem járhatott egyik állam számára sem veszteséggel, vagy nyereséggel.
- A közös megegyezés alapján csak olyan helyeken állítottak fel határjeleket, ahol a határvonal élesen törik, így a határjelek száma 168-ra csökkent.

A Honvédelmi Térképészeti Intézet munkatársai 1948. november 10-én befejezték a terepfelméréseket és bevonultak Budapestre. A Magyar Albizottság november 17-én megkezdte a határbejárást, majd 20-án kiadták a helyszíni rajzvázlat első mintáit. Ezzel párhuzamosan a terepen folytak geodéziai munkák. A geodéziai feladatokat az Állami Földmérés munkatársai végezték. Ennek részeként a következő munkákat végezték el:

1. régi határjelek felkeresése;
2. összerendezők átszámítása a Gauss-Krüger vetületi síkra;
3. határvonal tisztítása és a határvonal végleges kitűzése;
4. helyszíni mérések elvégzése;
5. pontok koordinátáinak kiszámítása;
6. határjelek (szárazföldi, vízi és átmeneti) felállítása;
7. jegyzőkönyvek és geodéziai vázlatok elkészítése.

A határjelek pontos elhelyezésének megállapításához tíz méteres sávban meg kellett tisztítani a fáktól, bokroktól az államhatárt. A végleges kitűzés előtt cövekekkel ideiglenesen kikarózták a határvonalat, s minden határjelről jegyzőkönyvet vettek fel, ami mintegy két hónapig tartott. A munkálatok során két alkalommal került sor határmódosításra, amelynek eredményeként egy 65 kilométeres határszakasz 60 km-re-redukálódott, illetve 128 katasztrális hold került Magyarországhoz, valamint a Szovjetunióhoz úgy, hogy egyik félnek sem származott területi anyagi kára (*Térképészeti Közöny*, 1950).

Bár a jelentések szerint a két fél között az együttműködés baráti, szívélyes, bajtársias volt, a munka közben több alkalommal szakmailag ellentmondásos helyzet alakult ki. Érdekességként említhető meg, hogy ezen a szakaszon két határjel nevet is kapott. Ezek a Túr és Tisza. Az elnevezés, a kijelölési év dátumával és Mo. felirattal a magyarországi gúlákon látható.

Túr: A magyar–román–szovjet hármas határon három gránit oszlop áll. Úgy, hogy egyenlő oldalú háromszöget alkotnak. A Túr határjel magyar oszlopa a Túr folyó jobb szakadékos nyílt partján, a határok találkozási pontjától 39 méterre nyu-

gatra, a medren áthaladó töltés középvonalának metszéspontjában, a töltésen álló 1. sz. határjel középpontjától 42,4 méterre délkeletre áll.

Tisza: A hármast határt a Tisza jobb partján a Szovjetunió és Csehszlovákia területén a határvonalától 25–25 méterre álló egy-egy oszlop (műkö gúla) határozza meg, míg a Tisza bal partján a Magyar Köztársaság területén álló oszlop a háromszög csúcsát képezi. Az államhatárok találkozási pontja e háromszög magassági vonalán az alaptól 91,7 méterre, a csúcstól pedig 111,7 méterre, a Tisza folyó középvonalán fekszik (Sallai, 2006).

A redemarkáció során kialakult szovjet-magyar államhatár vonala képezi a jelenlegi ukrán–magyar államhatárt. Az államhatár politikai fogalom, ugyanakkor kijelölése nemzetközi jogi aktussal történik, továbbá az államhatár biztonsága, határrend fenntartása mindig jogi eszközökkel történik. A nemzetközi jogban a közös államhatár rendjét a következő jogi normák határozzák meg:

- A Magyar Köztársaság Közlekedési Minisztériuma és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Közlekedésügyi Minisztériuma között Moszkvában, 1947. szeptember hó 15. napján kötött vasúti határforgalmi egyezmény és mellékletei.
- Az államhatár jogszerű átlépéséhez kapcsolódó szabályok (a külföldre utazás és a külföldiek beutazása) – hatósági ellenőrzése.
- A határrendhez kapcsolódó más igazgatási szabályok rendszere:
 - kétoldalú nemzetközi határegyezmények alapján a határjelekkel kapcsolatos igazgatási feladatok, a határesemények kivizsgálása és együttműködés a szomszédos országok határképviselői szerveivel;
 - határterületen, határátkelőhelyen tiltó, korlátozó és kötelező hatósági intézkedések szabályai – rendészeti jogalkalmazás;
 - közigazgatási hatósági jogkörök – engedélyezés, szakhatósági eljárás;
 - az államhatárhoz, illetve a határterülethez és a határátkelőhelyhez kapcsolódó jogsértő cselekmények – szabálysértési jogalkalmazás.
- Az államhatár rendjét veszélyeztető helyzetek (határ menti konfliktushelyzet, menekültügyi veszély, katasztrófaveszély) esetén – veszélyelhárítás.
- Az államhatárt és annak rendjét sértő bűncselekmények anyagi jogi szabályai – bűnüldözés, bűnmegelőzés.
- Az államhatárhoz kapcsolódó rendészeti és rendvédelmi feladatok ellátásnak állami feladatait megvalósító szervezet hatásköre és eljárásai (Demus, 2007, 8).

Az ukrán–magyar közös államhatárra vonatkozó határrendi szerződések egyik része a volt Szovjetunióval kötött szerződésekből, illetve az elmúlt időszakban az ukrán féllel újra tárgyalt és aláírt határszerződésekből áll (8. táblázat).

A táblázatból megállapítható, hogy az ukrán–magyar határrend fenntartására szolgáló szerződések alapjául szolgálhatnak a jó szomszédi viszony fenntartásának. Az ukrán határőrizeti szervekkel az együttműködés folyamatosan jó színvonalú.

Köztudott ugyanakkor, hogy az államhatár és a határátlépés rendjét mind a magyar–ukrán relációban, mind pedig a Magyar Köztársaság valamennyi viszonylatában megkísérlik megsérteni, illetve meg is sértik. Az elmúlt időszakban a Magyar Köztársaság összes határszakaszán bekövetkezett *határrendi esetek* között az ukrán viszonylat kiemelkedő esetszámmal szerepel (1997. évi XXXII., illetve 1998. évi XII. tv.).

8. táblázat

A magyar–ukrán határra vonatkozó határszerződések (Border treaties concerning the Hungarian-Ukrainian border)

<i>A szerződés megnevezése</i>	<i>Aláírva</i>	<i>Kihirdetve</i>	<i>Alkalmazhatóság</i>
<i>Magyar–ukrán viszonylat</i>			
A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a vasúti határforgalomról szóló Egyezmény.	Budapest, 1986. 01. 15.	50/1986. (XI. 26.) MT rendelettel	Csak a 10. cikkely hatályos.
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a szervezett bűnözés elleni harcban történő együttműködésről szóló Egyezmény Végrehajtására: határőrségi szintű együttműködési jegyzőkönyv.	Kijev, 1995. 05. 19. 1997. 11. 19. Csernyigov	135/1995. (XI. 22.) Korm. rendelettel	Kiváltására az alábbi megállapodás tervezet elkészült.
A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a határokat átlépő bűnözés megelőzésében és a szervezett bűnözés elleni harcban folytatott együttműködésről szóló Megállapodás.	magyar tervezet	belső állami közti egyeztetése megtörtént	Hatálybalépésével a fenti Egyezmény hatályon kívül helyezve.
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között személyeknek a közös államhatáron történő átadásáról és átvételéről szóló Egyezmény, az Egyezmény végrehajtásáról szóló Megállapodás.	Budapest, 1993. 02. 26. Kijev, 1994. 10. 27.	1995. évi XXIV. tv	Elavult. Az EU előírásainak megfelelő visszafogadási egyezményt már parafálták.
A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a magyar–ukrán államhatár rendjéről, a határkérdésekben való együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló Szerződés.	Kijev, 1995. május 19.	1998. évi LV. tv.	Végrehajtására: Határmegbízott, Főhatármegbízott, Határbizottság.
A Magyar Köztársaság és Ukrajna között, a határforgalom ellenőrzéséről szóló egyezmény és végrehajtására Megállapodás.	magyar tervezet	előterjesztése a Kormány előtt	
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a két ország közötti államhatáron lévő határátkelőhelyekről szóló Megállapodás.	Budapest, 1993. 02. 26.	Közzétéve: az 1993/13. PÜM szerződéssel,	Hatályos, alkalmazható.

8. táblázat folytatása

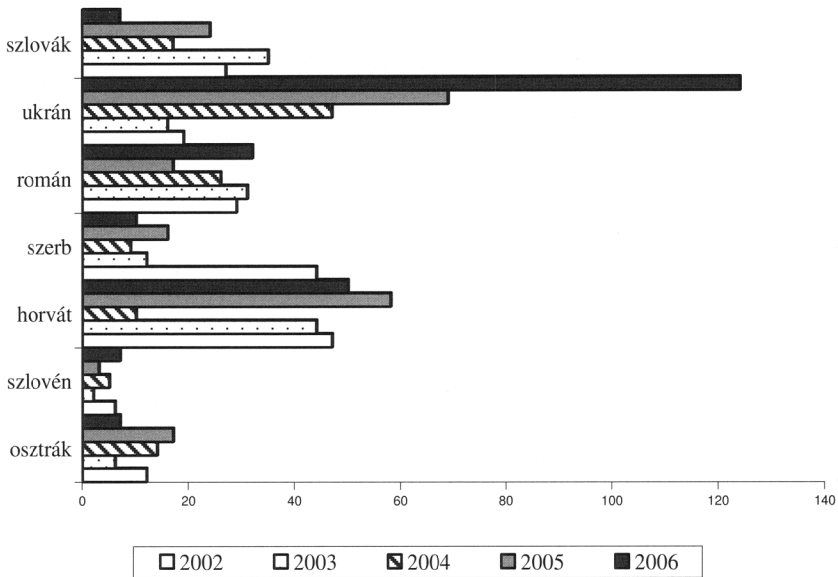
<i>A szerződés megnevezése</i>	<i>Aláírva</i>	<i>Kihirdetve</i>	<i>Alkalmazhatóság</i>
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között az államhatáron keresztül megvalósuló vasúti forgalomról szóló Egyezmény.	Kijev, 1995. 05 19.	176/1996. (XI. 29.)Korm. rendelettel	Hatályos, alkalmazható.
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a határvizekkel kapcsolatos vízgazdálkodási kérdésekről szóló Egyezmény.	Budapest, 1997. 11. 11.	117/1999. (VIII. 6) Korm. rendelettel	Hatályos, alkalmazható.
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a katasztrófák és súlyos balesetek megelőzése és azok következményeinek felszámolása érdekében történő együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló Egyezmény.	Budapest, 1998. 10. 27.	2000. évi IX. tv-el	Hatályos, alkalmazható.
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a magyar–ukrán államhatár szolgálati célú átlépéséhez szükséges okmányok egységesítéséről szóló Egyezmény.	Kijev, 2002. 02. 06.	kihirdetve: 64/2003. (V.13.) Korm. rendelettel	Az egyezmény 2003. 02. 23-tól hatályos .
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között, a határforgalom ellenőrzéséről a közúti, vasúti és vízi közlekedésben szóló egyezmény, végrehajtására Megállapodás.	Kijev, 2002. 02. 06.	kihirdetve: 78/2003. (VI.4.) Korm. rendelettel	Végrehajtására: Határforgalom Ellenőrzési Vegyes Bizottság.
A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a minősített információk kölcsönös védelméről szóló Megállapodás.	Magyar tervezet	belső egyeztetése megtörtént	
A magyar–ukrán államhatár új határokmányai.	Budapest, 2003. 06. 17.	ukrán részről 2003. 11. 26-án ratifikálták,	
A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Miniszteri Kabinetje között az állampolgárok utazásának feltételeiről szóló Megállapodás.	Kijev 2003. okt. 09.	199/2003. (XII.10) Korm. rendelet	

Forrás: Határőrség Nemzetközi Jogi Főosztály adatbázisa.

A 21. ábra viszonylati bontásban a Határőrség tudomására jutott *határrendi eseteket* ábrázolja. Jól látható, hogy a határrendi esetek jelentős többsége a jelenlegi külső határok mentén következett be, amelyek közül kiemelkedik nagyságával az ukrán–magyar határon bekövetkezett esetek száma.

21. ábra

Határrendi esetek viszonylati megoszlása, 2002–2006
 (Relation distribution of border order cases, 2002–2006)

Forrás: Határőrség Nyírbátori Igazgatóság adatbázisa.

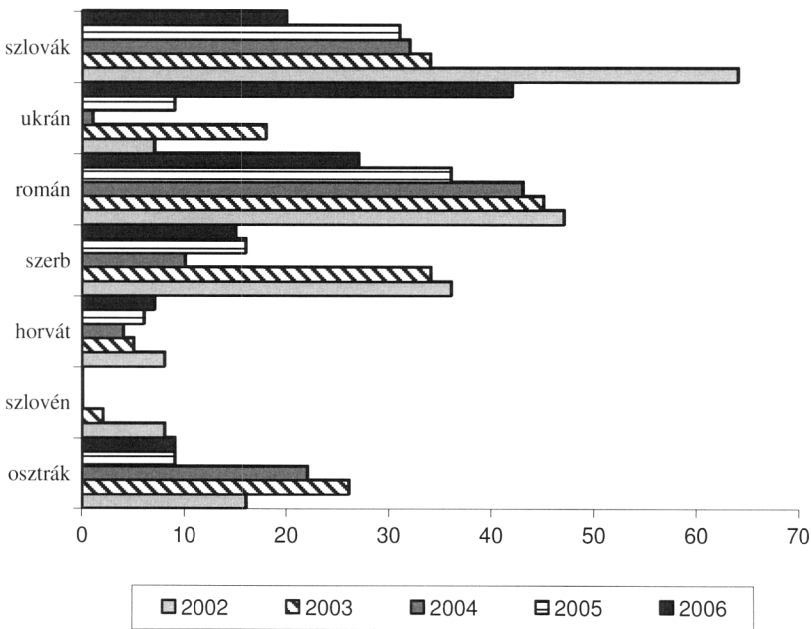
Az előzőekhez hasonlóan jelentős a *határrendsértések* száma ukrán–magyar viszonylatban (22. ábra). A vonatkozó adatokból is nyilvánvaló, hogy a '90-es évek előtti helyzethez képest az ukrán–magyar határ a határrendsértések szempontjából is az érdeklődés középpontjába került. A határ mindkét oldalán élők jelentős számban megsértik a határrendet, amely sokszor más bűncselekményhez, szabálysértéshez is kötődik, Különösen a csempészés játszik kiemelkedő szerepet a térségben. Ugyanakkor a térségben meghatározó szerepet játszó benzín csempészés csökkenő tendenciát mutat, miután a vámellenőrzések közelmúltban történt megszigorítása óta leáldozóban van a csempészet, közte az úgynevezett benzinturizmus napja is a magyar–ukrán határtérségében.

A 2006-os évben további változások történtek a határhoz kapcsolódó bűncselekmények, szabálysértések és a határátkeléssel kapcsolatos események területén. Így az elmúlt év során ukrán viszonylatban problémát jelentett az utas-várakoztatások kialakulása. Az első félévben elsősorban kilépő irányban volt jellemző a várakoztatás, amelynek oka alapvetően az ukrán határőrizeti szervek fogadóképtelensége

(többszöri rendszerleállások) volt. Ugyanakkor Záhony közüti határátelöhelyén a Tisza-híd átépítésének idöszakában mindkét irányban előfordultak torlódások. Ezek esetenként több óras várakozáshoz vezettek.

22. ábra

Határrendsértések száma viszonylatonként, 2002–2006
(Number of the violations of the frontier order by relations, 2002–2006)

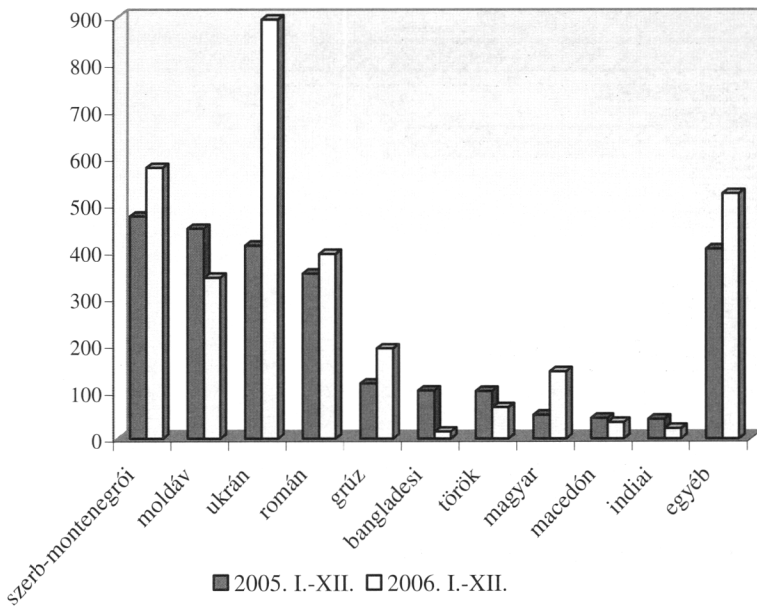
Forrás: Határörtség Nyírbátori Igazgatóság adatbázisa.

Az év utolsó idöszakában azonban a jövedéki termékekkel összefüggö jogsértö cselekmények hatékonyabb kiszürése, valamint a madárinfluenza járvány kialakulásának megakadályozása érdekében bevezetett vámszigorítások okoztak igen nagy mértékü (2–7 óra) várakoztatásokat valamennyi ukrán viszonylatú határátelöhelyen. Emiatt több alkalommal is blokádhelyzet alakult ki. Az említett VÁM szigorítások bevezetésének hatására érezhető csökkenés következett be a határforgalomban. Átléptetésre került 10 221 702 fő utas, valamint 5 667 310 jármü. A csökkenés mértéke személyforgalomban 17%, jármüforgalomban 16,5% volt.

A határforgalomhoz kapcsolódó jogsértések száma a következőképpen alakult a 2006-os esztendőben: 5356 fő került visszairányításra, illetve 303 alkalommal történt körözött személy, jármű, tárgy illetve okmány felfedése. Az illegális migráció (azaz tiltott határátlépés) tekintetében növekedés volt tapasztalható az ukrán–magyar határon. Ugyanez tapasztalható a nemzetiségi viszonylat vizsgálatának tekintetében, ahol az ukrán állampolgárok emelkedő tendenciával jelentős számban kísérlik meg illegálisan átlépni az államhatárt.

23. ábra

Tiltott határátlépés és kísérlete szabálysértést elkövetők száma főbb állampolgársági kategóriák szerint, 2005–2006
(Number of committers of the minor offence of illegal entry and attempts, major citizenship categories 2005–2006)

Forrás: Határőrség Nyírbátori Igazgatóság adatbázisa.

A 23. ábrából és a 9. táblázatból jól kiolvasható, hogy a Magyar Köztársaság a keleti irányból a *migráció cél- és tranzit országává* vált, miután főleg megélhetési, munkavállalási okok miatt akarnak a fenti nemzetiségek Magyarországra és ezáltal az EU-ba bejutni. Az illegális migrációhoz kapcsolódó embercsempészet helyzete már más képet mutat. Ha viszonylatonként vizsgáljuk meg, hogy hol vannak jelen

legjobban az embercsempészek, és hol lépik át illegálisan embercsempészés következtében a magyar államhatárokat, akkor megállapítható, hogy az érdeklődés középpontjában az osztrák–magyar „belső” határ áll. Ennek oka, hogy sokan legálisan (pl. ingyenes vízummal) lépik át a jelenlegi magyar külső határokat, míg az EU-ba tovább illegálisan kísérlik meg a bejutást (24. ábra).

9. táblázat

Tiltott határátlépés és kísérlete szabálysértést elkövetők száma főbb állampolgársági kategóriái, 2005–2006

(Number of committers of the minor offence of illegal entry and attempts, major citizenship categories 2005–2006)

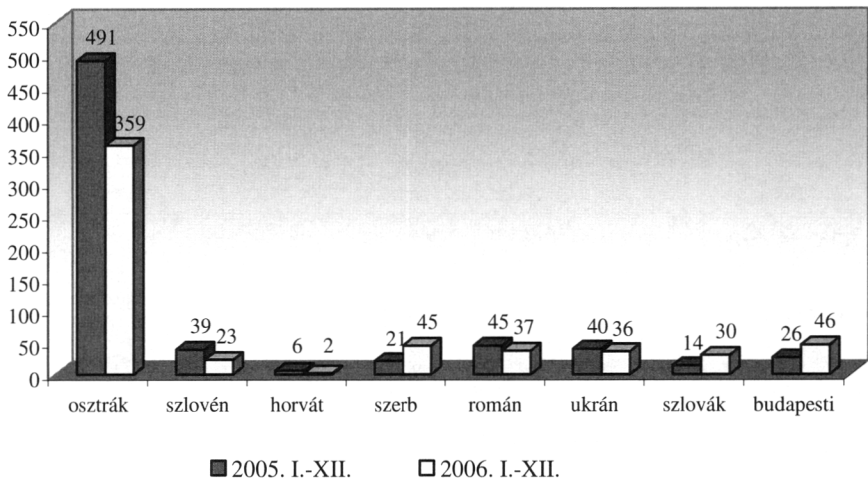
Állampolgárság	2005. I.- XII.	Ha az ösz- szes=100%	2006. I.- XII.	Ha az ösz- szes=100%	Változás	Változás százalék- ban
szerb-montenegrói	475	19%	579	18%	104	22%
moldáv	449	18%	344	11%	-105	-23%
ukrán	413	16%	895	28%	482	117%
román	353	14%	395	12%	42	12%
grúz	118	5%	193	6%	75	64%
bangladesi	103	4%	15	0%	-88	-85%
török	102	4%	67	2%	-35	-34%
magyar	51	2,0%	144	4%	93	182%
macedón	44	1,7%	35	1%	-9	-20%
indiai	42	1,6%	22	1%	-20	-48%
egyéb	406	16%	524	16%	118	29%
Összesen	2 556		3 213		657	26%

Forrás: Határőrség Nyírbátori Igazgatóság adatbázisa.

A 24. ábra a közelmúlt két évének adatait illusztrálja és jól látható az osztrák határon az embercsempészés dominanciája. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az ukrán–magyar határon folyamatos növekedés tapasztalható az illegális migráció, embercsempészés területén, ahol az ukrán és a moldáv állampolgárok jelentős nagyságrendben szerepelnek az elkövetők között. Tovább folytatódott a Záhonyi közúti határátkelőhelyén zajló ukrán migrációhoz kapcsolódó embercsempész tevékenység. Az ukrán–magyar államhatár átlépése során a csempészett személyek hamis, hamisított úti okmányokat, vízumokat és tartózkodási engedélyeket – elsősorban olasz tartózkodási engedély – használnak fel. A közokiratok hamisítását Ukrajnában tevékenykedő okmányhamisító szervezetek végzik. A látókörbe került ukrán migránsok motivációja az EU célországokban történő munkavállalás, elsősorban Ausztrián keresztül Olaszország a végső úti cél.

24. ábra

Embercsempészés bűncselekmények alakulása viszonylatonként, 2005–2006
(The crime of smuggling people by relations, 2005–2006)

Forrás: Határőrség Nyírbátori Igazgatóság adatbázisa.

A Magyar Köztársaság külső hataraként funkcionáló magyar–ukrán határszakasz határőrizeti rendjével kapcsolatos elemzések zárásaként, részben a jelen helyzet értékeléseként, részben előremutató jelleggel a következő lényeges megállapítások fogalmazhatók meg:

- Az ukrán–magyar államhatár a magyar 2007. decemberi teljes jogú Schengen-tagság esetén külső határrá válik, amellyel jelentősége megnövekedik, az illegális migráció célpontjává válik.
- A bekövetkezett események elemzése-értékelése alapján, az illegális migrációhoz kapcsolódó jogsértő cselekmények tovább emelkedtek és tovább emelkedhetnek.
- A közokirat-hamisítások száma folyamatosan nő, az arra ráépült embercsempészés folytatódik, a „zöldhatáron” történő embercsempészés is fokozódik.
- A hazai és nemzetközi szempontból is kiemelt migrációs irány: ukrán viszonylatból befelé a Csap (Csop) – Záhony – Nyíregyháza, a Tiszaújlak (Vilok) – Fehérgyarmat – Nyíregyháza irány.

Az ukrán–magyar határon kialakult helyzet javítását segítheti elő az immár EU által is szorgalmazott kishatárforgalom intézményrendszerének új keretek között

való visszaállítása. Az ukrán–magyar határrendet erősíti, hogy az ukrán és a magyar határőrizeti szervek között hagyományosan jó együttműködés alakult ki. Az ukrán fél elismerte a változtatás szükségességét és az Ukrajnában lezajlott politikai folyamatok következtében Ukrajna Európai Unióval együttműködése, a legszebb remények szerint – legalábbis távlatosan – az esetleges tagság lehetőségét sem zárja ki. Ennek a határőrizet, határrendészet területén is érzékelhető jelei mutatkoznak. A munkácsi határkörzet határőrparancsnokságáról származó információk szerint az ukrán fél számára továbbra is alapvető feladat az illegális migráció megállítása, valamint a csempészet megakadályozása. A 2006-os esztendőben mindössze egy év leforgása alatt közel 300 személyt fogott el az ukrán határőrség – köztük számos afganisztánit, indiait, pakisztánit stb. –, akik az ukrán–magyar határszakaszon próbáltak átjutni (*Kárpátinfo*, 2007. április 28.).

AZ UKRÁN ÁLLAMPOLGÁROK MAGYARORSZÁGI MUNKAVÁLLALÁSÁNAK NÉHÁNY TERÜLETI ASPEKTUSA

Külföldi munkavállalók a magyar munkaerő-piacon

Magyarország államhatárai mentén néhány évtizedig nem lehetett beszélni a szomszédos országok közötti nagyobb volumenű munkaerő-áramlásról – egyáltalán a határon átnyúló bármilyen ténylegesen működő kapcsolatokról általában sem –, ám a szocialista rendszer összeomlása után ebben a térségben is újra átjárhatóvá váltak a határok. Ennek következtében egyre szorosabbá vált a határok két oldalán fekvő területek közötti együttműködés, és ez természetesen éreztette hatását a helyi (és esetenként még inkább a tágabb) munkaerő-piacon is. Közvetlenül a rendszerváltás után számos tényező együttes hatására dinamikus együttműködés kezdett körvonalazódni a munkaügyi kapcsolatokban (hivatalosan, és még inkább nem hivatalosan egyaránt), azonban a fejlődés a keleti országrész egészét tekintve annak ellenére megrekedt, hogy a munkavállalók döntő többsége az itteni határszakaszokon keresztül érkezett az országba, és közel sem alakult ki olyan kapcsolatrendszer, mint a nyugati határrégiókban (*Balcsók, 2005*).

A szomszédos országokkal fennálló munkaerő-piaci viszonyrendszer vizsgálatának az elmúlt esztendőben újra aktualitást adott, hogy az Európai Unióval folytatott csatlakozási tárgyalásoknak a szabad munkaerő-áramlást érintő fejezetével kapcsolatos, tagországokként eltérő álláspontok, illetve az egyes államok (pl. Franciaország, Németország, Ausztria stb.) által kilátásba helyezett, és a csatlakozás után is fenntartott átmeneti (maximum hét éves időtartamú) korlátozások ismét ráirányították a figyelmet a Magyarország és más államok közötti munkaerő-piaci kapcsolatokra, és az azokat befolyásoló tényezőkre.

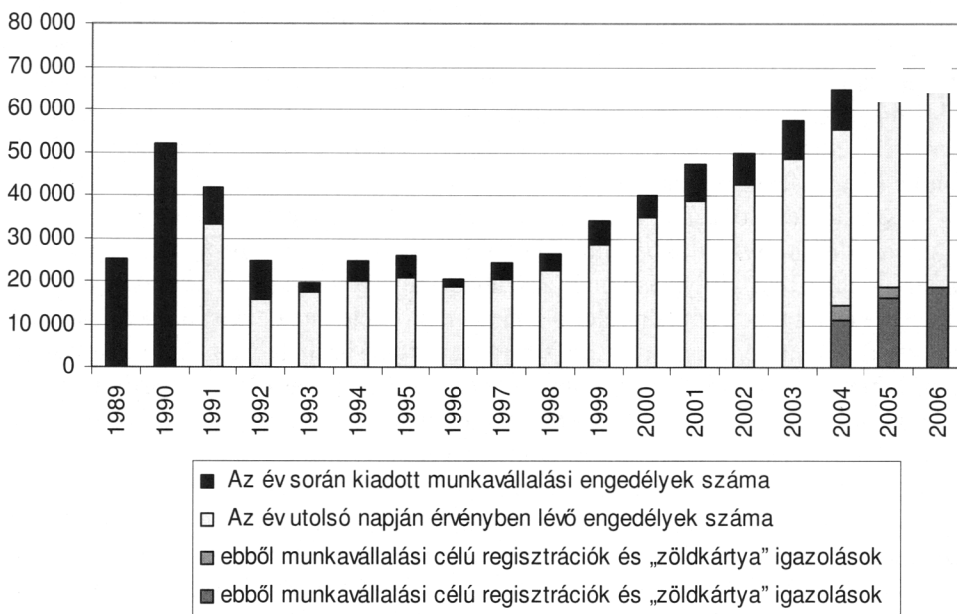
Külföldi munkavállalók már a rendszerváltást megelőzően is jelen voltak a magyar munkaerő-piacon, azonban a határnyitást követően 1990-ben az előző évi kétszeresére ugrott a számuk. A következő években egy dinamikus csökkenést követően ingadozott az érvényes munkavállalási engedéllyel rendelkezők száma, majd 1997-től napjainkig folyamatosan emelkedett a határokon kívülről érkező munkavállalók létszáma. A 2006-ös esztendő folyamán összesen 71 128 munkavállalási engedélyt és ún. „zöld kártyát” adtak ki, illetőleg munkavállalási célú regisztrációs kérelmet vettek nyilvántartásba külföldi állampolgárok részére, és ezekből az év végén 64 626 volt érvényben (*25. ábra*).

A magyar munkaerő-piacon munkát vállaló külföldiek pontos számát ugyanakkor lehetetlen egzakt módon meghatározni, és ebben többek között fokozatosan

növekvő szerepet játszik, hogy Magyarország az Európai Unió tagállamává vált. A vonatkozó jogszabályok ugyanis mind szélesebb körben tették és teszik lehetővé az engedélyhez nem kötött, szabad munkavállalást: viszonyossági alapon 2004. május 1. óta a brit, az ír és a svéd, 2006. májustól a finn, a görög, a portugál és a spanyol, 2006. novemberétől az olasz, 2007. januártól pedig már a holland állampolgárok is a mentességet élvezők közé tartoznak. Noha mindez érdemben még nem befolyásolta a kiadott engedélyek számát (igaz, a 2006. évben megtorpant a korábbi dinamikus növekedés, és inkább a stagnálás jelei mutatkoznak), de a jövőben sokkal komolyabb hatásokkal kell számolni.

25. ábra

A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek száma, 1989–2006
(Number of work permits issued for foreign citizens, 1989–2006)

Forrás: A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

A magyar munkavállalókkal szemben átmeneti korlátozásokat bevezető és fenntartó „régis”, valamint a fentebbiekhez hasonlóan teljes mentességet biztosító Ciprus és Málta kivételével az újonnan csatlakozott tizenkét országból érkező munkaerő esetében ún. adminisztratív célú regisztrációt alkalmaznak Magyarországon. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a cseh, észt, lengyel, lett, litván, szlo-

vák és szlovén állampolgárok (és családtagjaik) engedély nélkül vállalhatnak munkát, csak a munkavállalási célú regisztráció (bejelentés) kötelezettsége terheli az őket foglalkoztató munkáltatót. A volt EU-15-ök közül a többi tagállam polgárai bizonyos feltételekkel (12 hónap folyamatos, engedélyezett magyarországi munkaviszonyt kell igazolniuk) „zöldkártya” igazolást kaphatnak, amely engedély nélküli munkavállalásra jogosít.

A munkaerő szabad áramlásának jogi korlátozását azonban a Csatlakozási Szerződés alapján csak legfeljebb hét éves időintervallumban alkalmazhatják egymással szemben a tagállamok, ezért egészen bizonyos, hogy idővel egyre kevesebb ország él majd ezzel a lehetőséggel. A jövőben tehát a viszonyossági kötelezettségek miatt a fentebbi igazolások jelentőségüket veszítik, és az érintett állampolgárok kikerülnek a hivatalos statisztika látóköréből. Különösen drasztikus csökkenéssel kell számolni attól az időponttól kezdve, amikor ez magyar–román vonatkozásban is bekövetkezik, mivel a magyarországi munkaerő-piacon a román állampolgárságú munkavállalók aránya az elmúlt bő másfél évtizedben végig domináns volt a külföldi munkaerő egészén belül, tehát a legnagyobb létszámú csoportot érinti majd a változás.

A Magyarországon munkát kereső külföldiek pontos létszámának feltérképezését az előzőekben felsorolt tényezőkön túl tovább nehezíti a feketegazdaság és feketemunka jelentős szerepe, valamint a külföldi tulajdonú vállalkozások létrehozására vonatkozóan hatályban lévő törvények, amelyek joghézagait elsősorban a kínaiak használták és használják ki. A világ legnépesebb országából érkezők ugyanis rendszerint igénybe veszik a cégalapítás viszonylagos egyszerűségéből adódó előnyöket: társas vállalkozást alapítva, ügyvezető igazgatóként csak akkor kell munkavállalási engedélyt kérniük, ha az ügyvezetői munkakörtől eltérő feladatokat akarnak ellátni. Ezt viszont a legtöbb esetben nem vállalják fel, mivel pl. eladóként már nem lenne reális esélyük az engedély megszerzésére. Ennek az az oka, hogy a hazai munkaerő védelme érdekében meghozott törvény szerint külföldi által nem tölthető be olyan munkakör, amit magyar munkanélküli betölthetne, feltéve, ha van rá jelentkező.

A külföldről érkező munkaerő nemzetiségi és területi megoszlása

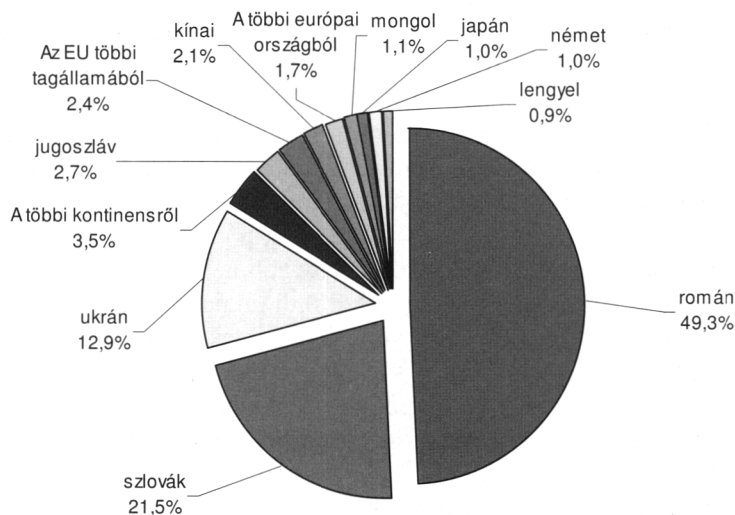
Magyarország tranzitjellegét jól jelzi az a tény, hogy napjainkban már több mint 110 ország állampolgárai vállalnak hivatalos keretek között munkát az országban. A 2006-ben kiadott engedélyek nemzetiségek közötti megoszlását tekintve elmondható, hogy bár az araboktól a törökökig valóban nagyon sok náció képviselteti magát, de ezek többsége elenyésző arányt képvisel. A legtöbb munkavállaló Romániából, Szlovákiából, illetve Ukrajnából érkezik, és magas az Európán kívüli földrészekről származók aránya is, döntően a kínai állampolgárok nagy

számának köszönhetően. A szomszédos országokból érkezők legnagyobb része ugyanakkor magyar nemzetiségű, vagyis a beilleszkedésük egyáltalán nem okoz problémát (26. ábra).

26. ábra

A külföldi állampolgárok részére kiadott munkavállalási engedélyek megoszlása nemzetiségek szerint, 2006

(Distribution of work permits issued for foreign citizens by nationalities, 2006)

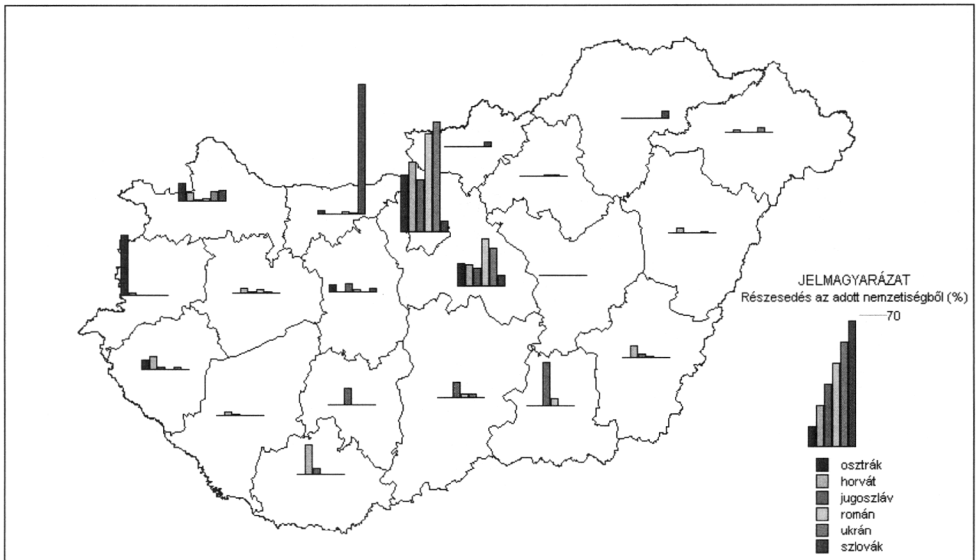
Forrás: A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

Az érvényes munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek nemzetiségi megoszlása az előzőekben említett nagyfokú heterogenitás ellenére meglehetősen stabil képet mutatott az elmúlt időszakban. Az Európai Unió bővítése, illetve a jogszabályi háttér ehhez kapcsolódó változásai (lásd fentebb) a létszámot tekintve még csak minimálisan éreztették hatásukat, azonban a kiadott engedélyek struktúrája természetesen fokozatosan módosult. A legnagyobb létszámú nációkat figyelembe véve a 2006. évi adatok alapján a 35 036 román állampolgár zöme még általános típusú engedéllyel rendelkezett (kisebb hányaduk szezonális munkavégzés szándékával váltotta ki), de az elsősorban a Szlovákiából érkező 15 262 fős külhoni munkaerő-állomány miatt már igen jelentőssé vált a munkavállalási célú regisztrációk száma és aránya.

A létszámát tekintve együttesen az összes legálisan munkát vállaló külföldi csaknem kétharmadát kitevő, Romániából és Ukrajnából érkező munkaerő ugyanakkor egyértelműen a Központi régióban keres munkalehetőséget. Noha az országhatárok mentén fekvő megyékben összességében ennek ellenére is ez a két náció képviselteti magát a legnagyobb arányban, a magyarországi szinten alacsony bérek, a magas munkanélküliség, és a kevés munkaalkalom miatt a kelet-magyarországi régiók továbbra sem a külföldi munkavállalók célterületei.

28. ábra

*A Magyarországgal szomszédos államokból érkező külföldi munkavállalók területi koncentrációja a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyek alapján
(Territorial concentration of foreign employees arriving from countries neighbouring with Hungary; based on the work permits issued in 2005)*

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

A magyarországi regionális fejlődés és az átalakuló térszerkezet tehát ebben a tekintetben is sajátos hatást gyakorolt a munkaerő-piacra. Miközben a nyugati-északnyugati határszélen kölcsönösen intenzív kapcsolat bontakozott ki a szomszédos államok között, addig ez a keleti országrészre általánosságban nem jellemző, sem az intézmények közötti együttműködések, sem a kétoldalú munkavállalást tekintve. Az okok között minden bizonnyal komoly szerepet játszik az a tény, hogy az utóbbi esetben meglehetősen ingatag gazdasági kapcsolatokkal jellemezhető, kevés saját erőforrással rendelkező, alacsony fejlettségű és tőkevonzó képességű

perifériaterületek találkoznak egymással. A periférikus fekvés eredőjeként a keleti határ menti régiók mindegyikében tartós foglalkoztatási válság jellemző, amely leginkább a kevés munkalehetőségben és a magas munkanélküliségben nyilvánul meg. (Baranyi, 2004, Balcsók, 2004).

A munkalehetőségek korlátozott száma nyilván szintén nem vonzó tényező a szomszédos ország munkavállalóinak szemében, de a határtérség sajátosságaiból adódóan mégis vannak olyanok, akik a Magyarországon belül halmozottan hátrányos helyzetű településeken keresik a boldogulásukat. A határ menti térségekben a legnagyobb jelentősége a határokon túlról évente néhányszor tíz fős nagyságrendben érkező (bár általában magyar nemzetiségű), magasan kvalifikált munkaerőnek van. A szomszédos országokból áttelepülő mérnökök, orvosok és tanárok ugyanis némileg enyhíteni tudják az ezeken a területeken jellemző szakemberhiányt, és mivel esetükben nincs rendelkezésre álló, megfelelő végzettségű magyar munkaerő, ezért a jelenleg hatályos munkavállalási szabályok sem jelentenek akadályt.

A határon túlról érkező diplomásokat ráadásul nem riasztják azok a tényezők (rossz elérhetőség, fejletlen vonalas és humán infrastruktúra, a szakmai karrier korlátozottabb lehetősége stb.) sem, amelyek miatt magyar kollégáik nem szívesen maradnak a határközeli falusias térségekben. Ennek oka egyrészt az otthoninál jóval magasabb és biztos kereseti lehetőség, másrészt pedig a szomszédos országok határrégióihoz képest elmaradottsága ellenére is nagyságrendekkel jobb állapotú infrastruktúra és lakossági ellátás. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az országhatárhoz közeli településre költöző családok számára éppen a földrajzi fekvésből adódóan könnyebb a kapcsolattartás a határ túloldalán maradt rokonokkal.

A kevésbé képzett munkaerőt tekintve a hivatalosan Magyarországra érkező, leginkább román, ukrán és szlovák munkavállalóknak döntően a feldolgozóipari kampányok biztosítanak munkalehetőséget. A hirtelen fellépő munkaerőhiány mellett az egyes szakmákra (varrónő, cipőfelsőrész-készítő stb.) jellemző, a kedvezőtlen munkavégzési feltételekkel párosuló igen alacsony keresetek is lehetőséget biztosítanak a legális munkavállalásra, mivel ezek miatt a tényezők miatt itt sem szorítanak ki magyar munkaerőt az álláshelyekről. Kisvárda és Záhony térségében már évek óta jellemző a felkínált feltételeket elfogadó ukrán állampolgárok nagyobb volumenű (30–40 fős) foglalkoztatása, mivel az üres álláshelyeket általában több hónap elteltével sem tudták magyar munkaerővel betölteni (Balcsók–Dancs, 2003).

A Magyarországon hivatalosan munkát vállaló külföldiek tehát nem befolyásolják érdemben a munkaerő-piaci folyamatokat, mert számuk mind a regisztrált munkanélküliek, mind pedig a betölthető üres álláshelyek számát figyelembe véve elfogadható szinten van. Sokkal nagyobb problémákat okoz az a tendencia, hogy létszámuk elsősorban az idénymunkák időszakában emelkedik, ám nem azokban a térségekben, ahol ilyenkor a leginkább szükség lenne a munkaerőre.

Némileg más a helyzet a Magyarországon illegálisan dolgozó feketemunkásokkal, akik elsősorban a mezőgazdasági és az építőipari idénymunkák alatt érkeznek

az országba. Számukról nincsenek pontos adatok, de bizonyos, hogy a többszöröse a törvényes keretek között dolgozókének. Sokszor találkozni azzal, hogy szervezett keretek között hozzák át őket a határon, és egyes térségekben (pl. Fehérgyarmat, Biharkeresztes) nem ritka a feketemunkások tömeges, több száz fős csoportokban való megjelenése.

A feketemunka sok esetben szinte törvénytörő jelenség a román és ukrán határ mentén, mivel a magyar oldal kistelepülésein a vállalkozások munkaerőigényének gyors és olcsó kielégítésére sokszor a román és ukrán állampolgárok foglalkoztatása az egyetlen lehetőség. Vásárosnamény térségében például nemegyszer kifejezetten rá vannak kényszerülve az olcsó, illegális ukrán és román napszámosok munkájára. Ennek legfőbb oka a térség vonalas infrastruktúrájának szerkezete, mivel a települések döntő többsége csak zsákvonallal kapcsolódik a 41-es főúthoz, így módon nem éri meg szomszédos településekről származó munkaerőt foglalkoztatni.

Kifizetődőbb csoportosan áthozni a határon a térségben megszokott napszám feléért is munkát vállaló feketemunkásokat, mert még a több napos szállás biztosítása is olcsóbb, mint településenként összeszedni a magyar munkaerőt. Ők ugyanis egyrészt nem minden esetben vállalják el a felkínált munkát, másrészt tömegközlekedési eszközökkel a bejárás csak nehezen oldható meg, a vállalkozónak pedig számottevő pluszköltséget jelentene a munkások fuvarozása. A feketemunka tehát már komolyabban érinti a különböző helyi munkaerő-piacok működését, de részint a még mindig kezelhető létszámot, részben pedig a munkanélküliség magas szintjét tekintve ez még mindig nem tekinthető érdemi hatásnak.

Az Ukrajnából érkezők migrációs jellemzőinek és munkavállalási szokásainak néhány sajátossága

A tanulmány előző fejezeteiben a Magyarországra érkező külföldi munkavállalók számának, összetételének és területi megoszlásának pillanatnyi jellemzőiről és időbeli alakulásáról esett szó. A rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműen kiderült, hogy a honi munkaerő-piacon hosszú évek óta az ukrán állampolgárok töltik be az egyik legjelentősebb szerepet a határainkon túlról érkező munkavállalók közül.

Külön kiemelésüket még inkább indokoltá teszi az a tény, hogy miközben Románia és Szlovákia az Európai Unió tagjává vált, és állampolgáraik így fokozatosan kikerülnek majd a hivatalos statisztika látóköréből, addig a jelenleg harmadik legnagyobb létszámú csoportot képező ukrán állampolgárok minden bizonnyal hosszabb távon sem válnak majd Uniós állampolgárrá. Mindez azt jelenti, hogy néhány éven belül Magyarország schengeni határai közül a magyar–ukrán határszakaszon lép majd be Magyarországra a legtöbb, hivatalosan is nyomom követhető külföldi munkavállaló. A fentebbiekben általános megközelítésben már szóba kerültek az Ukraj-

nából érkezők munkavállalási szokásaival kapcsolatos sajátosságok (részarányuk, területi differenciálódásuk stb.), de az ezekből kirajzolható kép tovább finomítható egyéb statisztikai adatok, illetve empirikus kutatási tapasztalatok felhasználásával.

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján a valamilyen jogcímen hivatalosan Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok közül 2006. december 31-én összesen 52 669 fő rendelkezett érvényes bevándorlási engedéllyel. Az 52 669 fős összlétszámból legnagyobb arányban a román állampolgárok (23 139 fő, 43,9%) képviseltették magukat, majd a volt jugoszláv tagköztársaságokból (7497 fő, 14,2%), illetve Ukrajnából (4654 fő, 8,8%) érkezők következtek.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy ez a 2001-ben megszűnő befogadási forma elsősorban az 1989-es romániai események, illetve a délszláv háborúk idején Magyarországra menekülők számára biztosított lehetőséget a hosszabb távú itt tartózkodásra, a sorrend nem tekinthető meglepőnek. Mivel a bevándorlási engedély a választójogi korlátozásoktól eltekintve gyakorlatilag teljes értékű állampolgári jogokat biztosít, így nem meglepő a még mindig magas száma azok körében, akik nem folyamosodtak hivatalosan magyar állampolgárságért, de az országban telepedtek le.

A román állampolgárok dominanciája még inkább jellemző a letelepedési engedélyek nemzetiségenkénti megoszlását figyelembe véve. A 2006. december 31-én érvényben lévő 31 514 engedély több mint kétharmada (21 434 darab) esik rájuk, és bár az őket követő ukrán állampolgárok ennek már csak a töredékét (3784 darab, 12%) mondhatják magukénak, de ez a lista harmadik helyén álló szerb-montenegróiaknak még mindig a duplája. A határon túli magyarok erőteljes szerepe joggal feltételezhető a honosítási és visszahonosítási kérelmet benyújtók esetében megfigyelhetőhöz (66% román, 11,9% ukrán, 9,3% szerb-montenegrói állampolgár volt) sokban hasonlító megoszlásban is.

Sajátos tendencia, hogy miközben a volt jugoszláv államokból (döntően Szerbiából) érkezők részaránya folyamatosan csökken a (vissza)honosítást kérelmezők között, addig a román és ukrán állampolgárok részesedése a kisebb hullámzások ellenére is stabilnak mondható. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalhoz beadott letelepedési kérelmek száma mindemellett folyamatosan, és a 2002–2006 közötti időszakot tekintve igen jelentősen emelkedett. Miközben 2002-ben 4653 kérelem érkezett a hatóságokhoz, addig 2006-ban már ennek több mint kétszeresét (10 039 darab) regisztrálták annak ellenére is, hogy a négy évvel korábbihoz képest háromszoros volt az elutasított kérelmek száma. A legnagyobb növekedés arányaiiban a kínai állampolgárok körében mutatható ki, a beadott kérelmek száma esetükben ötszöröse volt a 2002-es kiindulási értéknek, de a vietnami, illetve az orosz állampolgárságúakat tekintve is mintegy háromszoros növekedés figyelhető meg.

A fentebbi migrációs formákhoz (bevándorlás, letelepedés) kapcsolódó hivatalos engedélyek számának és összetételének alakulása az állandó idevándorlás tendenciáit és mértékét jeleníti meg. A transznacionális ideiglenes vándorlásra (vagy

legalábbis annak legális szegmensére) vonatkozóan leginkább a mindenkor érvényes tartózkodási engedélyek száma és struktúrája nyújt valamelyest támpontokat.

A 2006. év végén érvényben lévő tartózkodási engedélyek nemzetiségenkénti megoszlását szemügyre véve elmondható, hogy az eddigieknek megfelelően a román állampolgársággal rendelkezők túlsúlya jellemző. A mindösszesen 44 686 engedély közel fele (48,1%-a) esik rájuk, és az Ukrajnából érkezők ebben az esetben is nagyságrendekkel lemaradva (5386 darab engedély, 12,1%) követik őket. A korábbiakhoz képest azonban jelentős változás, hogy a rangsor következő helyét nem valamelyik szomszédos ország állampolgárai foglalják el, hanem az összes engedély csaknem egytizedét (4114 darab) kitevő kínaiak.

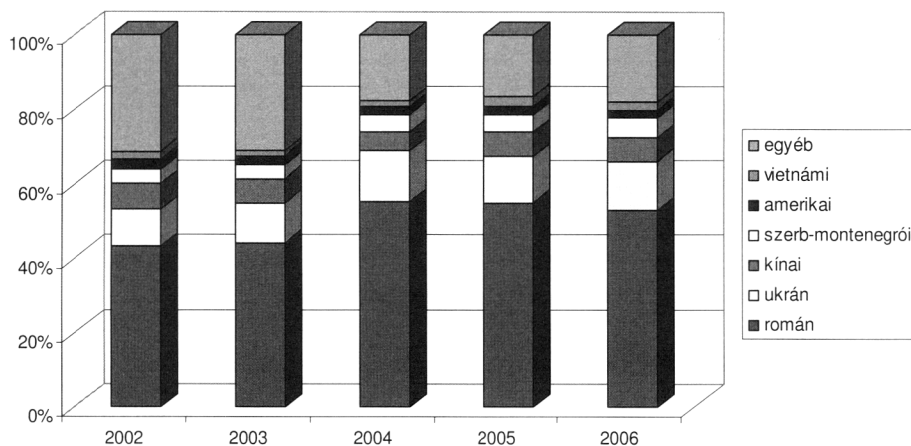
A tartózkodási engedélyeket a kérvényező állampolgársága szerinti bontásban megvizsgálva kiderül, hogy az a kisebb-nagyobb ingadozások ellenére relatíve állandónak minősíthető (29. ábra). Magyarország Európai Unió csatlakozásának évében megugrott a szomszéd országokból érkezők aránya az egyéb állampolgárságúak rovására: a román állampolgárok létszáma mintegy hétezer, az ukránoké kétezer fővel emelkedett, miközben az „egyéb” kategóriába tartozóké mintegy négy és félezerrel csökkent. Az azóta eltelt időszakban jelentősebb változások nélkül a kiegyenlítődés irányába mozdult az összetétel, bár a távol-keleti országokból érkezők létszáma arányaiban jelentősen emelkedett. Az engedélyek kiállítására és meghosszabbítására irányuló kérelmek száma összességében emelkedő tendenciát mutat (2002: 37 151 darab, 2006: 46 587 darab), bár a legutóbbi években már inkább a stagnálás volt jellemző.

Az Európai Gazdasági Térhez (EGT) tartozó tagállamok állampolgárai közül 2006 folyamán legnagyobb létszámban a németek (4528 fő), a szlovákok (2060 fő) és az osztrákok (978 fő) fordultak tartózkodási engedélyért az illetékes hatóságokhoz. Az egyes állampolgársággal rendelkezők egymáshoz viszonyított aránya a szlovákok esetében jelentkező csökkenéstől eltekintve az előző évhez képest csak kevésbé jelentős változásokat mutatott, inkább konstansnak tekinthető. Gyakorlatilag ugyanez mondható el a beérkezett kérelmek számát tekintve is, mivel a 2006-os érték (12 827 darab) mindössze 231 darabbal marad el az egy évvel korábbtól.

Külön is érdemes megvizsgálni azt, hogy a tartózkodási engedély kérvényezésakor milyen célt jelöltek meg a magyarországi tartózkodásuk elsődleges okaként a hatóságokhoz forduló külföldi állampolgárok (30. ábra). Az ábra adataiból könnyen leolvasható, hogy több éves időtartamot figyelembe véve a munkavállalási szándék áll magasan az első helyen, és számottevő még a szerepe a családgyejesítésnek, illetve a (döntően, de nem kizárólagosan felsőfokú) tanulmányok folytatásának. A korábban igen jelentős arányt képviselő jövedelemszerző tevékenység kivételével a többi kiemelt kategória részesedése állandónak minősíthető, és arányaikban abszolút elenyészők a fentebbiekhez képest.

29. ábra

A tartózkodási engedély kiállítására és meghosszabbítására irányuló kérelmek főbb állampolgárság szerinti megoszlásának alakulása, 2002–2006
(Distribution of applications for the issue and extension of residence permit, by major citizenship 2002–2006)

Forrás: A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

A munkavállalási célú tartózkodási engedélyek iránti kérelmek száma az ezredfordulót követően folyamatosan, bár nem egyenletesen emelkedő tendenciát mutatott, és az összes kérelemhez viszonyítva a 2002-es 49%-ról 2005-re 64,2%-ra emelkedett. A 2006-os esztendőben azonban egy jelentősnek minősíthető csökkenést követően már csak alig haladta meg az 57%-ot, de ez a 18,2 százaléknyi részesedést felmutató családregyesítési célzatú engedélykérelmeket még mindig magasan meghaladta.

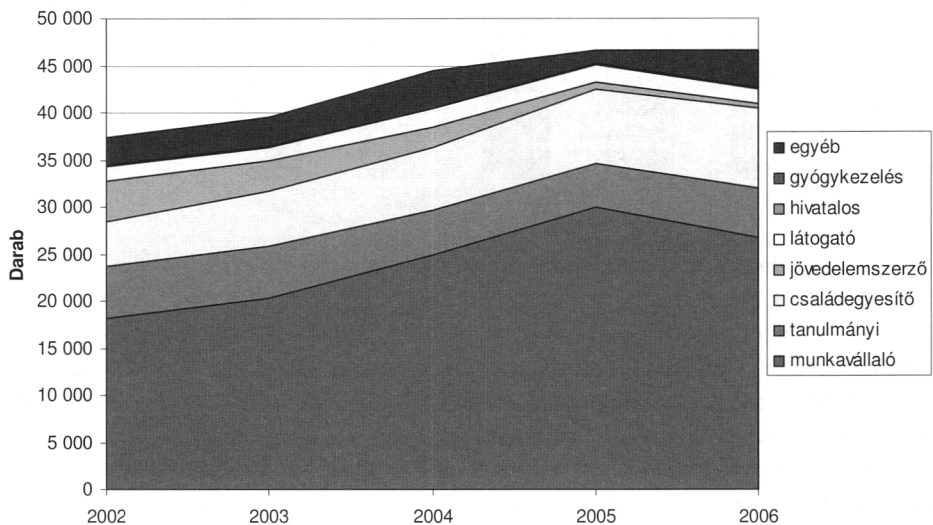
A Bevándorlási és Állampolgársági Hivataltól származó, a magyarországi tartózkodás célját megjelenítő adatsorok a főbb tendenciákat illetően illeszthetőek az Állami Foglalkoztatási Szolgálatnak az adott időszakban kiadott munkavállalási engedélyekre vonatkozó adataihoz (lásd az 25. ábrát). A munkavállalási engedélyek állampolgárság szerinti bontásban történő vizsgálata esetén összességében szintén nem tapasztalható lényegi eltérés, azonban jóval árnyaltabbá tehető a kép (31. ábra).

A 30. ábra adataiból egyértelműen kirajzolódik, hogy az adott évben a kibocsátott állampolgárok létszámát tekintve három legjelentősebb ország, illetve országcsoport esetében gyökeresen eltérő trendek rajzolhatók ki. Megjegyzendő, hogy a vizsgált időszak csaknem valamennyi évében kimagaslóan az ezekben az országokban állampolgársággal rendelkező külföldi munkavállalók számára adták

ki a legtöbb munkavállalási engedélyt, ez alól csak a szlovák állampolgárok létszámát 2000-ig összességében valamelyest meghaladó jugoszláv utódállamok jelentenek kivételt. Ugyancsak ki kell emelni azt a tényt, hogy a „Szovjetunió és utódállamai” kategória gyakorlatilag az Ukrajnából érkező munkavállalókat foglalja magában, mert a többi volt tagköztársaságból érkezők létszáma Oroszországot beleértve is csak alig érte el (esetenként haladta meg valamivel) az évi 250–300 főt.

30. ábra

A tartózkodási engedély kiállítására és meghosszabbítására irányuló kérelmek a tartózkodás célja szerinti megoszlásának alakulása, 2002–2006
(Distribution of applications for the issue and extension of residence permit, by the purpose of residence, 2002–2006)

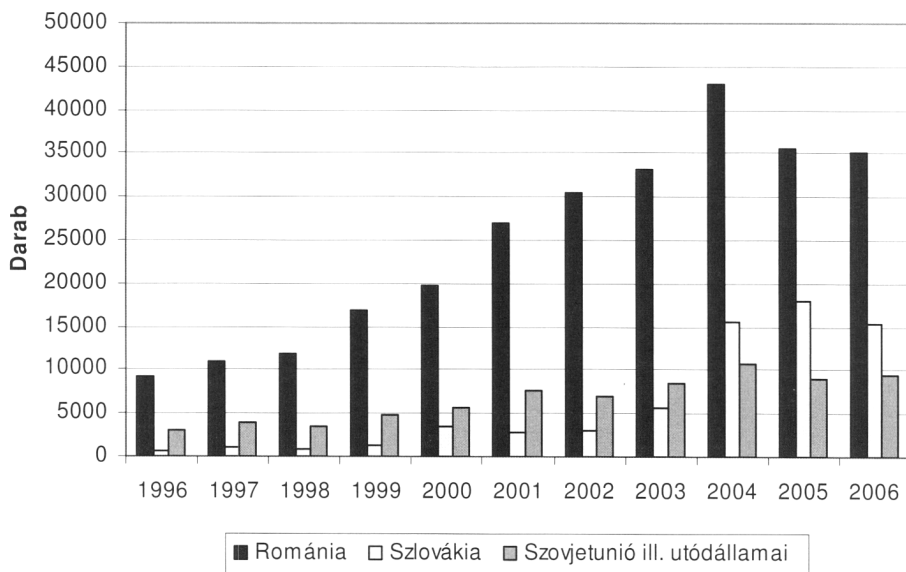
Forrás: A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

Az előző pontosítást figyelembe véve tehát elmondható, hogy a zömében Ukrajnából érkező, hivatalos engedéllyel rendelkező munkavállalók létszáma az elmúlt tíz évben fokozatosan emelkedett, 2006-ban a kiindulási érték mintegy háromszorosát érte el. A növekedés ugyanakkor nem volt folyamatos, hanem több lépcsőben, stagnálási és visszaesési periódusokat is magába foglalva zajlott le. A 2004-ben regisztrált 10 679 fős abszolút csúcsot követően (igazodva a korábbi trendekhez) eléggé jelentős visszaesés, majd ismételt emelkedés után 2006-ban összesen 9468 munkavállalási engedélyt adtak ki az ukrán állampolgárok részére. Ahogyan az előzőekben már többször utalás történt rá, a következő években hoz-

závetőlegesen változatlan létszám esetén is nőni fog az Ukrajnából érkezők részesedése a hivatalosan kiadott engedélyekből, mivel mind a román, mind pedig a szlovák állampolgárok kikerülnek a statisztikailag kimutatható létszámból.

31. ábra

Az adott év során az állampolgáraik létszámát tekintve legjelentősebb országokból származók részére kiadott munkavállalási engedélyek számának alakulása, 1996–2006 (Number of work permits issued for people coming from countries most important regarding the number of citizens in the particular year, 1996–2006)

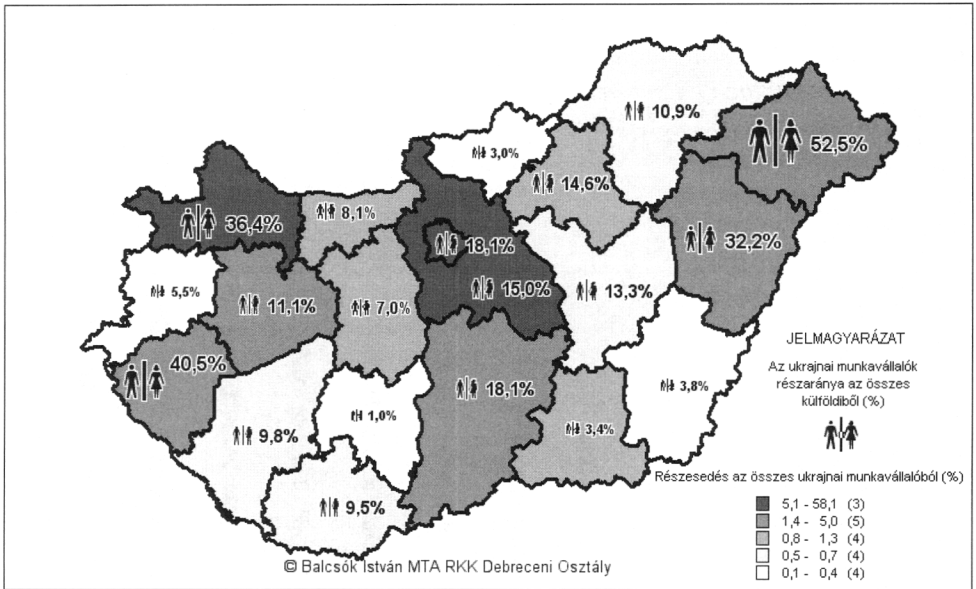
Forrás: A Foglalkoztatási és Szociális Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

Az Ukrajnából hivatalos keretek között érkező munkavállalók Magyarországon belüli területi megoszlásáról a 28. ábráról leolvasható, a szomszédos államokból származó munkaerő területi koncentrációja kapcsán már esett néhány szó. Az alábbi térkép kifejezetten az ukrán állampolgárokra vonatkozó adatok bemutatásával igyekszik tovább finomítani a képet (32. ábra). A rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az ukrán állampolgárok magyarországi munkavállalásuk esetén nem a szomszédos határtérségeket, hanem sokkal inkább a Központi régiót és az északnyugati határszélt részesítik előnyben.

32. ábra

Az Ukrajnából érkező regisztrált munkavállalók területi megoszlása kiadott munkavállalási engedélyek alapján, 2005

(Territorial distribution of registered employees from Ukraine based on the issued work permits, 2005)

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján a szerző szerkesztése.

A magas fokú koncentrálódást jól jelzi az a tény, hogy az összes ukrajnai munkavállaló 78,2%-a a fővárosba, illetőleg Pest megyébe összpontosul, és ezen kívül egyedül Győr-Moson-Sopron rendelkezik 5% fölötti értékkel. Sajátos kettősség azonban, hogy az egyes megyékben regisztrált összes külföldi munkavállalón belüli részarányukat tekintve a közvetlen szomszédságban fekvő Szabolcs-Szatmár-Beregben regisztrálható a legmagasabb érték. Noha a megyében a regisztrált külföldi munkavállalók több mint fele ukrán állampolgár, ez a földrajzi közelség mellett leginkább a külföldről érkező munkaerő egyébként is alacsony számával magyarázható, mivel mindösszesen 266 főt foglal magában. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy Győr-Moson-Sopront leszámítva 30% fölötti értékekkel csak azok a megyék jellemezhetők, amelyekben országos szinten a legalacsonyabak közé tartozik a hivatalosan munkát vállaló külföldiek összlétszáma.

Az előzőekben ismertetett adatok alapján tehát kijelenthető, hogy a keleti, ezen belül a magyar–ukrán határszél az előző évekhez hasonlóan inkább csak ugródeszkanak minősül a szomszéd országokból munkavállalási szándékkal érkezők szemében, aho-

masztja alá, hogy a vizsgált négy kárpátaljai településen a válaszok alapján összességében 22,7% volt a munkavállaláshoz kötődő kapcsolatok aránya (33. ábra). Ez a jelenség vélhetően a megélhetési problémákra vezethető vissza, mivel az osztrák határszakaszon elvégzett hasonló jellegű vizsgálatokban jóval kisebb arányt képviseltek a munkavállalási jellegű kapcsolatok (Hardi–Nárai, 2001).

33. ábra

A lakosság magyarországi kapcsolatainak jellege Kárpátalja vizsgált határ menti településein az összes válasz százalékában, 2001–2002

(Types of Hungarian relationships of the population at the investigated border settlements of Transcarpathia; as a percentage of the total number of answers, 2001–2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés (2001–2002) alapján a szerző szerkesztése.

Számottevő különbségek figyelhetők meg ugyanakkor az egyes települések között a Magyarországot munkavállalási céllal felkeresők arányát tekintve. A legmagasabb érték Nagypaládon jellemző, ahol a magyarországi kapcsolattal rendelkezők 1/3-a munkavállalási céllal is érkezik Magyarországra. A magas arány azért nem meglepő, mivel ez az egyetlen mintában szereplő ukrainai település, amely nem fekszik határátkelőhely közvetlen közelében, és ennek megfelelően a válaszok alapján itt a legalacsonyabb a megélhetési kereskedelemmel foglalkozók aránya (11,1%). A „csencselés” rosszabb feltételei miatt jelentkező bevételkiesést viszont ebből következően a családok a nagyobb arányú külföldi munkavállalással is igyekeznek kompenzálni.

Ahogy arra az előzőekben már utalás történt, hivatalos statisztikai adatokkal ugyan nem támasztható alá, de a Magyarországon minden bizonnyal jelentős számú

gyan azt az MTA RKK Debreceni Osztálya által a közvetlen határsávban folytatott korábbi vizsgálatok általános tapasztalatai is megerősítik. Ezek közül volumenüket tekintve külön kiemelhetők a Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 119 határ menti településének önkormányzatai körében két ízben (1999 és 2002) elvégzett komplex, a gazdasági-társadalmi élet legtöbb vonatkozására kitérő kérdőíves felmérések (az eredményekről lásd: *Baranyi–Balcsók–Dancs–Mező*, 1999; *Baranyi*, 1999, 2001, 2004; *Baranyi*, ed. 2005), amelyek hasznos, de kellően óvatosan kezelendő információkat szolgáltatottak a foglalkoztatási viszonyokat illetően is.

Szintén a kiemelendő kategóriába tartozik a lakossági véleményeket tükröző, a magyar–ukrán határ két oldalán fekvő 4 településpár lakosságának körében lebonyolított kérdőíves vizsgálat, amely annak ellenére hasznos információkkal szolgált, hogy célja elsősorban a határon átnyúló kapcsolatok jellegének vizsgálata volt. A magyar oldalon Záhony, Barabás, Tiszabecs és Kispalád, míg a határ túloldalán Csap, Mezőkaszony, Tiszaújlak és Nagypalád szerepeltek a mintában, és a magyar oldali településeken 520, a kárpátaljai településeken pedig 560 lakossági kérdőív készült (*Balcsók–Dancs*, 2000, 2003; *Dancs*, 2003, 2004).

Az önkormányzatok számára kiküldött kérdőívek természetesen a határ innenső oldalán zajló gazdasági-társadalmi folyamatokat mérték fel. A munkavállalási szokásokat firtató kérdésekre adott válaszok alapján nem jellemző a külföldiek megjelenése a közvetlen határtérség munkaerő-piacán, mivel mindössze 27 település jelölt meg legálisan, vagy feketén ott dolgozó külföldi állampolgárokat. A feketemunka a kérdőívek alapján 16 településre jellemző, és összesen 773 főt érint, az adatok értelmezésekor ugyanakkor nem lehet megfeledezni arról, hogy a tényleges létszám, illetve arány ennek valószínűleg a többszöröse, hiszen Hajdú-Bihar megyében csak Nyírábrány jelölt meg feketén ott dolgozó napszámosokat. Ennek hátterében minden bizonnyal az áll, hogy az önkormányzatoknak egyfelől nem állnak rendelkezésükre megbízható adatok, másrészt pedig eleve óvakodnak a kényelmetlen kérdés megválaszolásától.

A legális keretek között munkát vállaló külföldiek száma még kevesebb (73 fő), és a 13 válaszadó település többségében mezőgazdasági idénymunkásként, illetve tanárként vállaltak munkát. A külföldi munkavállalók legnagyobb része a kérdőívre adott válaszok alapján a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken keres munkát magának. A feketemunkások 93,5%-a (723 fő), míg a munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek 91,8%-a (67 fő) keres magának munkát ebben a megyében.

A hivatalos adatokat, illetve az önkormányzatok részéről szolgáltatott információkat érdekes adalékokkal egészíti ki az előzőekben említett lakossági kérdőíves vizsgálat. A Kárpátalján fekvő települések magyarországi kapcsolatai között a válaszok alapján a bevásárlás áll az első helyen, amelyet a kapcsolattal rendelkezők csaknem 60%-a bejelölt, és a sorban ezt követően a rokonokat, illetve barátokat, ismerősöket látogatók, valamint a megélhetési kereskedelemben résztvevők következnek. A külföldi munkavállalók nemzetiségi összetételére vonatkozó statisztikai adatokat tá-

ukrajnai vendégmunkás dolgozik illegálisan. A kérdőíves felmérésben ezért olyan kérdés is helyet kapott, hogy a Magyarországon munkát vállalók munkavállalási engedéllyel vagy anélkül tevékenykednek-e. Meglepő módon viszonylag sokan ismerték be, hogy nincsenek hivatalosan bejelentve, a vizsgált településeken a válaszok alapján a Magyarországra munkavállalási céllal érkezők több mint fele feketemunkás.

A 119 határ menti önkormányzat körében készített felmérés adatainak – miszerint igen csekély a külföldi munkavállalók száma – viszont részben ellentmondanak a kárpátaljai lakossági kérdőíves vizsgálat eredményei. A kérdések között szerepelt, hogy ismeri-e a válaszadó a szomszédos magyarországi települést, illetve, hogy van-e vele kapcsolatos tevékenysége. A megkérdezett lakosság mintegy 95%-a ismerte a szomszédos települést, 42%-ának van valamilyen hozzá kapcsolódó tevékenysége is, és viszonylag jelentős azoknak az aránya (mintegy 10%), akik a munkát, illetve a munkavállalást jelölték meg, mint a szomszédos magyarországi településhez kötődő tevékenységet (*Balcsók–Dancs*, 2001; *Dancs*, 2001).

Összegzés

Az északkelet-, kelet- és délnyugat-magyarországi határ menti térségek átlagosnál jóval kedvezőtlenebb foglalkoztatási helyzetének egyenes következménye, hogy a határon túlról érkező munkavállalók döntő többsége néhány kivételtől (főként a szlovák állampolgárok nagy száma és extrém koncentrációja Komárom-Esztergom megyében) eltekintve gyakorlatilag átugorja a közvetlen határtérséget. A kelet felől érkező, létszámukat tekintve meghatározó jelentőségű román és ukrán állampolgárságú munkaerő egyértelműen a jóval fejlettebb, több munkalehetőséget és magasabb keresetet biztosító régiók felé törekszik, így a szomszédos határ menti térségek gyakorlatilag csak ugródeszkának minősülnek.

A rendelkezésre álló adatok alapján a Szabolcs-Szatmár-Beregben megjelenő külföldi munkaerő összetételére az elmúlt években az volt jellemző, hogy a határon túlról érkezettek 70–75 százaléka szakképesítéssel rendelkezett, mintegy 2/3-uk fizikai foglalkozású volt, és a 30 százalékot is meghaladta a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya – többségük tehát (a mindenkor hatályos jogszabályoknak megfelelően) nem jelentett konkurenciát a helyi munkanélküliek számára. A határtérségben végzett kérdőíves vizsgálatok eredményei nagyrészt alátámasztották a hivatalos statisztikai adatokat, emellett a lakossági felmérések érdekes adalékokkal szolgáltak a közvetlen határtérségben élők illegális munkavállalási szokásairól is.

A KÜLFÖLDIEKRE IRÁNYULÓ BEFOGADÁSI HAJLANDÓSÁG SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

Az empirikus vizsgálatok célja

A nemzetközi migrációval kapcsolatban a társadalmi hatások egyik legfontosabb megjelenési formájának a lakosság külhoni állampolgárokra vonatkozó, számos tényező által befolyásolt befogadási hajlandóságának alakulása tekinthető. Egy-egy külföldi által a befogadó országban elkövetett bűncselekmény újra és újra felborzolja a kedélyeket, felerősíti az addig lecsendesülő idegenellenességet, s felveti a külföldiek befogadása engedélyezésének, illetve az illegális migrációnak a kérdését. A migráció során az egyén vagy egy csoport elhagyja korábbi települését, és egy újba költözik. A vándorlás fogalomkörébe tehát a lakóhely változtatásával összekötött mozgások tartoznak.

A (be)fogadó országba a külföldiek a migrációs áramlatokkal érkeznek. A migráció növekedése azonban egyre gyorsuló ütemű: gyorsabban növekszik a benne részt vevők száma, mint a világ népessége. A XXI. század elején közel 200 millió ember vesz részt a nemzetközi migrációban világszerte. A migráció jelensége egyre inkább felerősödik, egyre többen vesznek részt benne: 1990-ben 120 millióan, 1995-ben 150 millióan, 2000-ben pedig 175 millióan tartoztak a migránsok népes táborához (*Withol de Wenden*, 2005). A migrációs áramlatok azonban nem csupán a bennük mozgó tömegek számára meghatározóak, hanem mind a kibocsátó-, mint a befogadó országok számára is, hiszen rendkívül rövid idő alatt gyökeresen változtathatják meg azok népességének demográfiai összetételét, hatnak gazdaságuk, politikai stabilitásuk alakulására.

A nemzetközi népességmozgás mindig különleges szerepet töltött be Európa és Magyarország történelmében. A második világháborút követően, míg az egykori szovjet érdekszféra országaiban rendszer-idegennek tekintették a nemzetközi migrációt, és (néhány esetet kivéve) csupán jogellenesen lehetett elhagyni az országot, addig Nyugat-Európa országaiban a gazdasági élet szükségleteiből kiindulva, a kialakult munkaerőhiány enyhítésére a bevándorlást, a munkaerő beáramlását ösztönözték.

Magyarország az 1980-as évek végén, a szocialista típusú hatalmi rendszer bukásának eredményeképpen tudott csak bekapcsolódni a nemzetközi vándorlásba. Hamarosan a nemzetközi migráció egyik szélsőséges esetével, a Magyarországra irányuló menekültáradattal találta szembe magát az ország, s a felerősödő bevándorlás az egyik legnagyobb megoldandó problémává vált: nem volt hivatalos szervünk, amely a bevándorlókkal, regisztrációs szervezetünk, amely az országba be-

és kilépő személyek nyilvántartásával foglalkozott volna. Ezt a helyzetet tetézte, hogy ismeretlen volt a menekült státus fogalma. A menekültek fogadása hatalmas mértékű tehervállalást igényelt az országtól.

Az Európa keleti feléről meginduló nemzetközi vándormozgalommal párhuzamosan, és a nyugat-európai országokban kibontakozó gazdasági recesszió következményeként a fejlett európai országokban a kezdeti, külföldieket övező lelkesevést egyre inkább felváltotta az idegenellenesség, a bevándorlókval szemben korábban megnyilvánuló tolerancia egyre inkább kialudt. Miközben Európa már „belefáradt” a menekültáradatba, a magyar társadalom ismét bebizonyította a szolidaritás meglétét, mert a délszláv államokból származó mintegy 48 ezer menedékes több mint 70%-át magánlakásokon fogadták be (Márkus, 1992). Természetesen a tolerancia ilyen magas fokát az is magyarázta, hogy a Magyarországra érkező külföldi állampolgárságú személyek döntő hányada magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségű személy volt.

A munkanélküliség hatalmasra duzzadásával párhuzamosan azonban Magyarországon is változott a helyzet, és csökkent a külföldiekkel kapcsolatos tolerancia. A polgárháborúk végeztével a menedékesek ugyan visszatelepültek, a hivatalos vándorlási statisztikák azonban továbbra is befogadóként mutatják az országot. A Magyarországot érő nemzetközi migráció jellegzetességei ugyanakkor megváltoztak: egyre többen tekintik az országot tranzit útvonalnak a fejlettebb európai országok felé, mind többen érkeznek egyre távolabbi, nem európai országokból, és az ide érkezők egyre kisebb – de még döntő – hányada magyar nemzetiségű. Kérdésként vetődhet fel azonban az, hogy a vizsgált megye és lakossága az érkező külföldi állampolgárok fogadásához, integrálásához rendelkezik-e a megfelelő társadalmi és gazdasági erőforrásokkal, segítő attitűdökkel?

A külföldiek integrációjának kérdésköre a nemzetközi és hazai szakirodalomban

Számos európai országban a külföldi születésű személyek növekvő aránya egyre inkább a kutatások középpontjába állította a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatát. A migráció a földrajzi elmozdulás mellett többnyire társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai térben történő elmozdulást is jelent, amiből arra következtethetünk, hogy a beilleszkedés is többdimenziós folyamat (Gödri-Tóth, 2005).

Integráción Anthony Giddens (1997) definíciója alapján egy olyan szocializációs folyamatot értünk, amelynek során az adott személy, illetve közösség a többségi társadalom tagjaival érintkezve megtanul eligazodni az adott kultúrában és társadalomban. Ezt nem „kulturális programozásnak” tekintjük, amelyben az egyén/közösség passzívan elfogadja az őt érő hatásokat, hanem saját szükségletei is

befolyásolják a többségi társadalmat. Így az integráció egy kétirányú folyamat, amelyben mindkét fél aktívan részt kell, hogy vegyen. Az egyén „átalakulása” a következőképpen alakulhat a saját és a többségi kultúrához való viszony alapján Berry (1988) szerint, az alapján, hogy a külföldi megőrzi, vagy elveti a saját, illetve elfogadja, vagy elutasítja a befogadó közösség kultúráját (10. táblázat).

10. táblázat

A beilleszkedés különböző változatai (Versions of accomodation)

Az egyén/közösség viszonya	a befogadó közösség kultúrájához:		
	elfogadja	elutasítja	
a saját kultúrájához:	megőrzi	INTEGRÁCIÓ	SZEGREGÁCIÓ
	elveti	ASSZIMILÁCIÓ	MARGINALIZÁCIÓ

Forrás: J. W. Berry, 1988.

A magyarországi bevándorlás sajátosságait figyelembe véve ugyanakkor a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatára kidolgozott modellek csupán fenntartásokkal alkalmazhatók. A bevándorlók új környezetben szerzett tapasztalatait, beilleszkedésük sikerességét ugyanis nagyban meghatározza az, hogy az ide érkező migránsok főként a szomszédos országokból származó külföldi állampolgárságú, azonban magyar nemzetiségű, a magyar nyelvet anyanyelvüknek tekintő személyek, akiknek történelmi, kulturális hagyományai megegyeznek a mieinkkel. Az előzőekből adódóan a nyelvi és kulturális alkalmazkodás nem tekinthető egyértelműen beilleszkedésük mutatójának.

A kulturális másságnak létezik azonban egy nehezen kitapintható „szövedéke” is, amely sokkal könnyebben áthidalható különbség a nyelvi másságnál vagy a kulturális, vallási különbözőségeknél, mégis a migrációt követő sikeres áthidalása vagy konzerválása jelzi, hogy mennyire alakult ki a bevándorló személy otthonossága az új környezetben, mennyire tud eligazodni az egészében véve hasonló, de részleteiben mégis némiképpen eltérő kultúrában (Gödri–Tóth, 2005).

A bevándorlók beilleszkedését leggyakrabban a gazdasági (munkaerő-piaci helyzet), társadalmi (személyes kapcsolatháló), pszichológiai (elégedettség, otthonosságérzés) és az identifikációs integráció (a saját beilleszkedés megítélése) dimenziójában vizsgálják. Nagyobb hangsúly azonban általában az első két integráció objektív dimenzióira irányul, lévén, hogy ezek feltehetően a másik kettő alakításában is meghatározó szerepet kapnak.

A befogadási hajlandóság vizsgálata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az ország egyik legnagyobb és legnépesebb megyéje. Területe az ország területének 6,4%-a, a megyék sorában a hatodik. Lakónépességének száma 2004. január 1-én 581 623 fő, az ország lakosságának 5,8%-a. Népsűrűsége 98 fő/km². A 14 éven aluliak 19%-át, a 65 éven felüliek pedig valamivel több, mint 13%-át adják a népességnek. A gyermekkorúak aránya a megyében nemcsak az Észak-alföldi régió átlagát (17,8%), hanem az országos átlagot (15,6%) is jelentősen meghaladja. Ebből adódóan annak ellenére is magas (47,9%-os) a megyében az eltartottsági ráta, hogy az időskorúak aránya alacsonyabb a régiós és országos átlagoknál. A megye lakosságának iskolázottsági mutatói igen kedvezőtlenek. Az általános iskola első évfolyamát sem végzettek aránya majdnem a duplája az országos átlagénak, de a legalább érettségivel rendelkezők aránya is 10%-kal alacsonyabb az országosnál.

A foglalkoztatási arány 41,9%-os, azaz a munkavállalási korú népesség nagy aránya nem foglalkoztatott. A havi bruttó átlagkeresetek még az alacsony régiós átlagértékeket sem érik el, és az országos átlagos keresetektől gyakran 20–40 ezer forinttal is elmaradnak. A munkanélküliségi ráta 2004-ben 9,5%-os volt a megyében, ami az Észak-alföldi régió (7,2%) legmagasabb megyei rátáját adta, és közel másfélszeresen haladta meg az országos átlagot. A megye regisztrált munkanélkülijeinek száma az Észak-alföldi régió regisztrált munkanélkülijeinek majdnem a felét (44,7%) tette ki.

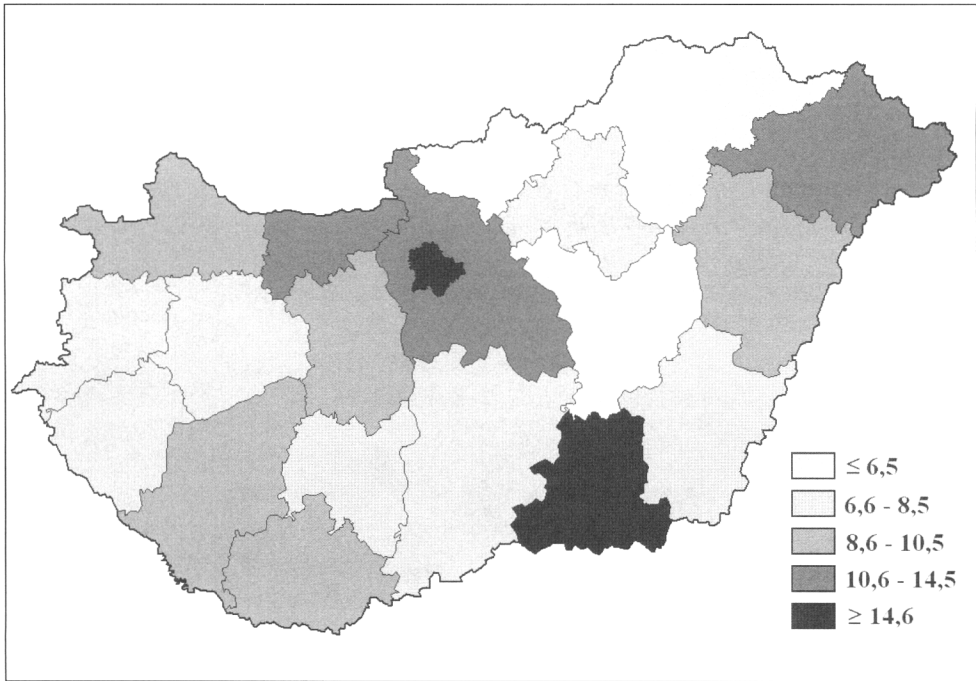
Szabolcs-Szatmár-Bereg gazdasági és társadalmi szempontból legelmaradottabb térségei szinte összefüggő területet alkotnak. Zömében a Nyíregyháza–Kisvárdai tengelytől keletre fekszenek, az ukrán, román országhatárig terjednek, vagyis Magyarország legkeletibb fekvésű kistérségei, tele aprófalvakkal. A megye gazdasági helyzete roppant kedvezőtlen. A gazdasági mutatók ismertek, a társadalom külföldiek iránti fogadókészségére vonatkozó adatok, információk azonban hiányoznak. A tanulmány leginkább ezt a hiányt kísérli meg a megyére vonatkozó vizsgálattal legalább részben pótolni.

A téma vizsgálata azért is indokolt, mert a vizsgálati terület a külföldiek migrációjával igen érintett. Két országgal, Ukrajnával és Romániával is határos, és a vizsgálat időpontjában az Európai Unió keleti határa is itt húzódik. Évente nagyszámú külföldi érkezik a megyébe. A KSH adatai szerint 2004-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az ezer lakosra jutó Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma 10,6 és 14,5 közötti (34. ábra).

34. ábra

A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok ezer lakosra jutó száma megyénként 2004. január 1-jén

(Number of foreign citizens staying in Hungary per one thousand inhabitants; by counties at January 1, 2004)

Forrás: Demográfiai évkönyv adatai (2004) alapján a szerző szerkesztése.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lakosságának befogadási hajlandósága

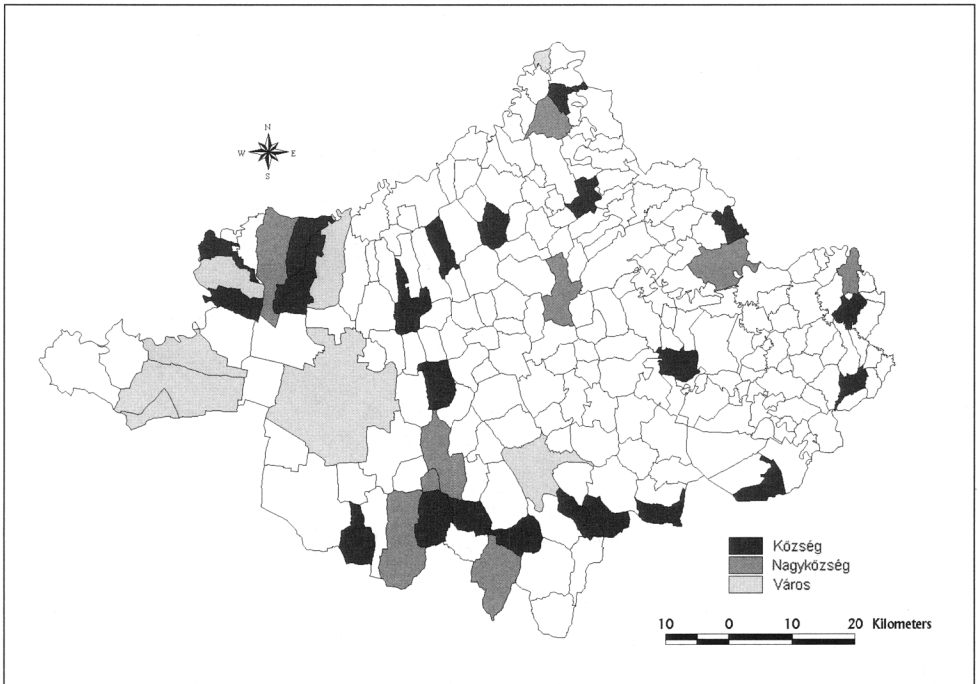
Az alábbi eredményeket szolgáltató felmérés során empirikus vizsgálatok keretében attitűdkutatásra került sor, amelyet vizsgálati módszerként a társadalomföldrajz szakemberei közül eddig csak kevesen (például *Dövényi*, 1997) alkalmaztak, a témát főként szociológusok vizsgálták. Az attitűdkutatás során a tárgyakkal, cselekedetekkel, eseményekkel, ötletekkel, saját magunkkal vagy másokkal kapcsolatos értékeléseket szokták feltárni, leggyakrabban építőelemeik szerint. A szociálpszichológiai elméletek úgy tartják, hogy az attitűdök három építőelemből, építő információból állnak: a kognitív-, az affektív és a viselkedéses információkból

(Smith-Mackie, 2001). Az attitűdök tehát nemcsak gondolatainkat, hanem érzéseinket és viselkedésünket is befolyásolják.

A szóban forgó kérdőíves felmérés a más csoportokkal kapcsolatos attitűdöknek a földrajzi térben történő vizsgálatára koncentrált. A kutatás során a kognitív információk kategóriájába került minden, amit az emberek tényként tudnak, vagy hiedelemként tudni vélnek a külföldiekkel kapcsolatban. Affektív információ az embereknek az adott csoporttal kapcsolatos érzéseit, vagyis a külföldiek által kiváltott érzelmeket és érzéseket kell érteni, míg a viselkedéses információ a külföldiekkel kapcsolatos interakciókat tartalmazza.

35. ábra

A kérdőíves felmérésben résztvevő települések település-típus szerint, 2004
(Settlements participating in the questionnaire survey by settlement type, 2004)

Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján a szerző szerkesztése.

A külföldi állampolgárságú személyek kapcsán a hazai népességben megnyilvánuló attitűdöknek a vizsgálata 2003–2004-ben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye negyven településén, kétezer személyt megkérdezve zajlott le. A hozzájuk intézett kérdések a megkérdezettek külföldiekre vonatkozó tudására, érzelmeire és a hoz-

zájuk kapcsolódó cselekedeteire is kiterjedtek. Az empirikus vizsgálat eredményeinek bemutatása ugyanakkor a területi korlátok miatt nem teljes körűen, és csupán vázlatosan, a legfontosabb elemeket kiemelve történhet meg.

A kérdőíves felmérés lebonyolítására a próbalekérdezést követően 2003 és 2004 folyamán került sor kérdezőbiztosok segítségével. A vizsgálat mintapopulációját képező települések valószínűségi mintavételi logikával (simple random sampling – egyszerű véletlen mintavétel) kerültek kijelölésre. Ez a random kiválasztással dolgozó mintavételi eljárás tette lehetővé, hogy a megye 229 településéből (az alapsokaságból) 40 véletlenszerűen kiválasztott települést – közülük 25 volt község, 8 nagyközség, 7 pedig város a felvétel idején – vizsgálva a kapott eredmények szélesebb körre, az egész megyére értelmezhetővé váljanak (35. ábra).

A külföldiekkel kapcsolatos kognitív információk

A kérdőív első része a Magyarországon élő külföldiekkel kapcsolatos általános ismeretekről, a külföldiekhez való viszonyulások ún. kognitív információsztintjéről próbált információkat gyűjteni. Ebben a kérdéscsoportban a kérdések a külföldiek jelenlétére, vélt számára, illetve kibocsátó országára vonatkozó ismeretekre irányulnak.

A megyében a külföldiek aránya a települések népességszámához viszonyítva alacsony, többségében egy százalék alatti. A helyi lakosok által érzékelt számuk független a település népességszámától, a település típusától, viszont a határ menti településeken arányuk érzékelhetően magasabb. A külföldiek száma településenként átlagosan 50 fő alatt marad. A hivatalos adatokkal ellentétben a megye lakosainak többsége szerint a Magyarországon élő külföldiek csupán néhány országból érkeznek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe, az ide vándorló külföldiek származási helye döntően a két szomszédos ország: Románia és Ukrajna.

A megye lakosságából – a határok közelsége és a településen élő külföldiek száma ellenére – csupán 44%-nak van az ismeretségi körében külföldi, azaz a lakosság többsége nem áll sem baráti, sem üzleti kapcsolatban a határon túlról érkezőkkel. A külföldiekről formálódó véleményeiket nagyrészt mások tapasztalatai, elmondásai, illetve a média alakítja, nem a személyes tapasztalat. Az is kétségtelen tény ugyanakkor, hogy ezek a ható tényezők a külföldi ismerősökkel rendelkezők esetében is fennállnak, és befolyásolhatják a véleményeket.

Affektív információsztint, avagy a külföldiekkel kapcsolatos érzelmek

A kérdőív következő kérdései a megkérdezettek külföldiekkel kapcsolatos viszonyulásainak az affektív információsztintjére, azaz a szubjektív elemeire, az érzelmekre, aggodalmakra vonatkoztak. Ezek között a kérdések között azokat tüntettük fel, amelyek napjainkban és a közelmúltban is igen gyakran szerepeltek a médiában, s amelyek a külföldiek hazai munkaerő-piacra gyakorolt hatására, az általuk behurcolt betegségekre, növekvő számukra stb. vonatkoztak.

A megkérdezettek majdnem felének (45%-ának) voltak aggodalmai amiatt, hogy a külföldiek betegségeket hurcolhatnak be az országba, míg körülbelül ugyanennyien (44%) tartják ezt a lehetőséget csekély mértékűnek. A hazaiak munkalehetőségeinek veszélyeztetőit már többen látják a külföldiekben (1017 fő, 51%), azonban a válaszadók 44%-a nem aggódik amiatt, hogy a külföldiek elvehetik a munkalehetőségeket saját maguk, vagy gyermekeik elől. Alig 5% válaszolta azt, hogy számára ez a kérdés abszolút közömbös – leginkább ők lehetnek azok, akik nem látják veszélyeztetve állásaikat a külföldiek által. A válaszadók 49 százalékát aggasztja annak lehetősége, hogy még több külföldi érkezhessen Magyarországra, míg 9%-uk számára tökéletesen közömbös, hogy jönnek-e még, vagy sem.

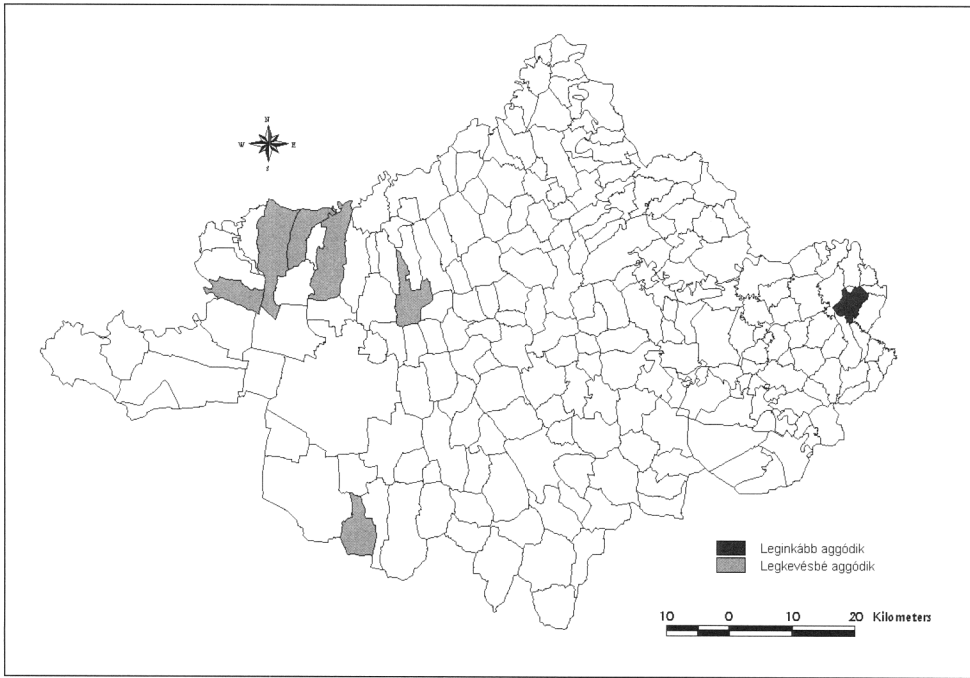
A külföldiekkel kapcsolatos aggodalmak leginkább az idősebb korosztályokat érintik: attól a lehetőségtől, hogy a külföldiek elveszik előlük a munkát, összességében valamennyi korosztály minden második tagja tart, de ez leginkább az 50–59 évesek korcsoportjára jellemző. Érthető módon ők azok, akik joggal félhetnek állásaikat, hiszen munkájukat elvesztve, a nyugdíjhoz közeledve nekik van a legkisebb esélyük az újbóli elhelyezkedésre.

A vizsgálat eredményei alapján közvetlen összefüggés mutatható ki a félelmek, a külföldiek érzékelt száma, a munkanélküliség és a határ menti fekvés között. Mindössze egyetlen olyan település volt a mintában, ahol a lakosság többsége mindegyik tényezőtől tart a külföldiek kapcsán, mégpedig Botpalád. A közvetlen határtérségben fekvő faluban tartják a külföldiek becsült számát és arányát (5,8%) az egyik legmagasabbnak, miközben az állandó lakossághoz viszonyított munkanélküliségi ráta rendkívül magas, 17,1%-os.

A negyven vizsgált település között azonban hat (Bököny, Gávavencsellő, Ibrány, Nyírbogdány, Tiszabercel, Tiszanagyfalu) olyan is található, ahol egyetlen szerepeltetett tényezőtől sem tartanak a lakosok (36. ábra). A külföldiek aránya mind a hat településen igen alacsony (egy kivétellel 0,4% alatt marad), egyikük sem határ menti település, és a munkanélküliségi rátájuk is jóval kedvezőbb, a botpaládinál minimum 10%-kal alacsonyabb – 3,7% és 7,7% között változik. Az imént említett szélsőségeket leszámítva általánosságban is jellemző tendenciaként kimutathatóan a nagyobb munkanélküliséggel sújtott településeken sokkal inkább gondolták azt az emberek, hogy sok külföldi él a közelükben, mint a kisebb munkanélküliséggel jellemezhetőekben.

36. ábra

A bevándorlókkal kapcsolatos aggodalmak, illetve a határ menti fekvés, a külföldiek érzékelt száma és a munkanélküliség között kimutatható összefüggések, 2004 (Interrelations which can be revealed between worries concerning immigrants, the border location, the sensed number of foreigners and unemployment, 2004)

Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján a szerző szerkesztése.

A második blokkban szereplő kérdésekre adott válaszokat összegezve megállapítható, hogy a lakosság körében nyílt idegenellenesség nem mutatható ki, látens előítéletesség azonban lappang. A leginkább elutasító személyeknek a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, illetve az idős korosztályok mutatkoztak, leginkább a saját ingatlan munkaerő-piaci pozícióikra visszavezethetően.

Az attitűdöket felépítő „viselkedéses információk”

Az előítéletes viszonyulás megmaradhat az érzelmek szintjén, ugyanakkor realizálódhat a cselekvésekben is. A kérdőív utolsó része ezeknek a külföldiekkel kap-

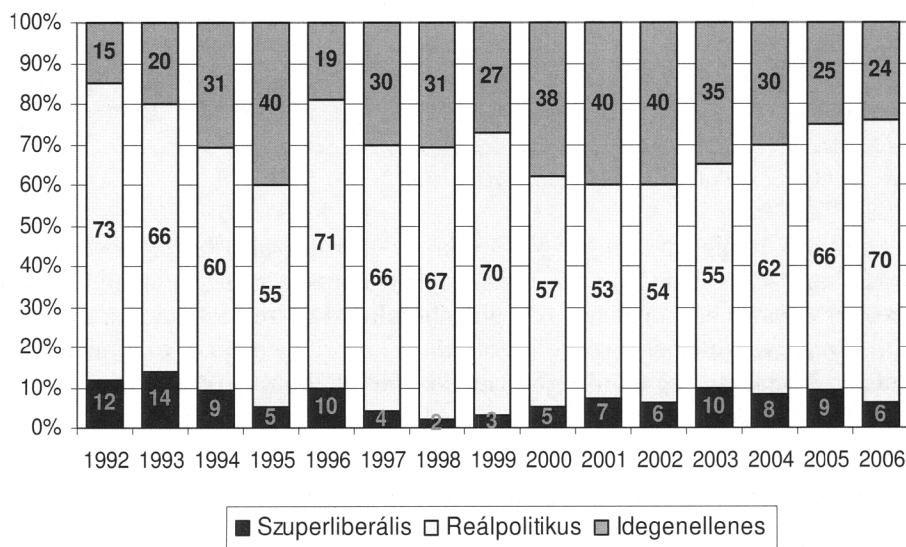
csolatos viszonyulásoknak, esetleges előítéletes magatartásoknak a viselkedéses információsztjét, azaz a cselekvésekben is megnyilvánuló oldalát vizsgálta.

Nemzetközi tapasztalatokra alapozva Magyarországon 1992 óta rendszeresen végeztek neves szociológusok (például Závecz, 1993; Örkény, 1994; Sík, 1995, 1998; Csepeli, 1990, 1995, 1998, 1999, 2002, 2003) felméréseket arra vonatkozóan, hogy a hazai népesség hogyan viszonyul a külföldiek országunkba történő beengedéséhez, letelepedéséhez. A nemzetközileg használt terminológia alapján az idegenellenesség (xenofóbia) mérésekor a válaszok három viszonyulást tükrözhetnek.

Az első csoportot azok a személyek alkotják, akik bármiféle korlátozás nélkül, minden Magyarországon letelepedni szándékozó külföldit beengednének – őket nevezik „szuper-liberális” álláspontúaknak. A másik véglet azokból a „nyíltan idegenellenesekből” tevődik össze, akik úgy vélik, hogy senkit, semmilyen körülmények között (tehát egyetlen külföldit sem) kellene Magyarországnak beengednie határain belülre. A két szélsőséges álláspont között elhelyezkedő ún. „reálpolitikusok” beengednék ugyan a külföldieket, de csak korlátozással, azaz alapos szelekciónak tennék ki őket, mielőtt az ország területére lépnének (37. ábra).

37. ábra

A xenofóbia mértékének alakulása Magyarországon, 1992–2006
(Extent of xenophobia in Hungary, 1992–2006)

Forrás: Sík (2002) alapján a szerző szerkesztése.

Egy hasonló, Kovács Róbert által 1993-ban végzett vizsgálat eredményei arra mutattak rá, hogy az ország határvidékeire nagyobb befogadó-készség jellemző: bár a külföldiek megjelenése leginkább az ország keleti határvidékein terheli meg a településeket, mégis ott a legnagyobb a fogadókészség, a tolerancia. A kutatás során végzett saját empirikus vizsgálat eredményei alátámasztják ezt a megállapítást, mivel a Szabolcs-Szatmár-Beregben kimutatható arányok egyáltalán nem tükröznek nagyfokú idegenellenességet. Több szerző is (pl. *Fábián*, 1998; *Kovács*, 1993; *Csepeli–Fábián–Sík*, 1998; *Fábián–Sík–Tóth*, 2001) kifejti, hogy összefüggés van az idegenellenesség és az iskolai végzettség, az életkor, illetve az adott térség gazdasági helyzete között.

A saját eredményeket tekintve a megkérdezettek között az 50 évesnél idősebb korosztály bizonyult a leginkább intoleránsnak, közöttük korcsoportonként meghaladja a 10%-ot az idegenellenesek aránya. Legnagyobb mértékű az idegenellenesség a 60–69 éves korcsoportban, ahol minden ötödik személy ebbe a kategóriába sorolható az adott válaszok alapján. Az ellenkező véleletet a 15–19 éves korcsoport képviseli, de a 30–39 évesek csoportjának idegenellenessége sem éri el a hat százalékot.

Az iskolai végzettséget alapul véve az mutatható ki, hogy leginkább az alacsony képzettségre jellemző a leginkább elutasító magatartás. Az általános iskolát be nem fejezők között ez az arány majdnem 20%-os, azaz majdnem minden ötödik ilyen válaszadó hermetikusan elzárna az utat az országba jönni szándékozó külföldiek előtt. A nyolc általánost végzettek között valamivel alacsonyabb ez az arány, mintegy 15%-ra tehető. A negatív attitűd háttérében valószínűleg az áll, hogy ezek a személyek azok, akiknek munkaereje szakképzettség hiányában a legkönnyebben pótolható a munkaerő-piacon (akár külföldiekkel is), így ők látják veszélyeztetve állásaikat, álláslehetőségeiket a határon túlról érkezők által.

Legkevésbé az érettségizettek (6,8%) és a diplomával rendelkezők (2,7%) tartanak a külföldiek hazai munkaerő-piaci jelenlététől a nyíltan idegenellenesek közül. Ők azok, akik abban bíznak, hogy szaktudásuk, szakma-specifikus ismereteik révén a külföldiekkel összehasonlítva előnnyel indulhatnak a munkáért folyó versenyben. A tapasztalatok tehát megerősítik a témával foglalkozó kutatók által képviselt vélekedést, miszerint a korösszetétel és iskolai végzettség alapján az egyre idősebb korral, illetve az egyre alacsonyabb iskolai végzettséggel növekvő mértékű összefüggés mutatható ki az idegenellenességgel kapcsolatban.

Szintén ebbe az irányba mutat, hogy a „szuper-liberálisok” között leginkább a 15–19 évesek nyitottak a külföldiek beengedésére. Minél idősebb valaki, annál kevésbé gondolja azt, hogy a külföldiek közül mindenkit be kellene engedni az országba. Míg a 15–19 évesek 27,5%-a, addig a 70 év felettieknek csupán 12%-a vélekedik így. A fentebbi megállapítás alól csak a 40–49 évesek jelentenek kivételt, mivel éppen az ebbe a korcsoportba tartozó személyek között található a legtöbb szelektíven befogadó viszonyulású személy (313 fő, 75,6%).

Az iskolai végzettséggel összefüggő meglepő tény, hogy a szuper-liberális fel-fogású személyek között ugyancsak a nyolc általánost sem végzetek részaránya a legnagyobb. A fentebb leírtakkal egybevetve tehát elmondható, hogy a képzetlen vagy alacsonyan képzett embereknek a többiekhez képest igen határozott, és ebben a tekintetben egyszersmind szélsőséges a véleményük. Ez mind a negatív, mind a pozitív irányultság esetén igaz, mivel közöttük a legnagyobb az idegenellenesek és a szuper-liberálisok aránya is.

A vizsgálatban résztvevő személyeknek arra a kérdésre is választ kellett adniuk, hogy „Kiket, mely külföldieket nem engednék be az országba?”. A válaszlehetőségek között a román, az ukrán és a kínai állampolgárok, az arabok, a más bőrszínűek szerepeltek, illetve az, hogy nem nemzetiség vagy állampolgárság szerint döntenének. A válaszok alapján nem lehetett nagyfokú idegenellenességet kimutatni: Legtöbbször azt a válaszlehetőséget jelölték meg, hogy nem nemzetiség vagy állampolgárság szerint döntenének (981 fő, majdnem 50%!). Közöttük a legnagyobb arányt (65,7%) a diplomások, legkisebbit (41,3%) az alapfokú oktatási intézményt sem végzetek képviselték. A bőrszín alapján szelektálók aránya 3,5%-os, és közöttük is az általános iskolát sem végzetek képviselik a legnagyobb arányt.

A kérdőívben kérdésként szerepelt is, mi alapján döntenék el, hogy mely külföldinek adnának letelepedési engedélyt. A kérdés kapcsán szintén több válaszlehetőséget jelölhettek meg a válaszadók. A kapott válaszok alapján legtöbbször (1087 említésben) a büntetlen előélet szerepelt, mint kritérium, de a magyar nyelv ismerete (357 említésben), a kibocsátó ország (356 említésben), és az iskolai végzettségen alapuló szelektálás (276 említés) is igen gyakori volt.

A válaszadók közül hatszázan a személyes ismeretségen alapuló tapasztalatok alapján döntenék el, hogy szabad utat engednek-e vagy sem az adott külföldinek. Kiegészítésként meg kell jegyezni, hogy a kérdéshez fűzött válaszadói megjegyzések között szerepelt, hogy bár ők ez alapján döntenének, az ilyen módon történő szelektálásnak van a legkisebb realitása, ez a legkevésbé kivitelezhető. A személyes ismeretségen alapuló döntéshozatal a büntetlen előélet után a második legtöbb említést kapta, és ez azt mutatja, hogy a megkérdezett lakosság nem előítéletek alapján, hanem a tapasztalataira alapozva adna letelepedési engedélyt a külföldieknek.

A magyar nyelv ismerete, mint fontos kritérium egybevágg azzal a megközelítéssel, hogy leginkább a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat látnák szívesen a külföldiek közül, akiket nem is tekintenek igazán idegennek. Elgondolkodtató azonban, hogy sokan (121 fő) gondolták azt, hogy több – legalább három – kritériumnak is (főként a büntetlen előélet-megfelelő iskolai végzettség-magyar nyelv ismerete hármasnak) meg kellene felelnie az országban letelepedni szándékozó külföldinek. Nyilvánvaló következtetésnek tűnik, hogy a több kritériumnak való együttes megfeleltetés is a külföldiektől való tartózkodás megnyilvánulásának tekinthető.

A viselkedéses információszt tekintetében összefoglalva az alábbi megállapítások tehetők:

- A megye lakosainak majd háromnegyede megválogatná, hogy melyik külföldit engedné be az országba, majdnem ötöde minden Magyarországon élni szándékozó külföldit beengedne, míg a legkisebb arányt (9,6%) azok képviselik, akik teljesen elzárkóznak a külföldiek beengedésétől.
- A nemek közötti megoszlást megvizsgálva inkább a nők tekinthetők idegenellenesebbnek, bár arány köztük is csupán 10 százalékos.
- A megkérdezettek között az 50 évesnél idősebb korosztály bizonyult a leginkább idegenellenesnek, a legkisebb fokú idegenellenesség a 15–19 éves korcsoportban volt kimutatható.
- Leginkább az alacsonyan képzettek az zárkóznak el a külföldiek befogadásától: az általános iskolát be nem fejezők között majdnem minden ötödik személy hermetikusan elzárná az utat az országba jönni szándékozó külföldiek előtt.
- Minél idősebb a megkérdezett, annál kevésbé gondolja azt, hogy a külföldiek közül mindenkit be kellene engedni az országba.
- Az alacsonyan képzett emberek között a legnagyobb az idegenellenesek és a szuper-liberálisok aránya is.
- A megkérdezettek tizede szerint egyszerre több kritériumnak is (büntetlen előélet, megfelelő iskolai végzettség, magyar nyelv ismerete) meg kellene felelnie az országban letelepedni szándékozó külföldinek.
- Minél idősebb valaki, annál inkább a hazai árúst választaná vásárlásakor, illetve minél kevésbé iskolázott valaki, annál kevésbé hajlandó külfölditől vásárolni.
- Az iskolai végzettség és a kor növekedésével párhuzamosan csökken a külföldieknek nyújtandó támogatások mértéke, köre is.
- A válaszadók majdnem negyede a külföldiek szomszédba költözését is megakadályozná. Közöttük a legnagyobb részarányt az általános iskolát végzettek, illetve az 50–59 évesek teszik ki.
- Csúpan a megkérdezettek tizede akadályozná meg gyermeke barátkozási szándékát külföldivel.

A legfontosabb tapasztalat mégis az, hogy a lakosság bő kétharmada nem előítéletek alapján, hanem a tapasztalataira alapozva adna letelepedési engedélyt a külföldieknek. A magyar nyelv ismerete, mint fontos kritérium magyarázható azzal a megközelítéssel, hogy leginkább a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokat látnák szívesen. Letelepedési engedélyt a megkérdezettek döntő többsége a határon túli magyaroknak adna, illetve őket preferálná minden más külföldi előtt.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármestereinek külföldiekhez kapcsolódó attitűdjei

Az attitűdök feltárása prominenciavizsgálattal, a helyi társadalom vezetőinek, a polgármesterek véleményeinek a feldolgozásával történt meg, a lakossági kérdőívvezéssel párhuzamosan. Ilyen típusú felmérést az Integrációs Stratégiai Munkacsoport Bel- és Igazságügyi Bizottságának felkérésére, a TÁRKI égisze alatt 1992-től több alkalommal is végeztek hazai kutatók. Az említett adatfelvételek célja az volt, hogy megtudják, hány külföldi él az önkormányzatok területén, milyen kapcsolatban van a helyi közösség és az önkormányzat a külföldiekkel, illetve mely településekre jellemző az idegenekkel kapcsolatos elutasító magatartás átlagosnál nagyobb, vagy éppen kisebb mértéke.

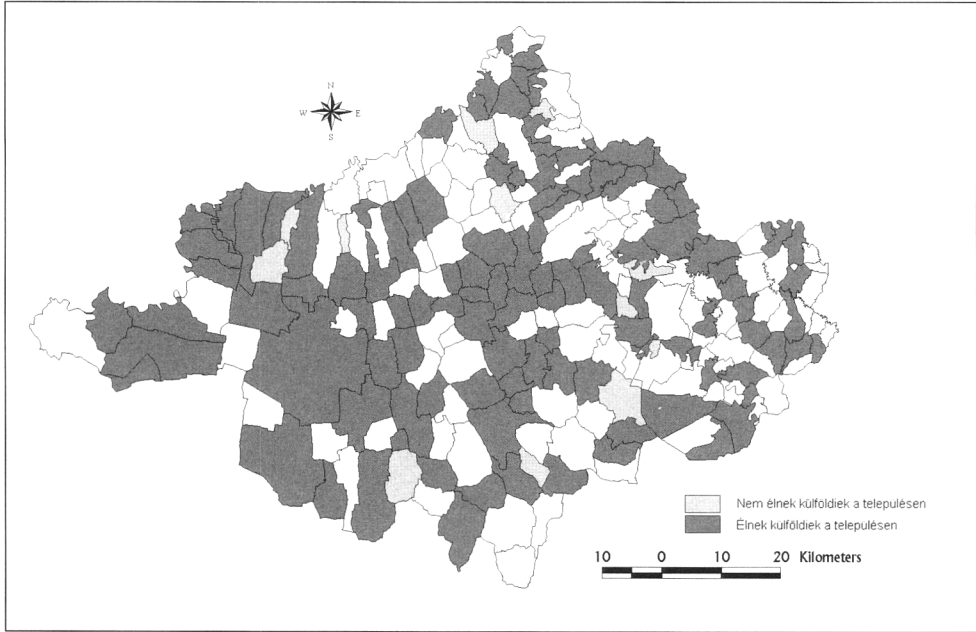
Noha a felsorolt jelenségek mindegyike fontos mind az országos, mind a helyi társadalmi folyamatok megismerése szempontjából, ezekről semmiféle statisztikai információ nem áll rendelkezésre. Az ilyen típusú kutatások kiinduló feltételezése az, hogy a külföldiek jelenlétét, szerepüket, illetve a külföldiekkel kapcsolatos nézeteket a helyben élő és az önkormányzat napi ügyeiben járatos embereknél jobban senki nem ismerheti. A helyi önkormányzat szakemberei, polgármesterei tehát olyan speciális helyzetben levő szakértőknek tekinthetők, akik a helyi folyamatok legjobb becslését adhatják.

A szabolcs-szatmár-beregi adatfelvétel egy, a megye összes polgármesteri hivatalába postai úton eljuttatott, önköltésre alkalmas egyszerű kérdőív segítségével történt. Mivel a kérdések közvetlenül a polgármestereknek szóltak, ezért feltételeztük, hogy a kapott válaszok az adott települést jól ismerő, annak érdekeit szem előtt tartó, hivatalos álláspontot képviselik. A megye 229 polgármestere közül 130 küldte vissza a kérdőívet, és mivel a mintába a megye összes polgármesterének egyenlő esélye volt bekerülni, ez 57%-os random mintának tekinthető. A válaszok kiértékelése után megállapítható, hogy az Ukrajnával és Romániával határos megyében igen nagy a külföldiek területi elterjedtsége, 130 településből 116-ban (89%) élnek külföldi állampolgárságú személyek is (38. ábra).

A települések zömének tehát van közvetlen kapcsolata a külföldiekkel: a vizsgált városok több mint 95%-ában, a nagyközségek 100%-ában, valamint a községek 87%-ában élnek külföldiek. Az abszolút létszámot tekintve a vizsgálatban részt vett megyei településeken a felmérés időpontjában összesen 3721 külföldi személy élt (39. ábra).

A külföldieknek a városokban kimutatható nagyobb száma és aránya a kedvezőbb munkaerő-piaci helyzettel, a szélesebb lehetőségekkel, illetve több település esetében azok speciális helyzetével is megindokolható. A magasabb létszám és részesedés Nyíregyháza (megyeszékhely), illetve Záhony (határátkelő) esetében nem szorul különösebb magyarázatra. Nyírbátort tekintve, ahol közel 600 külföldi személy él, szintén egyértelmű a helyzet, mivel sokakat a határőrizet idegenrendészeti hivatala tart őrizet alatt.

Külföldiek elterjedtsége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, 2004
(The incidence of foreigners in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, 2004)

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

A megyében élő külföldiek 97,5%-át az Ukrajnából és Romániából érkezők (ezen belül javarészt az ebbe a két országba szakadt magyar nemzetiségűek) teszik ki. A megyében élő külföldiek lakossághoz viszonyított arányát megvizsgálva komoly területi koncentráció rajzolódik ki, mivel a települések 87,6%-ában (114 településen) ez az érték 2% alatt marad, és csak a települések 4,3%-ában haladja meg az 5%-ot (konkrétan: Beregsurány, Jármi, Kisnamény, Tarpa és Záhony).

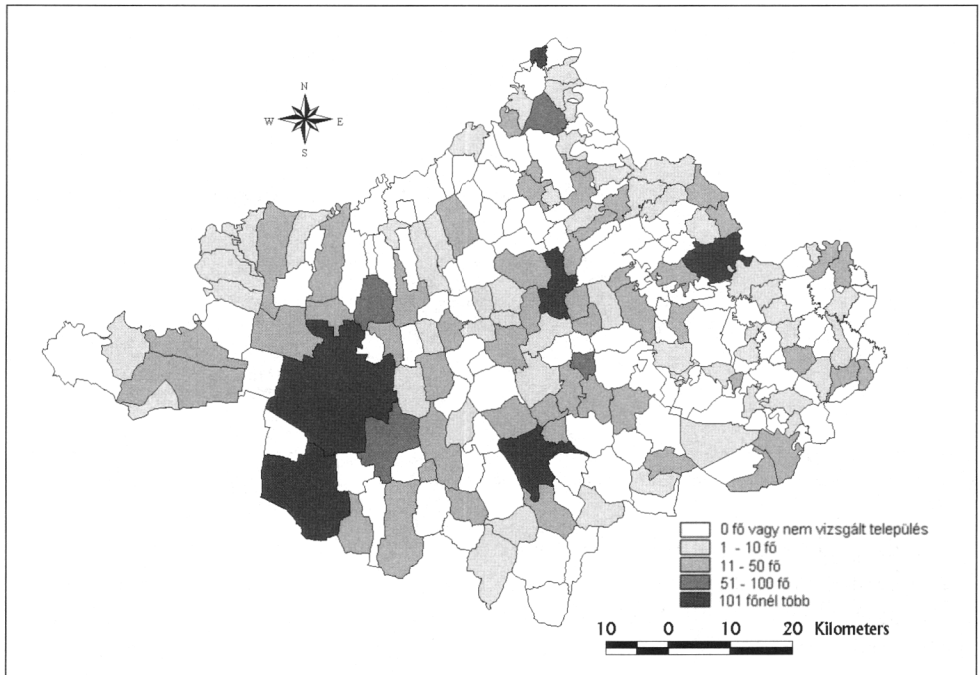
Az alábbi diagramok (40. és 41. ábra) a polgármesterek részéről megnyilvánuló befogadási hajlandóságot, illetve a külföldiek megítélését mutatják be, szemléltetve a két eltérő szempont között tetten érhető különbözőségeket. A külföldiek befogadási hajlandóságát tekintve sokkal visszafogottabbak a polgármesterek, mint ahogyan az előzetes ítéleteik alapján várható lett volna. Ebben valószínűleg szerepet játszik az a tény is, hogy a megelőző kérdésre (a polgármesternek jellemeznie kellett a településén élő külföldieket) olyan válaszok születtek, amelyet az adott település vezetője magánemberként, kora, neme, iskolai végzettsége, személyisége, neveltetése, beállítottsága, világnézete, tapasztalata, stb. alapján tartott meghatározónak. A befogadási hajlandóság

tekintetében azonban egy-egy polgármester már nem magánemberként fejtette ki véleményét, hanem mint saját települése érdekeit szem előtt tartó hivatalos személy, vagyis ebben az esetben kvázi-hivatalos álláspontot képviselt.

39. ábra

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő külföldiek száma és területi elhelyezkedése, 2004, n=130

(The number and location of foreigners living in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, 2004, n=130)

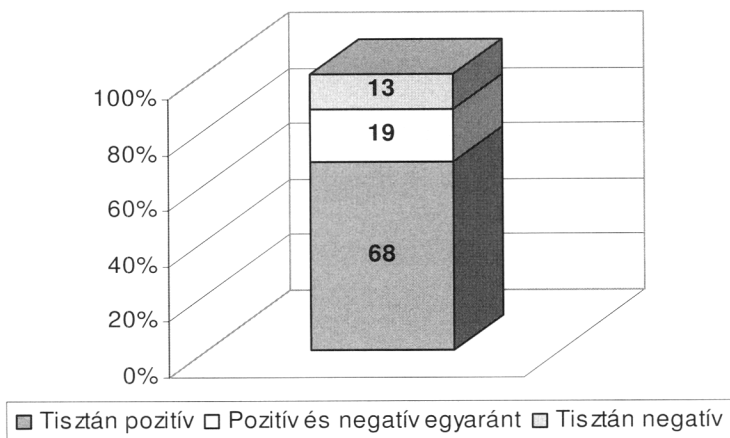

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

A polgármesterek többségének véleménye szerint a megyében élő külföldiek legnagyobb része vagy olyan munkákat vállal el, amelyekre a hazaiak már nemigen vállalkoznak (elsősorban az alacsony presztízsű, monoton, szakképzettséget nem igénylő munkaköröket), vagy azokat, amelyek egyáltalán nem tölthető be a helyi munkaerőbázisból. A falvak polgármesterei szerint a külföldiek munkája nélkül sok esetben még a betakarítást sem tudnák elvégezni, hiszen a kisebb településeken nagyon kevés a munkaerő, és általában jelentős az idős korúak aránya.

40. ábra

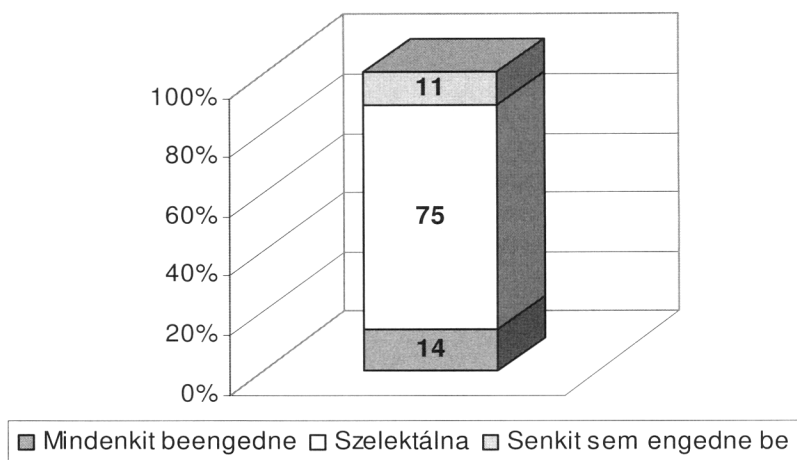
A külföldiek megítélése Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármesterei körében, 2004
(The judgement of foreigners by mayors of Szabolcs-Szatmár-Bereg county, 2004)

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

41. ábra

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármestereinek befogadási hajlandósága, 2004
(Reception willingness of mayors in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, 2004)

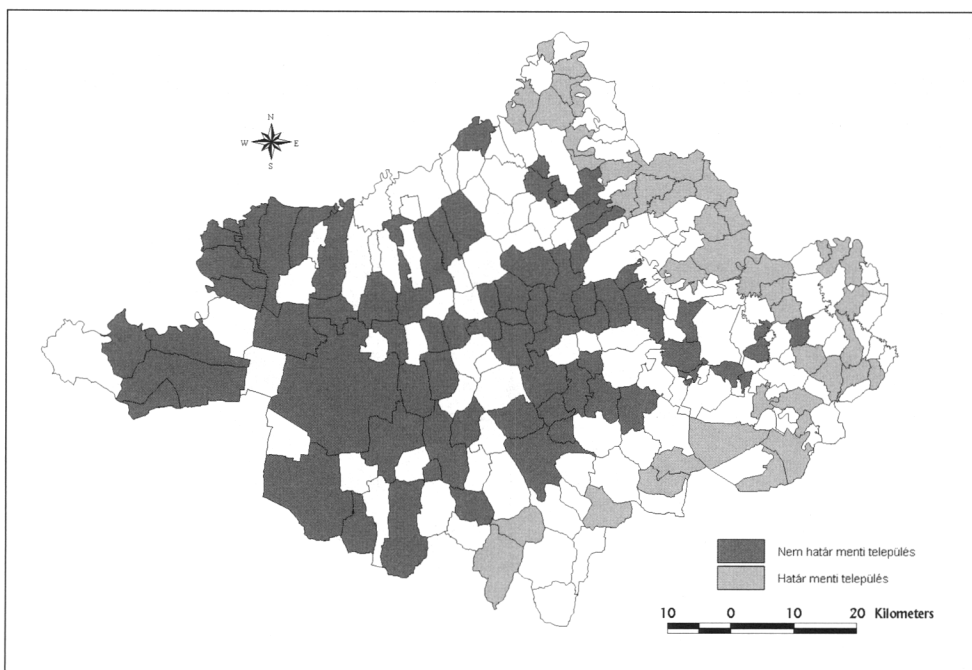
Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

A vizsgálat lebonyolítása előtt az volt a kiindulási hipotézis, hogy a határ menti települések polgármesterei és lakossága sajátos földrajzi elhelyezkedésükből fakadóan más véleményeket fogalmazznak majd meg a külföldiekről, mint a megye belsőjében található települések polgármesterei. Az ennek igazolására/cáfolatára elvégzett elemzés során a vizsgálatban résztvevő településeket két csoportba osztottuk: határ menti településekre és nem határ menti településekre.

A határ menti települések kiválasztásakor Erdősi Ferenc 1998-as, illetve Baranyi Béla 1999-es földrajzi lehatárolása volt a meghatározó, amelyekben történeti és geográfiai szempontok figyelembe vételével a közeli államhatároknak a települések életére gyakorolt hatása játszott kitüntetett szerepet (Baranyi, 1999). Mindezek alapján Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 229 települése közül 89 található a határ menti területsávban, és a kérdőíves vizsgálatban szereplő 130 település között 46 a számuk, azaz a minta településeinek 35,3%-a tekinthető határ mentinek (42. ábra).

42. ábra

A vizsgálatban részt vevő határ menti és nem határ menti települések, 2004, n=130
(*Border and non-border settlements participating in the scientific investigation, 2004, n=130*)

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

A határ menti és a nem határ menti települések polgármestereinek külföldiekről alkotott véleménye az előzetes hipotézisnek megfelelően valóban eltérő, a nem határ menti települések polgármesterei nagyobb arányban fogalmazták meg ellenérzéseiket velük szemben, és kisebb közöttük azok aránya is, akik a negatív vonások mellett pozitívokat is említettek velük összefüggésben. A határ menti településeken tehát, amelyeket Tóth József (1988) és Erdősi Ferenc (1988) a legnagyobb nehézségekkel küzdő térségnek, a „periféria perifériájaként” határoz meg, a polgármesterek sokkal pozitívabban állnak a külföldiekhez, mint a megye belsejének településein.

Az előzőekben leírtaknak megfelelő eredmények rajzolódnak ki a válaszadó polgármesterek véleményét abból a szempontból megvizsgálva is, miszerint milyen szisztéma szerint döntenék el, hogy melyik külföldi állampolgárt engednék be az országba (11. táblázat).

11. táblázat

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye polgármestereinek a külföldiek befogadására vonatkozó hozzáállása, 2004, %

(Attitudes of mayors in Szabolcs-Szatmár-Bereg county with respect to the admission of foreigners, 2004, %)

	Határ menti települések polgármesterei (n=46)	Nem határ menti települések polgármesterei (n=84)	Az összes település polgármestere (n=130)
Mindenkit beengedne	8,7	14,3	11,5
Szelektálna	82,6	72,7	75,5
Senkit sem engedne be	8,7	13,0	13,0
Összesen:	100	100	100

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

Az adatokból könnyen kiolvasható, hogy a nem határ menti települések polgármesterei sokkal szélsőségesebb álláspontokat képviselnek, mint a határ menti településeké. A korábban leírtak alapján némiképp meglepő eredménynek minősíthető, hogy a megye belsejében fekvő települések polgármesterei között nagyobb arányban vannak azok, akik szerint válogatás nélkül minden külföldit be kellene engedni az országba, holott köztük magasabb volt a külföldieket tisztán negatívan megítélők aránya. Mindemelllett ugyanakkor körükben azok részese-dése is magasabb a határ menti települések polgármestereihez képest, akik egyetlen külföldit sem engednék be. Ezeknek a szélsőséges, és szinte ellentmondó véleményeknek a hátterében minden valószínűség szerint az áll, hogy a külföldiek megítélésekor a polgármesterek véleményüket a településükön élőkre

vonatkoztatták, amikor pedig a befogadási hajlandóság került szóba, akkor nyilván a külföldiek ennél tágabb csoportjára gondoltak.

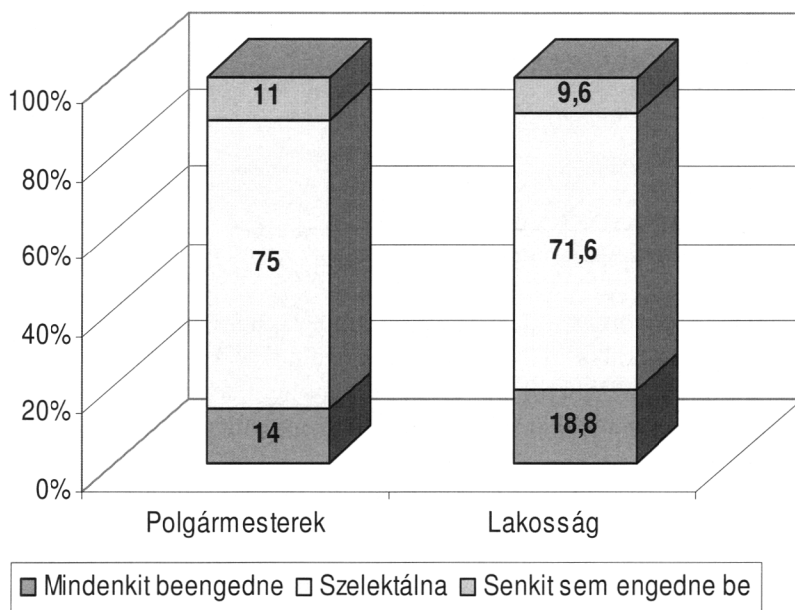
A polgármesterek további, a tanulmány adott keretei közt nem részletezhető válaszaiból az a következtetés vonható le, hogy minél több külföldi él egy településen, annál inkább hajlandóak a települési vezetők válogatás nélkül beengedni a határon túlról érkezőket, mert körükben nem tapasztalnak a jelenlétükből fakadó, a magyar állampolgárokhoz viszonyítva kimutatható negatív hatásokat. Azokon a településeken azonban, ahol a külföldieket, illetve viselkedésüket kis számuk miatt jobban nyomon lehet követni, inkább megválogatnák, hogy kit engednek be a más országokból érkezők közül.

A helyi lakosság és saját prominens vezetőik értékrendjének összehasonlítása, azaz a két vizsgált csoport között a külföldiek befogadási hajlandósága tekintetében kimutatható hasonlóságok, illetve különbségek feltárása esetén az alábbi diagramon szereplő megoszlás jelenik meg (43. ábra).

43. ábra

A befogadási hajlandóság alakulása a polgármesterek és a helyi lakosok értékrendjében, 2004, %

(Reception willingness in the value order of mayors and local citizens, 2004, %)

Forrás: Kérdőíves felmérés alapján a szerző szerkesztése.

A helyi vezetők értékrendje általában meghatározó jelentőségű lehet a települések lakói számára, azonban nemcsak a polgármesterek, a helyi prominens személyek véleménye befolyásolja a megye népességének viszonyulásait a külföldiekhez, hanem a településen érzékelhető lakossági vélemények is nagyban visszahatnak a vezetők szemléletmódjára, a hivatalosan is felvállalható viszonyulásokra. A 43. ábra adatai alapján jól látható, hogy nincs lényegi eltérés a megyei lakosság, illetve a polgármesterek véleménye között, a szuper-liberálisok, reálpolitikusok és idegenellenesek aránya hasonló a két vizsgált csoporton belül.

A megfogható különbségeket tekintve látszik, hogy a lakosság körében mintegy öt százalékponttal nagyobb azok aránya, akik mindenféle szelekció nélkül bárkit beengednének a határokon, tehát a társadalom összességében valamivel befogadóbb a külföldieket illetően. Az előzőnél is kisebb, alig 3,5 százalékpontos különbség mutatható ki a „reálpolitikus” hozzáállás esetében a polgármesterek javára, míg az idegenellenesek között majdnem azonos mértékben képeződnek le a hasonló vélemények. Külön érdekességként szolgálhatna az adatok területi szintű összehasonlítása, azonban ez a polgármesterek személyiségi jogainak tiszteletben tartása, anonimitásuk megőrzése érdekében nem kivitelezhető.

Összegzés

Magyarország több évtizedes elzártság után, a rendszerváltással egyidejűleg kapcsolódott be a nemzetközi vándorlás áramlatába, és a megszerzett tapasztalatok alapján annak kutatásába is. Az 1989-es határnyitáskor az országra egyik legnagyobb terhet róvó migrációs típussal, a menekültáradattal, a Magyarországra menekülők ellátásával, itteni helyzetének megoldási kényszerével szembesült az ország.

A nemzetközi migrációban résztvevő tömegek problematikája azonban nem érhet véget a kapott ideiglenes védelemmel, illetve a vándorlás befejezésével, a letelepedéssel: elengedhetetlenül fontos a befogadó társadalomba, annak kulturális-, társadalmi-, gazdasági életébe való integrálásuk. A magyar kormány részéről megnyilvánuló tenni akarás részeként megkezdődött a törvényi, jogi szabályozás megalkotása a külföldiek fogadása, integrálása terén, és megindultak a hazai népesség idegenellenességét vizsgáló kutatások is. Ez utóbbiakra azért volt igen nagy szükség, mert lassanként érzékelhetővé vált, hogy bár a rendszerváltás idején a határainkon túlról érkezők (jórészt magyarok) fogadása, fogadtatása pozitív előjelű volt, a rövid időn belül megnövekvő munkanélküliséggel párhuzamosan azonban a külföldi állampolgárságú személyekkel szembeni viszonyulások egyre ridegebbé váltak.

Az egyre elutasítóbb magatartásformát talán a fogadó társadalmat súlytó gazdasági, társadalmi nehézségek váltják ki, illetve erősítik fel, de a vizsgálat tanúsága szerint a külföldieket (határon túli magyarokat) övező attitűdök nem váltak ellen-

ségessé, elfordulóvá. A kutatás eredményei és megállapításai természetesen csupán a vizsgálat időpontjára érvényesek. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy az attitűdök folyamatosan változhatnak, formálódhatnak, ezért a külföldieket érintő, megítélésüket feltáró fogadókészség-vizsgálatok folytatására, megismétlésére, illetve kiterjesztésére lenne szükség a továbbiakban is ahhoz, hogy idősoros, illetve az ország egészére vonatkoztatható eredmények álljanak rendelkezésre.

TELEPÜLÉSKÖZI KAPCSOLATOK SAJÁTOSSÁGAI SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE ÉS KÁRPÁT- ALJA HATÁR MENTI RÉGIÓJÁBAN

A vizsgált térség

A mai magyar–ukrán határ mentén elterülő régiók évszázadokon át szerves egységet alkottak a történelmi Magyarország részeként. A határok megvonásánál 1920-ban nem vették figyelembe a térség etnikai, gazdasági, vonzáskörzeti viszonyait, annak kijelölésénél a vásárváros vonalon futó külső vasútforgalmi sáv leválasztása volt legfontosabb szempontja. Ennek következtében jelentős létszámú magyar kisebbség rekedt az anyaország határain kívül, a mai Kárpátalján. A háború után kialakult barátinak nem nevezhető szomszédi viszony lehetetlenné tette a kapcsolatok újrakezdését az elszakított városok (Ungvár, Beregszász) és a Magyarországon maradt, központjukat veszített vonzáskörzeteik (a Beregi-sík települései és Záhony környéke) között. Az újonnan megvont államhatár két oldalára került, a történelmi Magyarországon belül társadalmi-gazdasági szempontból mindig is perifériának számító területek ezáltal még nehezebb helyzetbe kerültek, a „periféria perifériájára” sodródtak. Ebben az sem okozott változást, hogy Kárpátalja területe az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően rövidebb-hosszabb ideig Csehszlovákiához, a Magyar Királysághoz, majd a Szovjetunióhoz tartozott, 1991 óta pedig Ukrajna részét képezi (*Balcsók–Baranyi–Dancs*, 2005).

A magyar–ukrán határtérség ukrán oldalán elterülő Kárpátalja megye Ukrajna délnyugati részén fekszik, területe (12 800 km²) természetföldrajzi szempontból két nagy egységre, az Ukrán Kárpátok déli lejtőire és a lábuknál kezdődő Alföldre osztható. Az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék területéből az új országhatárok kijelölésével jött létre egy nagyobb kiterjedésű, önálló közigazgatási egység. A trianoni határmegvonás természetesen a magyar oldalon sem hagyta érintetlenül a közigazgatási rendszert, a Romániához és Ukrajnához került vármegyék Magyarországon maradt csonkjából az 1949/50-es közigazgatási reform alkotta meg a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, amelynek területe (5936 km²) Kárpátaljáénak a felét sem éri el, magyarországi összehasonlításban azonban átlag feletti méretű. A két közigazgatási egység között népességszámban is hasonló különbség mutatkozik, miután Kárpátalja lakossága 1,251 millió fő, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéjéé pedig 579 ezer fő. A 136,7 km hosszú magyar–ukrán határszakasz egésze e két középszintű közigazgatási egység határát is jelenti egyben, s a földrajzi közelségnek köszönhetően meghatározó szerepet töltenek be a két ország kapcsolatrendszerében is. A regionális politika szempontjai alapján Magyar-

országon indokolt lehetne az Észak-alföldi régió egészét vizsgálni a Kárpátaljával való együttműködésekkel kapcsolatban, azonban a gyakorlati tapasztalatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kiemelkedő szerepét támasztják alá, amihez az utóbbi években az is hozzájárult, hogy a régióknak csak ebben a megyéjében bejegyzett szervezetek pályázhattak az INTERREG IIIA kódjelű Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédási Program (2004–2006) keretében.

A rendszerváltást követően több, a megyei önkormányzatok, illetve tanácsok részvételével működő interregionális szervezet is létrejött a térségben. A formális kapcsolatok kiépítésének első lépése Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja megyék testvérmegyévé válása volt 1992-ben. Ezt 1993-ban egy szélesebb nemzetközi együttműködés létrehozása, a Kárpátok Eurorégió megalakulása követte, amelyhez a fent említett két megyén kívül további 17 önkormányzat csatlakozott Magyarországon és Ukrajnán kívül a szomszédos lengyel, román és szlovák térségekből. A hatalmas kiterjedésű eurorégió sajátosságai közé tartozik, hogy stratégiai kapcsolódási pontot biztosít az együttműködő tagrégiók számára; valamennyi érdekelt régió hasonló gazdasági, politikai, társadalmi és etnikai problémákkal rendelkezik; létrejöttét elsősorban kül- és biztonságpolitikai szempontok vezérelték; végül a szervezet valamennyi területi egysége a saját országán belül periféria. A nyugat-európai példákat követő interregionális együttműködés révén a szomszédos régiók kapcsolatrendszere egyre szélesebb körre terjedt ki. Az egymással közvetlenül érintkező határtérségben a közös problémák megoldása és a fejlesztési lehetőségek kiaknázása érdekében a magyar Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, az ukrán Kárpátalja megye és a román Szatmár megye Interregio 2000 néven egy kisebb háromoldalú interregionális szerveződést hozott létre a kapcsolatok tényleges tartalommal való feltöltésére 2000-ben (*Baranyi, 2007*).

Az interregionális együttműködésekben a megyei önkormányzatok mellett méretükből adódóan elsősorban a megyeszékhelyek tudnak jelentősebb szerepet vállalni, míg a kisebb lélekszámú települések gyakran háttérbe szorulnak, mivel kevésbé találnak a saját erőforrásaiknak megfelelő feladatokat. A Kárpátalja déli részén elhelyezkedő, gyakran magyar többségű, azonban kisebb lélekszámú településeiben hangsúlyosabb a kulturális jellegű magyar–magyar kapcsolatoknak a szerepe. A közel negyven tagot számláló Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulása 1997-ben annak érdekében jött létre, hogy anyaországi példákon keresztül megismertesse Kárpátalja vidéki magyar falvainak vezetőit az önkormányzatiságból adódó lehetőségekkel, és kiépítse a határon átnyúló testvérvárosi kapcsolatokat. A testvértelepülések részvételével biztosított fórum hasznos információkkal járul hozzájárul az együttműködések körének kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez, amely tevékenységben magyar oldalról egyértelműen Nyíregyháza nyújtja a legjelentősebb segítséget.

A határon átnyúló városi kapcsolatok lehetséges formái

A határok által egymástól elválasztott városok közötti kapcsolatok az elmúlt években az egyre elmélyülő európai integráció egyik legfontosabb kérdésévé váltak. A határ mentén elhelyezkedő regionális központok szerepköreinek és azok változásának vizsgálata különösen érdekes lehet egy olyan országban, mint Magyarország, ahol a településszerkezetben alapvetően meghatározó szerepe van a fővárosnak. Az Európai Unióban a határon átnyúló együttműködésekre vonatkozóan végzett elemzések egyértelműen kimutatták, hogy a határtérségekben fekvő nagyvárosok vonzák jelenleg a legtöbb projektet, ami jelentős népességszámuk mellett annak is köszönhető, hogy ezekben a városokban jelen vannak olyan regionális szerepkörrel rendelkező intézmények, amelyek vonzáskörzete egy nagyváros határ közeli fekvése esetén gyakran határon túlra nyúlhat. További előnyt jelent, hogy a pályázati programokban való részvételre is jelentős humán erőforrás bázist tudnak mozgósítani (pl. egyetemek), ugyanakkor még a kis- és középvárosok köre is igen aktívnak tekinthető (Baranyi, 2004a).

A városok közötti együttműködéseknek horizontális és vertikális típusait különíthetjük el. A horizontális jellegű nemzetközi kapcsolatoknak alapvetően két formája lehet. A város részt vehet különböző célból létrejött széleskörű nemzetközi együttműködési hálózatok munkájában (pl. Nyíregyháza részvétele az Európai Középvárosok Szövetségében és a CINTE Kelet-Nyugat Városhálózatban), illetve kialakíthat testvérvárosi kapcsolatokat, amelyek közül jelen tanulmány azokra koncentrálnak, amelyek a közvetlen határtérségben helyezkednek el, s meghatározó szerepük van a határon átnyúló együttműködési struktúrák alakításában is. Vertikális együttműködésről abban az esetben beszélhetünk, amikor egy adott város a közelében lévő, a településhierarchia alacsonyabb szintjén elhelyezkedő, az adott városnak bizonyos mértékben funkcionálisan alárendelt kisebb várossal, községgel alakít ki kapcsolat. Amennyiben a területi munkamegosztás magasabb szintre emelkedik, akár egy határon átnyúló agglomeráció is kialakulhat (Kozma, 2005).

A vertikális kapcsolatok szintén megjelenhetnek határon átívelő formában, amennyiben arra a szomszédos országok politikai és közigazgatási berendezkedése lehetőséget ad. Magyarország határai mentén a Trianoni Békediktátum által meghúzott határvonalak számos térszerkezeti egységet vágtak ketté, amelyek a határ elválasztó szerepének enyhülésével ismét „közelebb kerülhetnek” egymáshoz. A határ menti nagyvárosok esetében a földrajzi közelség mellett a jelen lévő intézmények és gazdasági szereplők jelentős potenciált jelentnek az együttműködések szorosabbra fűzéséhez, az egykor elválasztott vonzáskörzeti kapcsolatok legalább részleges újraélesztéséhez.

A települések nemzetközi kapcsolatának elsődleges formája a testvér-települési együttműködések, amelyek között azonban a kapcsolat tartalmát illetően jelentős különbségek lehetnek. A településeket többféle formális kapcsolat fűzheti össze

(hierarchikus és horizontális adminisztratív, önkéntes és kikényszerített gazdasági), mint ahogy az informális kapcsolatoknak is számos formája ismert (szomszédvári gyűlölködés, vallási vagy etnikai alapú házassági összetartozás, stb.). A testvértelepülési kapcsolatok a két típus között pozícionálhatók. Általában írott szerződéseken alapuló hivatalos kapcsolatok, amelyek gyakran még egy nemzetközi intézménynek is részei, ami azonban nem szükségszerű. A testvértelepülési kapcsolat lehet „alulról jövő, népi kezdeményezés” is, amit csak minimális mértékben tesz hivatalossá a helyi vezetés jóváhagyása, részvétele. Az, hogy a testvértelepülési kapcsolatok létrejötte mennyiben köszönhető annak, hogy azt a település vezetői, felsőbb szervei, vagy más mérvadó csoportjai tőkeként működtetett erőforrásnak tekintik, az csak az egyes testvértelepülési kapcsolatok, illetve a településközi hálózat létrejöttének elemzése alapján dönthető el. Ha a kapcsolatépítést profitmotívum vezérelte és ehhez befektetéseket kellett eszközölni, akkor a testvértelepülési kapcsolat éppúgy kapcsolati tőke, mint amikor egy migrációt tervező egyén vagy egy piaci részesedést növelni igyekvő vállalkozó tudatosan kiépíti kapcsolatait a tervezett cél érdekében (Giczi–Sík, 2004).

A testvérvárosi kapcsolatok intenzitását vizsgálva meg kell különböztetni a hosszú távú, többnyire partnerségi szerződéssel megerősített, gyakran kidolgozott stratégia mentén zajló együttműködések és a csak ad hoc jelleggel, egy adott projekt megvalósulása érdekében történő kooperációkat. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a települések vezetői gyakran ezeket a kapcsolatokat is ugyanolyan együttműködéseként kezelik, mint amelyek esetében partnerségi nyilatkozat született. A legtöbb esetben igazán jelentős előrelépésre a kapcsolatok intenzitásában csak a települések megfelelően közeli elhelyezkedése esetében nyílik reális lehetőség, amelyek esetében az eltérő adottságok kínálta kulturális és idegenforgalmi programokkal szemben előtérbe kerül a gazdasági kapcsolatok fejlesztése.

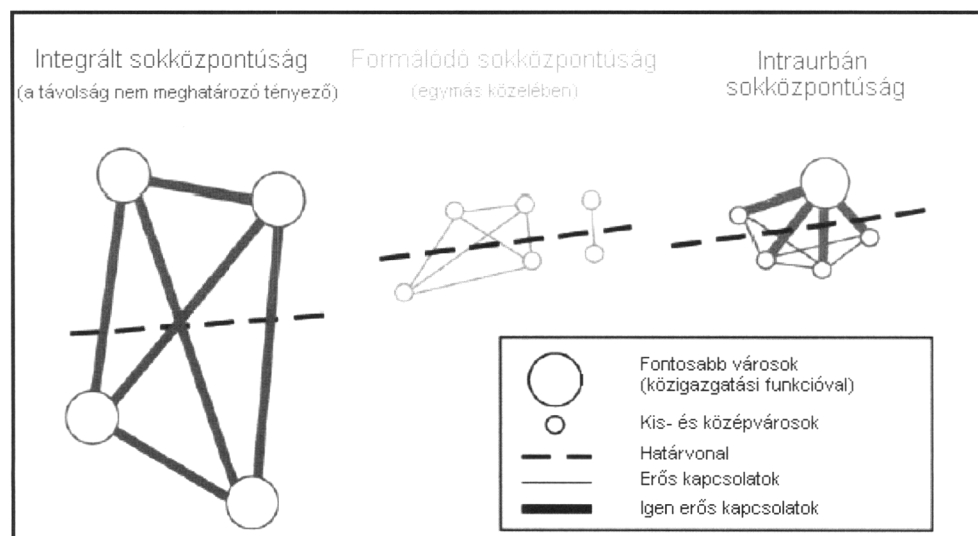
A határon átnyúló településhálózati formáknak alapvetően három típusát különíthetjük el. Az első két típus esetében az együttműködések horizontális típusával lehet párhuzamot húzni, míg a harmadik a határon átnyúló vertikális kapcsolatrendszer tipizálja. *Integrált policentrikusságról* (vagy sokközpontúságról) lehet beszélni abban az esetben, amikor a kapcsolat nagyméretű települések között jött létre, a két város intézményei, gazdasági szereplői és civil szervezetei együttműködésében nagyszámú projekt fut. A nagyvárosok regionális szerepköre miatt a két település egymástól való távolsága a kapcsolatok alakulásában nem meghatározó tényező (44. ábra).

A *formálódó sokközpontúság* esetében a kapcsolatok nem terjednek ki olyan nagyszámú területre, azonban az együttműködés meghatározott területein intenzív kapcsolatokról beszélhetünk. A városhálózat e formája egymás közelében található kis- és középvárosok között figyelhető meg jellemzően. Általános jelenségként emelhető ki, hogy a kisebb népességszámú települések önkormányzatai számára a csekélyebb mértékben rendelkezésre álló anyagi erőforrások és a vállalkozások

kisebb gazdasági potenciálja miatt az együttműködések fejlődésére jelentős hatással voltak –, illetve vannak – a különböző európai uniós támogatási rendszerek, elsősorban természetesen az Interreg. Ebben az esetben igen meghatározó tényező, hogy a városok egymás közelében helyezkedjenek el, mivel a kisebb jelentőségű és alacsonyabb számú vállalkozások és civil szervezetek együttes térszervező ereje összességében nem érhet fel a regionális centrumokéval.

44. ábra

*A határon átnyúló városi együttműködések típusai
(Types of cross-border town co-operations)*

Forrás: G. Hamez, 2003.

Funkcionális várostérségen belüli, vagy intra-urban policentrikusságról lehet beszélni abban az esetben, amikor egy határ közelében elhelyezkedő nagyváros vonzáskörzete átnyúlik a határ túloldalára és nagyon erős kapcsolata van a határon túli kisvárosokkal, községekkel. Ennek a típusnak jellegzetes példája a francia és belga határ mentén fekvő Lille, valamint Basel a sváci–német–francia hármashatáron (ESPON 1.1.1, 2005).

A határon átnyúló városi együttműködési formák mindhárom típusára számos példa található Magyarország határai mentén is. Az egymás közelében elhelyezkedő, hasonló méretű, közös érdekekkel bíró városok gyakorlatilag a határ teljes hosszában felismerték az együttműködés pozitív oldalát, ugyanakkor a kapcsolatok elmélyültsége szempontjából ezek a kapcsolatok jelentős differenciálódást mutat-

nak. Más társadalmi-gazdasági jelenségekhez hasonlóan a nagyvárosok egyértelműen kedvezőbb helyzetben vannak, de hasonló jelenség figyelhető meg a nyugati és keleti országrész között a Dunántúlon elhelyezkedő városok javára.

A jövőben kibontakozó együttműködések fontos területe lehet a határ menti nagyvárosok határon átnyúló, egykor jól működő vonzáskörzetének revitalizációja. Az elmúlt nyolc évtizedben a gazdaság és a közigazgatás rendszere jelentős átalakuláson ment át, aminek köszönhetően, a határ menti térségek térszerkezeti viszonyai jelentősen átalakultak. Az államok területpolitikájában korábban nem is lehetett szempont az egykor összetartozó területek kapcsolatainak visszaállítása, a legfontosabb feladatot az új központok kiépítése és a perifériaterületek felzárkóztatása volt. Természetesen az azóta átalakult térszerkezet miatt a nagyvárosok szerepkörének megerősödése csak módosult formában történhet meg, hiszen az a határ túloldalán elhelyezkedő centrumok szerepkörét csökkentheti. Az átalakulás folyamata sokkal gyorsabban és ugyanakkor kevesebb problémát felvetve valósulhat meg, ha azt egy tartós és intenzív együttműködés segíti elő.

Jelentősebb városok partnerkapcsolatai Magyarország határai mentén

A határ közelében fekvő városok testvér-települési kapcsolataira számos példát találhatunk, amelyben egyértelműen meghatározó szerepet játszanak a földrajzilag közelebb elhelyezkedő, az adott ország településhierarchiájában hasonló szinten elhelyezkedő partnertelepülések. A kapcsolatok elmélyültségét a térbeli közelség mellett Magyarország esetében alapvetően meghatározza az is, hogy a szomszédos ország milyen viszonyban van az Európai Unióval (tagország, csatlakozás előtt álló társult ország, hosszú távon az Európai Unióhoz nem csatlakozó ország), ami jelentős mértékben befolyásolja a kapcsolatok fejlesztéséhez rendelkezésre álló források nagyságát.

A kapcsolatok számát és jellegét alapvetően befolyásolja, hogy mekkora arányban van jelen a magyar kisebbség a szomszédos ország területén. A történelmi Magyarország elcsatolt országrészei közül Erdély volt a legnagyobb területű, amelynek a mai a határvonaltól több száz kilométerre elhelyezkedő térségeiben is máig magyar többség jellemző. Ennek megfelelően nagyszámú, nem a közvetlen határtérségben elhelyezkedő testvértelepülésről egyedül Románia esetében beszélhetünk, mivel magas arányban szerepelnek a székelyföldi városok. A *Belügyminisztérium nyilvántartásában* Csíkszereda 12-szer, Székelyudvarhely 11-szer, Sepsiszentgyörgy 7-szer, Marosvásárhely pedig 6-szor szerepel különböző magyarországi települések testvérvárosaként. Ezzel szemben a magyarországi települések ukrain testvérkapcsolatainak döntő többsége a határvonaltól 40 kilométeres távolságon belül helyezkedik el.

A határ menti városok esetében egy-két speciális kivételtől eltekintve nem lehet beszélni ilyen nagyszámú testvértelepülésről, amennyiben egy szomszédos országban vizsgáljuk a kapcsolatokat. Sőt általánosságban az mondható el, hogy a városok megtalálták a legközelebb fekvő, hasonló méretű „kézenfekvő szövetségüket” a határ túloldalán, s megpróbálják koncentrálni az erőforrásaikat. A megyeszékhelyek esetében ez többnyire a szomszédos közigazgatási egységek központjait jelenti egy-két kivételtől eltekintve, ahol jelentősebb középváros helyezkedik el a határ mentén. Arad testvérvárosa például nem Békéscsaba, hanem Gyula. Ilyen esetekben jelentős különbségek lehetnek a partnertelepülések mérete között (Kaposvár – 68 ezer fő, Kapronca – 25 ezer fő).

Sajátos helyzetet tükröz Sopron, az egykori megyeszékhely és a ma Burgenland tartomány székhelyeként funkcionáló, Kismarton kapcsolata, ahol a települések mérete között ötszörös különbség van, miközben a térség térszerkezetét alapvetően befolyásolja Bécs közelsége. Dél-Burgenland jellemzően rurális jellegű térség, Szombathely önkormányzata számára kézenfekvő volt a legnépesebb településsel együttműködést kiépíteni, azonban Felsőőr lakosság száma sem haladja meg Szombathelyének az egytizedét. A települések közötti méretkülönbség fordított esetben –, amikor a magyar oldalon nincs nagyváros a határon túl elhelyezkedő népesebb város közelében – nem jellemző, igaz az sem jelenthető ki, hogy Győr egy méretkategóriát jelentene a két közelben elhelyezkedő fővárossal.

Speciális pozícióban vannak azok a nagyvárosok, amelyek valamely hármasszomszédos pont közelében helyezkednek el, úgymint Győr, Szeged és Nyíregyháza. Az utóbbi két szomszédos megye központja esetében is a legközelebb elhelyezkedő nagyvárost, s egyben a legkézenfekvőbb kapcsolatot jelenti, amelyek az elmúlt években egyre intenzívebbé váltak. Különösen Ungvár esetében volt látványos a fejlődés, ami annak köszönhető, hogy az a közel 50 milliós ország egyik európai uniós kapuvárosa, s így a magyar megyeszékhely számára is fontosabb kapcsolati irányt jelent. Ez a kettősség Szeged esetében is megfigyelhető, ahol a Szabadkával való együttműködés tekinthető egyértelműen preferáltabbnak (45. ábra).

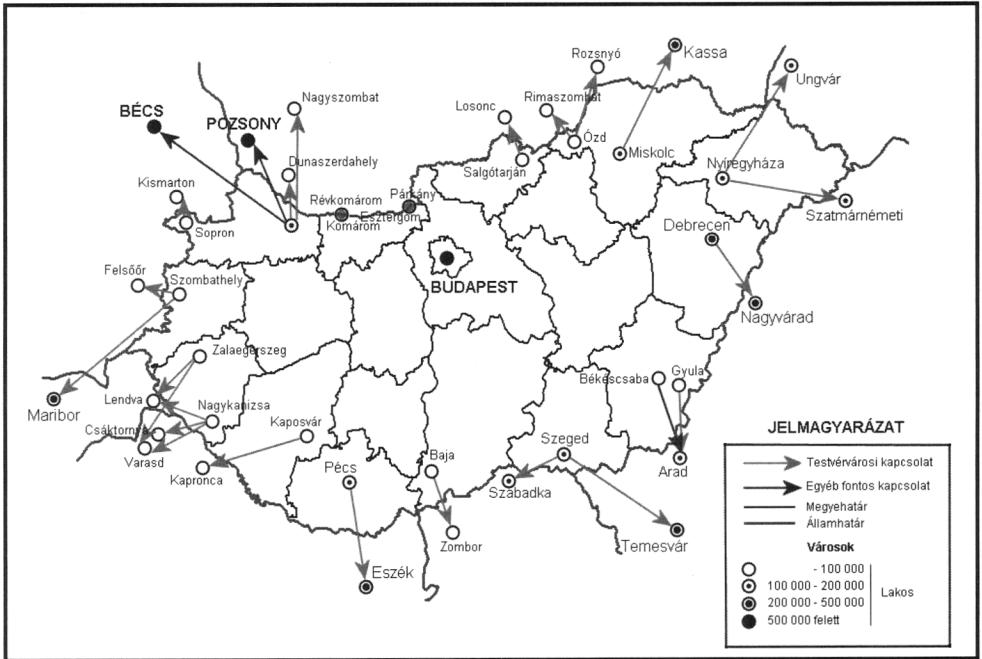
A stratégiai helyzetben lévő nagyvárosok együttműködések gyakran a 60-as, 70-es évekre nyúlnak vissza (pl. Szeged–Szabadka: 1966, Nyíregyháza–Ungvár: 1971, Pécs–Eszék: 1973), a kapcsolatok mai formája azonban többségében a 90-es évek folyamán alakult ki. A kapcsolatok elmélyültségére az együttműködés időtartamán kívül jelentős hatással volt a települések térszerkezeti pozíciója, a növekedési tengelyek mentén elhelyezkedő városok az újonnan megnyíló lehetőségek révén több esetben lekörözték a kapcsolataikat régóta építő, azonban szűkebb anyagi erőforrással rendelkező településeket.

A városi együttműködések intenzitása alapján hat típus különíthető el. A legintenzívebb kapcsolatok a Duna két partján elhelyezkedő várospárok, Komárom és Révkomárom, valamint Esztergom és Párkány között alakultak ki. A települések összeköttetését napi négy-öt buszjárat biztosítja, a vezetők napi kapcsolatban vannak

egymással, együttműködésük stratégia mentén zajlik, amelybe a vonzáskörzetük településeit is bevonták. A második típusba tartozó együttműködések esetében nem ennyire meghatározó az egymásrautaltság, azonban szintén egy közösen kialakított stratégia mentén dolgoznak együtt, meghatározó a szerepük az euroregionális együttműködésekben, gyakran közös képviselőtestületi üléseken egyeztetik elképzeléseiket a városvezetők (pl. Debrecen és Nagyvárad, Miskolc és Kassa).

45. ábra

*Jelentősebb magyarországi városok partnerkapcsolatai a határ régióban
(Border region partnership relations of major Hungarian towns)*

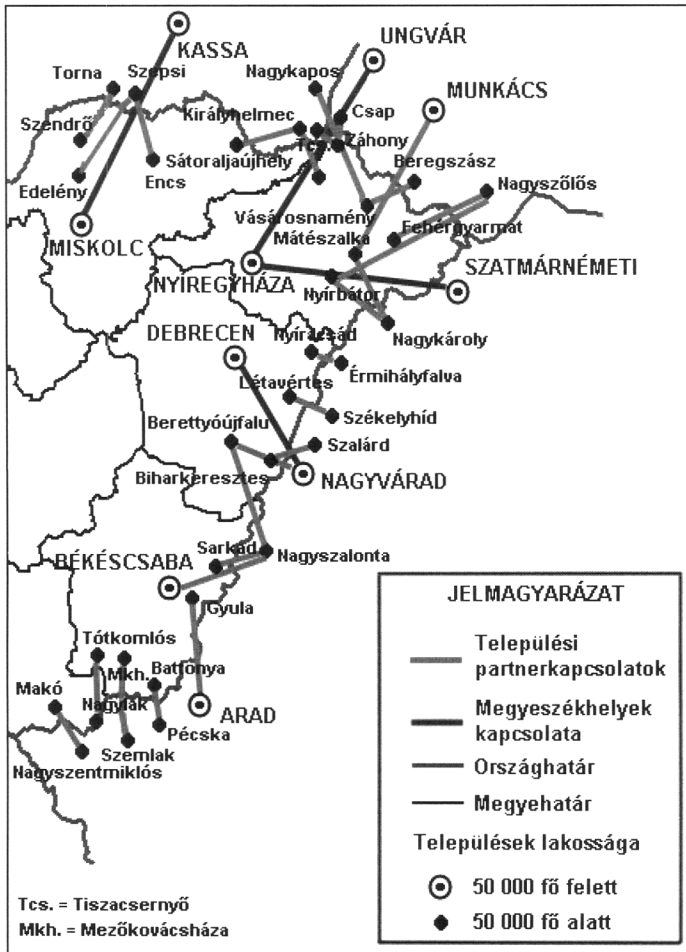
Forrás: A szerző szerkesztése.

A harmadik csoporthoz azok a kis- és középvárosok tartoznak, ahol az együttműködések „hagyományosnak tekinthető formái” mellett jelentősebb gazdasági kapcsolatok is kialakultak (pl. Mátészalka–Nagykároly, Makó–Nagyszentmiklós, Záhony–Csap). A negyedik csoportot hivatalos, hosszú távra visszanyúló, elsősorban a közös történelmi gyökerekre, kulturális értékekre épülő együttműködések adják (pl. Fehérgyarmat és Nagyszőlős, vagy Beregszász és Vásárosnamény kapcsolata). Az ötödik csoportba azok az együttműködések sorolhatók, amelyek egy konkrét cél, fejlesztés megvalósítása érdekében jöttek létre. Ilyen volt a kapcsolatok kibontako-

zása idején Létavértes és Székelyhíd eseti kooperációja a határátkelő megépítése érdekében. A gyakran csak egy-egy konkrét cél megvalósulása érdekében létrejött városok közötti határ menti együttműködések a teljes keleti határ mentén megfigyelhetők (46. ábra). Az együttműködések hatodik csoportjába azok a testvértelepülések tartoznak, amelyek a kapcsolatok elmélyítésének kezdetis stádiumában vannak, illetve megrekedtek az évente visszatérő protokolláris találkozók szintjén.

46. ábra

*Városok partnerkapcsolatai Magyarország keleti határai mentén
(Partnership relations of towns along the Eastern borders of Hungary)*

Forrás: A szerző szerkesztése.

Funkcionális várostérségen belüli határon átnyúló együttműködésre egyelőre Magyarország nyugati határai mentén található példa, ahol a trianoni határmegvonást követően a centrumtelepülések az ország területén maradtak, míg a vonzáskörzetük jelentős része az országhatáron kívülre került. A határon átnyúló munkaerő-vonzás tipikus példáját adja Magyarországon Győr és Esztergom, amelyek gyáraiba több száz szlovákiai vendégmunkás érkezik. Győr önkormányzata a kapcsolat normalizálása érdekében csallóközi településekkel (gyakorlatilag kistérségként) írt alá együttműködési megállapodást. Egy intenzívebb kapcsolatrendszer kialakulásának Sopron, Kőszeg, Szombathely, vagy akár Körmend esetében is megvannak a térszerkezeti alapjai. A keleti határok mentén fordított relációban vannak meg a kapcsolatok intenzívebbé válásának történelmi gyökerei, mivel a határhoz közel fekvő nagyvárosok szinte kivétel nélkül nem Magyarország területén találhatóak. A legjelentősebb szerepkör növekedéssel potenciálisan Nagyvárad, Kassa és Szatmárnémeti esetében lehet számolni. Az egykor ezekhez a nagyvárosokhoz tartozó vonzásterületek nagysága több száz négyzetkilométer kiterjedésű, azonban zömében ritkán lakottak, aprófalvas településszerkezet jellemzi őket (*ld. 1. ábra*).

Az átalakult térszerkezeti viszonyokat figyelembe véve magyar–ukrán relációban – egyelőre csak elméleti síkon – Beregszász tölthetne be jelentősebb térszervező funkciót a Beregi-sík kistelepülései esetében, azonban az együttműködéseknek egy schengeni külső határ szab gátat, vagyis a kapcsolatok elmélyülésének hosszú távon is adminisztratív akadályai vannak.

A magyar–ukrán határtérség településhálózatának jellemzői

A határtérség egymással közvetlenül szomszédos, egykor ugyanazon közigazgatási egységekhez tartozó területein, a Tisza és mellékfolyóinak árterületein egyaránt elaprózott, kis- és aprófalvak által dominált településhálózat jellemző. Kárpátalja hegyvidéki területein a más szempontból kedvezőtlen adottságú térségek kifejezetten ritkán lakottak, a községek átlagos mérete hasonlóan kicsi. A legjelentősebb városok az Alföld és a Kárpátok találkozásánál kialakult vásárvárosi vonal mentén alakultak ki, többségük évszázadokon keresztül közigazgatási központként is funkcionált. A településhálózat öt járási jogú városból, hat városból, 19 városi jellegű településből és 579 vidéki településből épül fel, ez utóbbiak közigazgatási szempontból 300 községhez tartoznak.

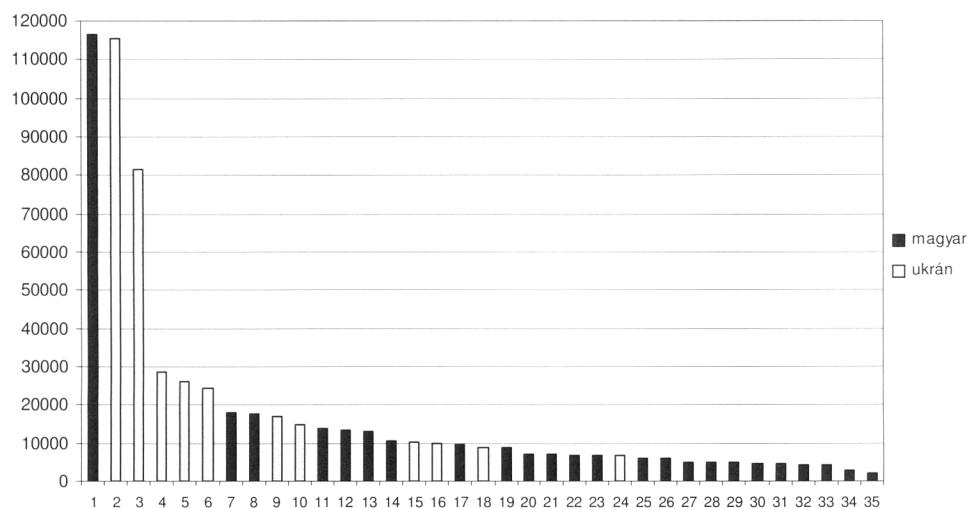
Természetföldrajzi szempontból Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egésze az Alföldhöz tartozik, amelyen belül azonban elkülönülnek a alacsonyban fekvő, folyómenti árterületek (Beregi-sík, Szatmári-sík) és a magasabb hordalékkúp-síkságok (Nyírség). A Nyírség területén az átlagos településnagyság nagyobb, a megye délnyugati részén kialakult az Alföld nagy részén tipikus mezőváros–tanya település-

rendszer, a népesebb települések többsége mára városi rangot kapott. A megye 229 települése közül közigazgatási besorolás alapján egy megyei jogú város, 23 város, 19 nagyközség és 186 község található.

A városhálózat nagyságrendi megoszlása Kárpátalján kiegyensúlyozottabb, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, amihez a megosztott megyéknek alapvetően csak a vidéki térségei kerültek, amelyek szerepkörének pótlása több esetben máig nem teljes mértékben megoldott (47. ábra). A hagyományosan városhiányos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének 1969-ig Nyíregyháza volt az egyetlen városa, a rendszerváltás után azonban egy valószínű városná nyilvánítási hullám bontakozott ki. Mára 24 városa van a megyének, köztük olyanok, amelyek funkciói hiányosak, csak de jure tekinthetők városnak.

47. ábra

A magyar–ukrán határrégió városainak sorrendje lakosságszám alapján, 2005, fő
(Order of towns in the Hungarian–Ukrainian border region based on the number of the population, 2005)

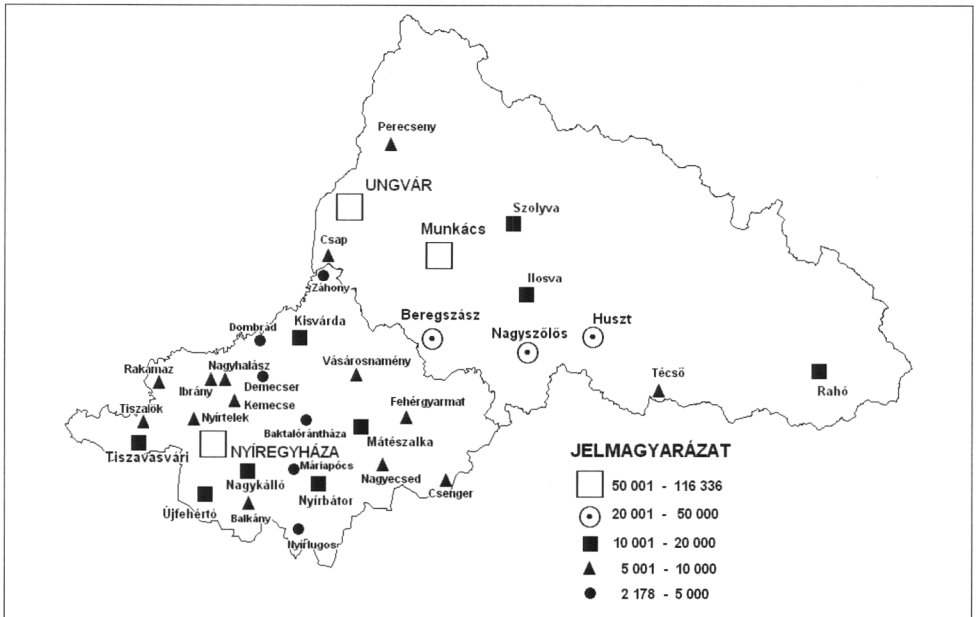
Forrás: T-star (2005) és az Ukrán Állami Statisztikai Bizottság (2005) adatai alapján a szerző szerkesztése.

Kárpátaljának csak 11 városi jogállású települése van, így még a 13 járás központjainak mindegyike sem rendelkezik városi címmel. A határon átnyúló települési kapcsolatok szempontjából fontos megjegyezni, hogy Kárpátalján a városok átlagos nagysága magasabb, s mivel a városhiányos térségek a határtól távol eső hegyvidéken terülnek el, a népesebb városok a határ közelébe helyezkednek el. A

határtérség egészét vizsgálva az figyelhető meg, hogy összességében a Kárpátok hegyvonulata felől Nyíregyháza irányába növekszik a várossűrűség, leszámítva a határ magyar oldalát. Kárpátalja népesebb városai a határral párhuzamosan sorakoznak fel, amelyekkel szemben a határ túoldalán hasonló távolságban csak kisvárosok találhatók (48. ábra).

48. ábra

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja városhálózata lakosság szám szerint, fő
(The town network of Szabolcs-Szatmár-Bereg county and Transcarpathia)

Forrás: A T-star (2005) és az Ukrán Állami Statisztikai Bizottság (2005) adatai alapján a szerző szerkesztése

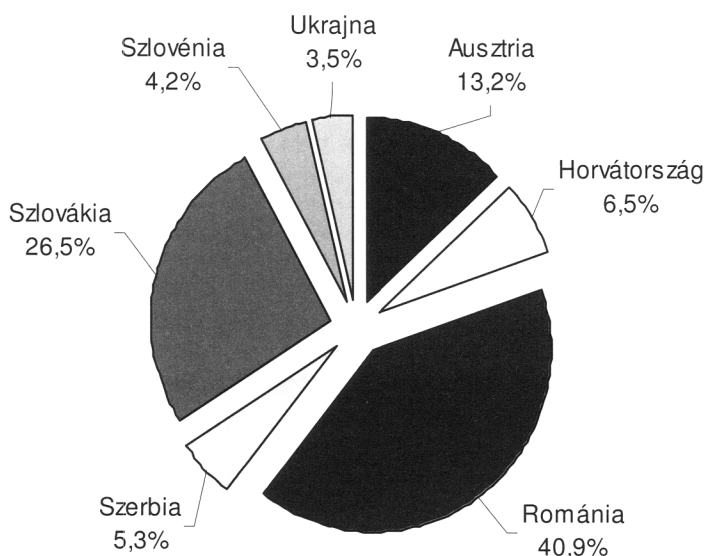
A magyar–ukrán reláció jelentősége a határon átnyúló települési kapcsolatokban

A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége honlapján közzétett, Novák Nóra által összeállított adatbázis szerint 2007 júniusában a magyarországi települési önkormányzatok 2686 külföldi kapcsolattal rendelkeztek. Ezeknek a települési összeköttetéseknek igen jelentős része (57,1%) a szomszédos országokba irányult, amelyek közül a határon túli magyarság és ezáltal a határon átnyúló magyar–magyar

kapcsolatok magas számának is köszönhetően kiemelkedik Románia (627) és Szlovákia (406) jelentősége. A magyar–ukrán településközi együttműködések száma (54) mindössze a szlovéniai kapcsolatok számát haladja meg (49. ábra).

49. ábra

A magyarországi települési önkormányzatok szomszédos országokban működő nemzetközi kapcsolatainak megoszlása
(Distribution of the international relations of Hungarian settlement municipalities in the neighbouring countries)

Forrás: A www.toosz.hu alapján a szerző szerkesztése.

Az ukrajnai kapcsolatok száma a jelentős számú magyar kisebbség jelenléte miatt igen alacsonynak ítélnélhető, még annak ellenére is, hogy Ukrajna közigazgatási szerkezete nem annyira elaprózott, mint Magyarorszáé, vagyis a potenciális partnerek száma kisebb, s a nem városi jogállású települések nemzetközi mozgástere eleve korlátozottabb. A kapcsolatok számát növelheti, ha egy jelentősebb kárpátaljai településnek több magyarországi partnere is van, ami Ungvárra, Munkácsra és Beregszászra egyaránt jellemző, ez viszont arra mutat rá, hogy valójában még szűkebb azoknak az ukrajnai településeknek a száma akiknek van magyarországi kapcsolata. A testvér-települési kapcsolatok meghatározó földrajzi irányát a rendszer-

váltást követően a nyugat-európai települések jelentették, s a több éve/évtizede működő kelet-európai együttműködések is háttérbe szorultak. A nyugati irányultságú testvér-települési kapcsolatok között a német anyanyelvű térségek szerepe vált meghatározóvá (Németország – 496, Ausztria – 202). Szabolcs-Szatmár-Bereg megye földrajzi helyzetéből adódóan ebből a szempontból unikális helyzetben van, ami megmutatkozik abban, hogy a német és osztrák partner önkormányzatok száma együttesen sem éri el az ukránok számát.

A magyar–ukrán települési testvérkapcsolatok többsége nem tekint vissza hosszú múltra, a rendszerváltás előtt a két ország nagyvárosai között építettek ki kapcsolatokat (pl. Szeged–Odessza 1957, Kecskemét–Szimferopol 1963, Nyíregyháza–Ungvár 1971). Nyíregyháza és Ungvár kapcsolatától eltekintve, – amelyben a földrajzi közelség miatt sokkal nagyobb lehetőségek rejlenek –, az egymástól igen távol elhelyezkedő települések kapcsolatai korántsem nevezhetők intenzívnek, gyakran a személyes kapcsolattartás is akadályokba ütközik, azonban a kapcsolatok felszámolása ezeknél sem került napirendre. A legtöbb kapcsolat kezdete az ezredforduló tájékára tehető, amikor már több kisebb település is megjelent partnerként. Az 54 bilaterális kapcsolatban magyar részről 10, ukrán részről 12 esetben községi jogállású település szerepel.

A testvértelepülések területi elhelyezkedése Ukrajnában koncentráltabb, mint Magyarországon, ugyanis az 54–54 együttműködő fél közül 27 Kárpátalján helyezkedik, míg csak nyolc tartozik Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez. Az ország többi régiójáról összességében az állapítható meg, hogy a Dunántúlon nagyon alacsony azoknak a településeknek a száma, akiknek van kárpátaljai kapcsolata. Meg kell jegyezni azonban, hogy több olyan községek, sőt városok közötti együttműködés ismert egyéb forrásokból amelyek sem a Települési Önkormányzatok Országos Szövetség, sem a korábban a Belügyminisztérium által létrehozott adatbázisban nem szerepelt.

A megyeszékhelyek együttműködése

A magyar–ukrán határon átnyúló együttműködések szempontjából mind Nyíregyháza, mind Ungvár kedvező pozícióban található, hiszen a két országot összekötő legjelentősebb közlekedési útvonalak mellett helyezkednek el. Ungvár mindössze 26 km-re fekszik a záhony-csapi határátkelőhelytől, míg Nyíregyháza esetében a jó közlekedés-földrajzi adottságok ellensúlyozzák a nagyobb távolságot (66 km), az elérhetőségi viszonyokban, amelyet inkább csak a határon eltöltött, gyakran több órás várakozási idő befolyásol kedvezőtlen irányba.

A kapcsolatok sokoldalúsága, elmélyültsége és kisugárzó hatása alapján a két megyeszékhely szerepe igen meghatározó a határon átnyúló együttműködésben, a

Kárpátok Eurorégió és az egyéb térségi szintű kooperációk tevékenységének a zöme alapvetően ezekhez a városokhoz kötődik. A megyeszékhelyek versenyelőnyéhez hozzájárul, hogy méretükből adódóan jelentősebbek a pénzügyi erőforrásaik és akár több szakemberből álló csoport mozgósítható a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére, aminek köszönhetően többnyire elsőként veszik át a Nyugat-Európában már gyakran évtizedek óta alkalmazott „jó gyakorlatokat”. A nagyvárosok területén található a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusa, illetve Ukrajna Nyíregyházi Főkonzulátusa, amelyek egyik igen fontos tevékenysége az intézményszerű A megyei hatókörű hatóságoknak a központja, amelyek aktívan vettek részt az INTERREG pályázati programokban is (pl. megyei önkormányzati hivatal, megyei fejlesztési ügynökség, kereskedelmi és iparkamara, stb.), szintén a megyeszékhelyeken található, s kézenfekvő a helyi szervezetek bevonása.

Ungvár, a jelentős számú magyar kisebbség otthonául szolgáló Kárpátalja székhelyeként népszerű partner a magyar megyeszékhelyek körében, Nyíregyháza mellett Békéscsabával és Szombathellyel is írásos megállapodással megerősített együttműködése van, sőt Budapesttel is több mint egy évtizedes múltta tekintenek vissza a kooperáció. A közös problémák megoldása és a fejlesztési lehetőségek nyújtotta azonos érdekek miatt Nyíregyháza és Ungvár között a kapcsolattartás sokkal inkább permanens, mint eseti jellegű, s sokkal szélesebb spektrumú. A kapcsolatok teljes skáláját figyelembe véve Nyíregyháza elsősorú ukrainai partnerének egyértelműen Ungvár tekinthető, azonban a kulturális és oktatási kapcsolatokban Beregszász szerepe legalább annyira jelentékeny magyar nyelvű főiskolája és színháza révén. A fejlesztési ügynökségek mellett több nagyvárosi együttműködés esetében a felsőfokú oktatási intézmények játszottak vezető szerepet, ami az Ungvári Nemzeti Egyetemről és a Nyíregyházi Főiskoláról ugyancsak elmondható.

Kis- és középvárosok együttműködései

A településhierarchia következő szintjén elhelyezkedő kis-és középvárosok szerepe egy szűkebb, kistérségi szintű együttműködés keretében lehet meghatározó, főként abban az esetben, ha a határ közvetlen közelében helyezkednek el. A magyar oldalon erre nyújthat példát Kisvárda, Vásárosnamény és Fehérgyarmat, amelyek a három ukrán határral érintkező kistérség központjai. A kapcsolatok kibontakozására azonban csak abban az esetben nyílik jó lehetőség, ha a határ túloldalán hasonló távolságra van egy hasonló szerepkörű település, vagyis a térszerkezeti viszonyok egymás „tükörképére emlékeztetnek”. Ezt támasztja részben alá az a tény is, hogy a megyének a magyar–ukrán országhatártól távolabb eső területein nem található olyan város, amelynek lenne testvértelepülése Ukrajnában. Kárpátalja

határtól távolabb eső városainak pedig Magyarország távolabbi régióiban vannak testvérkapcsolatai (pl. Rahó–Szeged, Técső–Kazincbarcika).

A legkedvezőbb közlekedésföldrajzi adottságokkal egyértelműen a Kisvárdai kistérség rendelkezik, hiszen ezen vezetnek át a fő közlekedési útvonalak a két megyeszékhely között, s ennek a területén helyezkedik el a legnagyobb jelentőségű Ukrajna felé irányuló határátkelőhely, Záhonyban. Meglepőnek tűnhet, hogy a kistérség központi települése ennek ellenére egyáltalán nem rendelkezik ukrainai testvérvárossal, ami nem jelenti azt, hogy ne rendelkezne ilyen irányú kapcsolatokkal, azonban mindenképp háttérbe szorul a határ mellett kulcspozícióban fekvő Záhonyhoz és Csaphoz képest. Az utóbbi két település mindennapjaiban egyaránt meghatározó szerepet játszik a határ és az ahhoz kapcsolódó logisztikai funkció. A közvetlen földrajzi közelség – annak ellenére, hogy a Tisza a két város között folyik –, olyan közös fejlesztésekre nyújt lehetőséget, amelyek más esetekben fel sem merülhetnek, amelyet már 1992-ben felismertek. A 2007 áprilisában aláírt új együttműködési szerződés a legjelentősebb környezetvédelmi problémákra (vízellátás, a szennyvíz és a lakossági hulladék kezelése) helyezi a hangsúlyt, amelynek aktualizálására közös önkormányzati képviselőtestületi ülések biztosítanak majd lehetőséget.

A legmagasabb magyar népességarányal jellemezhető térség központjában elhelyezkedő Beregszász szerepköre a határon átnyúló magyar–magyar kapcsolatok esetében túlmutat azon a szinten, amely a város mérete alapján feltételezhető lenne. A regionális szintű intézmények sokkal inkább Nyíregyházán, vagy Budapesten találhatóak együttműködő partnerre, mint legközelebb fekvő kisvárosban, Vásárosnaményban. Beregszász évszázadokon keresztül Bereg megye székhelye volt, míg Vásárosnamény térségi szerepkörének kibontakozását éppen az tette szükségessé –, illetve lehetővé –, hogy a centrumtelepülés nélkül maradt „Csonka-Bereg” számára városi szolgáltatásokat kellett biztosítani. A térség lakói még ma is összetartozónak tekintik a határ két oldalán elhelyezkedő területeket, a települések kapcsolatai 1982-ben indultak, amelyet 1995-ben írásos együttműködési megállapodással erősítettek meg. Az együttműködés fő területét a kultúra és a sport területe jelenti, amelyekre a Beregi Ünnepi Hét rendezvénysorozata nyújtja a legjobb példát, amelynek páros években Vásárosnamény, a páratlanokban pedig Beregszász ad otthont. A gazdasági kapcsolatok fejlesztése szintén fontos szempont, amelyek kibontakozását megnehezíti, hogy a városok periféria területeken helyezkednek el, a helyi vállalkozások tőkeszegények és a külföldi tőke beáramlása is lassabban indult meg a térségben.

A harmadik és egyben a megyeszékhelyektől legtávolabb elhelyezkedő szomszédos kistérség párt a Fehérgyarmati kistérség és a Nagyszőlősi járás alkotja. Mindkét térséget aprófalvas településszerkezet jellemzi, a települések száma mindkét esetben megközelíti az ötvenet, amelyek között a tiszabecs–tiszaujlaki határátkelőhely biztosítja a kapcsolatot. A két térség névadó központi települése 1997 óta

rendelkezik írásos együttműködési megállapodással, amelyben a kapcsolattartás főbb területeiként a képviselő-testületek közötti tapasztalatcserén túl a kultúrát, oktatást, nevelést és a diákok csereüldtetését jelölték meg. Nagyszőlős Fehérgyarmat mellett Nyírbátorral is testvérvárosi kapcsolatokat ápol 2003 óta, az együttműködéseknek igen széles körét jelölték meg: gazdaság, környezetvédelem, oktatás, művelődés, sport, turizmus, kultúra.

A városok saját megyéiken belül betöltött szerepkörét figyelembe véve a Munkács és Mátészalka közötti kapcsolat jellemezhető a második legjelentősebbként. A Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye alkotta határrégió harmadik legnépesebb települése lakosságszámával sokkal kevésbé marad el a két megyeszékhely méretétől, mint amennyivel meghaladja a rangsor következő városaiét, amelyek közül egyik sem éri el a 30 ezres lakosságszámot (magyar oldalon még a 20 ezret sem). A két város 40–50 kilométeres távolságra helyezkedik el a határtól, az empirikus vizsgálatok során gyűjtött információk szerint a határtérségben élők sokkal inkább a közúton kettejük között elhelyezkedő Beregszászt és Vásárosnaményt tartják fontos szereplőnek a határon átnyúló együttműködésben. Mátészalka határon átnyúló kapcsolataiban a történelmi hagyományoknak megfelelően a Szatmár megyei Nagyvárad játszott elsődleges szerepet, azonban a jövőben fontos prioritássá vált az elmúlt években a jó közlekedési adottságokkal és kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Munkáccsal való kooperáció fejlesztése. A mátészalkai és a munkácsi városvezetés hivatalos kapcsolata 1989-ig nyúlik vissza, amely a képviselőtestületek látogatásain túl kiterjedt az egészségügyi, gazdasági és szociálpolitikai együttműködések bővítésére is.

Községek együttműködései

A testvértelepülések megválasztásánál a városokhoz hasonlóan a községek is előnyben részesítik a kisebb távolságra elhelyezkedő, hasonló méretű falvakat. A magyar–ukrán határtérségben egyáltalán nem jellemző, hogy egy község városi jogállású településsel alakítana ki testvérkapcsolatot, erre a szélesebb, térségi szintű együttműködések biztosítanak lehetőséget. A kistelepülések többségét a források szűkössége jellemzi, ami miatt az együttműködések jellege alapvetően behatárolt, s többségében nem az anyagi segítségnyújtásról szól, hanem elsősorban az önkormányzati munkában szerzett tapasztalatok átadására, valamint a kultúra, az oktatás–művelődés és a sport területére terjednek ki. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy a kárpátaljai magyar kisebbség 75%-a kistelepüléseken él, s a községi testvértelepülések többségén magyaránú magyar etnikum él, így nem lehet beszélni jelentős kulturális különbségekről. Személyes kapcsolatokkal a határ mentén élők

közül sokkal nagyobb arányban rendelkeznek az ukrán oldalon lakók, ami elősegíti a települési önkormányzatok együttműködését is (Dupka, 2005).

Az elmúlt években jelentős eredményként volt elkönnyvelhető, hogy a községek többsége arra törekedett, hogy az önkormányzatok vezetőségei között meglévő protokolláris kapcsolatok kiterjedjenek az önkormányzatok intézményeire (pl. iskola, kultúrház, könyvtár) is. Az együttműködések meghatározó területeiből adódóan fontos szerepet kapnak helyi civil szervezetek is, elsősorban a hagyomány-őrző- és sportegyesületek. A vidéki térségekben a mezőgazdaság jelenti azt a gazdasági ágazatot, amely nagyszámú vállalkozónak biztosíthat megélhetést, s amelynek területén lehetőség nyílna a tapasztalatcserére a határ két oldalán élők között (Dancs, 2001).

Az együttműködések sikerén felbuzdulva gyakran a már kapcsolattal rendelkező községekkel szomszédos települések is partnert keresnek a határ túloldalán. A Közép-Nyírségi Önkormányzati Többcélú Kistérségi Társulás tagjai kifejezetten aktívak a határon átnyúló együttműködésekben, az önkormányzatok együttesen 15 kárpátaljai kapcsolattal rendelkeznek. Az elmúlt években nem csupán a magyarlakta települések között alakult ki jó viszony, azonban a szerepe továbbra is domináns maradt. Jó példát nyújt a valóban interetnikus kapcsolatokra Ökörmező (Mizshirja) és Hortobágy falu együttműködése, amelynek alapja többek között a környezetvédelem és a birkatartás. A kapcsolatok intenzitása az évente visszatérő közös rendezvények mellett elsősorban a közösen benyújtott sikeres pályázatokkal és megvalósított projektekkel mérhető, amelyre az elmúlt években több példa is született. Ramocsaháza és Bótrágy a környékbeli gazdák továbbképzését, Tiszadada és Csetfalva egy határ menti kulturális csereprogramot valósított meg Phare támogatással, míg Tiszarád és Kígyós egy közös bemutatókötetet adott ki.

Összegzés

A rendszerváltást követően jelentős mértékben megemelkedett a települési önkormányzatok külkapcsolatainak száma Magyarország államhatárai mentén, magyar–ukrán viszonylatban mindenekelőtt 1991, az önálló és független Ukrajna létrejötte után. Az együttműködő települések körében a nyugat-európai, azon belül is elsősorban a német nyelvterületen elhelyezkedő, továbbá a szomszédos országok jelentős magyar népességgel rendelkező régióiban fekvő települések száma nőtt meg. A határok mentén elhelyezkedő települések között is egyre intenzívebb és sokoldalúbb kapcsolatok bontakoztak ki, amelyben a legnagyobb előrelépést a jelentősebb humán és anyagi erőforrásokkal rendelkező megyeszékhelyek és a közvetlen határtérségben elhelyezkedő városok tették meg.

A határszakaszok között jelentős különbségek mutatkoznak abban a tekintetben, hogy európai uniós tagállamról van-e szó, vagy a schengeni külső határokon kívül rekedt, hosszabb távon a közös Európán kívül maradt országról, mint Ukrajna esetében. Az EU-tagság hatása ugyanis a nagyobb számú együttműködés mellett még inkább megmutatkozik a kapcsolatok sokféleségében, olyan tevékenységekben is, amelyre a schengeni külső határ esetében már jóval kevesebb lehetőség nyílik, főként 2007. december 21., a teljes körű schengeni határőrizeti rend bevezetése után, amikor a magyar–ukrán államhatár az EU szigorúan őrzött külső határa lesz. Ukrajna centralizáltabb közigazgatási rendszere miatt az együttműködések elmélyülése egyébként is egy lassabb folyamat, azonban a kapcsolatok fejlődését egyértelműen alátámasztják a közösen megvalósított sikeres projektek. Szintén meghatározó tényező, hogy a határ túloldalán mekkora számban van jelen a magyar népesség, illetve, hogy van-e erős regionális szerepkörrel rendelkező nagyváros a határ közelében. Kárpátalja területén a magyar népesség többsége a magyar határ közelében, javarészt vidéki térségekben él, a településközi kapcsolatok egyértelműen erre a térségre koncentrálnak, ami a földrajzi közelség meghatározó szerepe miatt a határ magyar oldalán is megfigyelhető. Az egymással kapcsolatba lépő települések többsége hasonló méretű és a határtól is közel azonos távolságra található.

A határon átnyúló települési együttműködésekben a településhierarchia felsőbb szintjein elhelyezkedő településeket kell első helyen megemlíteni. A két megyeszékhely, Nyíregyháza és Ungvár kezdeményező szerepkört tölt be az interregionális együttműködések bővítésében is. Kárpátalján a második legmeghatározóbb település Beregszász, amelynek a magyar kisebbség fontos központjaként szerteágazó kapcsolatrendszere, s a határ két oldalán élő magyarság kapcsolattartásában (főként oktatás és kultúra területén) vezető szerepe van. A magyar–ukrán határrégió két távolabbi, a Kárpátalja központja és Szabolcs-Szatmár–Bereg megye székhelye után a második két legjelentősebb település, Munkács és Mátészalka között testvérvárosi együttműködési megállapodás jött létre, jóllehet Munkács térségi szerepköre jelentősen túlmutat Mátészalka regionális funkcióin, ami azonban egyáltalán nem jelent akadályt az interregionális kapcsolatok fejlesztésében. A magyar–ukrán határtérség közlekedési és határforgalmi kapcsolataiban Záhony és Csap bír meghatározó szereppel. A nagy múltú és kiemelkedő forgalmú határatke-lőhely számos közös problémát és fejlesztés lehetőséget vetett fel már eddig is, ami az együttműködések tartalmát é mennyiségét a két kisváros között a legmagasabb szintre emelte a határrégióban. A magyar–ukrán határ két oldalán földrajzi közelségben elhelyezkedő kis- és középvárosok (Beregszász–Vásárosnamény, Fehérgyarmat–Nagyszőlős) és közvetlen szomszédjuktól elválasztott községek (pl. Kispalád–Nagypalád) szintén élnek együttműködést alakítottak ki, elsősorban a lakossági kapcsolatok és a kultúra területén. Az elmúlt évek kedvező tendenciáinak tekinthető, hogy a határtól távolabb elhelyezkedő községek körében is megnőtt azoknak az együttműködéseknek a száma, amelyek túlléptek a protokolláris láto-

gatásokon, s közös projekteket valósítottak meg. A határon átnyúló kapcsolatok jövőbeni fejlődésében meghatározó szerepe lehet a közvetlen városi, vagy városközi együttműködéseknek, amelyek fokozottabb szerepet vállalhatnak a gazdaságfejlesztésben és a lakossági kapcsolatok dinamizálásában.

TURISZTIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK A MAGYAR–UKRÁN HATÁR MENTÉN

A turisztikai kínálat a régióban

Kárpátalja természeti, történeti és kulturális emlékhelyekben Ukrajna leggazdagabb megyéje, amely területi adottságai révén számos pihenési, kikapcsolódási lehetőséget nyújt az idelátogatók számára. Idegenforgalmát tekintve Ukrajnában csak a krími régió előzi meg tengerpartjával, s csakis a nyári időszakban. A térségben különböző éghajlati övek egyesülnek kezdve a melegebb éghajlatú Alföldi járások végeláthatatlan mezőitől a magashegyi havasi legelőkig bezárólag. Az üdülésre alkalmas napok száma országos viszonylatban is Kárpátalján a legkedvezőbb. Elhelyezkedését tekintve Kárpátalja megye magába foglalja a Kárpátok dél-nyugati részét és a magyar Alföld egy darabját.

A határ régiót alkotó másik nagy közigazgatási egység a magyar–ukrán államhatár túlsó oldalán elhelyezkedő *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye*, amelynek a határ mentén húzódó térségei aprófalvas, alföldi területek, s ma még nem tartoznak Magyarország turisztikai szempontból legfrekvenciáltabb térségei közé. A három határ közelsége (szlovák, ukrán, román) jelentős kihívást jelent a fejlődésre nézve. A megyén átmenő jelentős forgalom elősegítette, hogy erősödjön regionális központi szerepe. A megye idegenforgalmi potenciálját a változatos természeti adottságok, a gyógy- és termálvizek jelenléte, a kulturális értékek, néprajzi hagyományok teszik különösen gazdaggá (*Turistacsalogató*, 2006).

A határtérségben folyó együttműködés a 2002-ben elkészített és mindkét oldalon elfogadott közös koncepció jelenti, amely szerint az ukrán–magyar határ régió átfogó célja a határ menti térség gazdasági fejlődésének és felzárkóztatásának, társadalmi kohéziójának elősegítése, az ott élő lakosság életminőségének javítása a határ menti együttműködésben meglévő lehetőségek maximális kihasználásával. (*Gazda*, 2005).

Kárpátalja megyében számos nemzeti park és természetvédelmi terület található, amelyek egyedülálló növényi kultúrákat őriznek. Külön említést érdemelnek a megye *ásvány és gyógyvizei*, amelyek közel 700 különböző forrásból erednek, s amiket már a XVII. században is széles körben ismertek és hasznosítottak. Különleges természeti látnivalók a megyében: a Szineviri-tó, a Sipot-vízesés, valamint a világon egyedülálló Nárciszok völgye. Emlékhely jelzi Európa földrajzi közép-pontját a rahói járásban, csodálatos fatemplomok, várak és váromok, kastélyok maradtak fenn az évszázadok során az utókor számára.

A megye teljes területét átšövik a folyók és a patakok. A térség a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozik, amelynek 966 km-es hosszából 201 km Kárpátaljára esik, s itt, a Kárpátokban található forrásai is. A Fekete- és a Fehér-Tisza Rahónál egyesül és

sorra felveszi az Kárpátok lejtőiről lefutó folyókat. Ezek közé tartozik a Tarac, a Talabor, a Nagyg és a Borzsa, valamint itt ered a Bodrog öt ága közül a Latorca és az Ung. A turisták körében nagy népszerűségnek örvendenek az Aknaszlatinai Sóstavak, amelyek vizének sótartalma a Holt-tengerével vetekszik. A megyében található gazdag *ásványvízforrás* és *termálvízkinccs kedvez a gyógyüdültetésnek*. Rengeteg szanatórium és gyógyüdült épült az elmült években Kárpátalján, amelyek balneológiai, reumás és egyéb panaszok gyógyítására rendezkedtek be.

A gyógyturizmus mellett a *vízi turizmus* is egyre kedveltebb a térségben. Megjelent az érdeklődés a hegyi folyókon való leereszkedésre. A folyók és patakok kiváló lehetőséget biztosítanak a kajakozás, kenuzás és vadvízi evezés számára. Ma még csak a nagyszőlősi járási falusi turizmus szövetség kínál ilyen fajta szolgáltatást a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Természetbarát szövetséggel együttműködve. A Tisza túra útvonala: Tiszabecs–Szatmárcseke–Tivadar–Vásárosnamény, Vásárosnamény–Tiszaogyorós–Tuzsér–Dombrád, Tiszabecs–Tivadar–Vásárosnamény–Tiszaogyorós–Tuzsér–Ibrány–Tokaj (Észak-magyarországi régió). Látható, hogy a szervezett vízi túra kínálat elsősorban a Felső Tisza vadregényes szakaszára koncentrálódik.

A kárpátaljai mentőszolgálat jelentése szerint a Hoverlát nyáron naponta 50–100 ember látogatja, de nagy népszerűségnek örvend a *téli pihenés* is. Erről tanúskodik az is, hogy a téli időszakokban csaknem 100%-os a síközpontok kihasználtsága. Az utóbbi időkben egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek a hegyvidéki gyalogtúrák is. A vidéken mintegy 400 különböző nehézségű turisztikai útvonal található. A megyében csodálatos nemzeti parkok és természetvédelmi területek működnek, amelyet évente több mint 300 ezer ember látogat.

Kárpátalján újfajta lehetőséget rejt magában az *etno-fesztivál turizmus*, amelyet bortúrával és egzotikus turizmussal lehet egybekötni. Különleges a rahói vidék az ott élő hegyvidéki hucul hagyományokkal, amelyek sok látogatót vonzanak nemzeti fesztiváljaikkal, népművészeti tárgyaikkal, betlehemező karácsonyi szokásaikkal. Tavaszanként idegenforgalmi látványosság az állatok hegyekbe történő kihajtását megelőző búcsúztató, a színes, mozgalmas népünnepély (*Transcarpatia European Region*, 2007).

Lovas turizmus, mint idegenforgalmi szolgáltatás, jelenleg csak a szolyvai, ökörmézői, ungvári járásokban és Beregszászon van jelen. Jó befektetési lehetőséget rejt magában a vadászturizmus és annak fejlesztése is. Kárpátalján napjainkban egyre nagyobb népszerűségnek örvend az egzotikus állattartás. A megye több járásában található szarvas és vaddisznófarm, strucctelep. A hegyi erdőkben a turistákat minden kényelemmel ellátott vadászházak várják.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye folyó- és állóvizei jó lehetőséget nyújtanak a *vízi turizmus* számára, de a szükséges infrastruktúrával csak részben rendelkeznek. A Tiszán történő sétahajózás, vagy motorcsónakkal történő utazáshoz elengedhetetlen, hogy több kikötő legyen. A régió építészeti emlékekben viszonylagosan gazdag. A megyében több

múzeum, helytörténeti gyűjtemény, tájház, bemutatóhely található. Európában is egyedülálló ipartörténeti emlék a Túrístvándi Vízialom, valamint a Tarpai Szárazmalom. Jelentős a hasznosított, illetve még kihasználatlan kastélyok és kúriák száma (Tiszadob – volt Andrassy kastély, Vaja, Lónya, Mándok, Gávavencsellő). A kisvárdai vár, valamint Közép-Európa egyik legépebben fennmaradt kora középkori Szabolcsi földvár a régió egyedi építészeti emlékei közé tartozik (*Magyar Turizmus Zrt.*, 2006).

A város gyógyvizéről híres, hangulatos üdülőhelye Sóstógyógyfürdő. Itt található az ország legnagyobb és leggazdagabb vidéki Állatparkja, Északkelet-Magyarország egyetlen szabadtéri néprajzi múzeuma a Múzeumfalú, a Krúdy Vigadó, a Parkfürdő, a Tófürdő, a Fürdőház és a minden igényt kielégítő 2005-ben átadott Élmenyfürdő. Nyíregyháza belvárosától néhány kilométerre fekszik az érintetlen természet hangulatát idéző Sóstófürdő, az üdülni és gyógyulni vágyók kedvelt pihenőhelye. Található itt strand, csónakázótó, gyógyító hatású termálvíz, tavon kialakított szabadfürdő, parkok, gyönyörű épületek, és mindez csodálatos erdei környezetben.

Történelmi nevezetességek, emlékhelyekben egyaránt gazdag Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szomszédos területeit magában foglaló határrégió. A *Kárpátalján található műemlékek* – Huszti várrom, Munkácsi vár, Ungvári vár, Perényi kastély, Bethlen kastély, középkori templomok, Dolhai kuruc-emlékoszlop – és természeti látnivalók – Vereckei-hágó, a Tisza forrása – a magyar történelem legdicsebb korszakainak emlékét őrzik (*50. ábra*).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye műemlékei az Alpár Ignác által tervezett eklektikus Megyeháza, a Korona Szálló, az Evangélikus Általános Iskola és a Móricz Zsigmond Színház épülete. A város legértékesebb műemléke a barokk evangélikus templom. A főter hangulatát az Városháza, a Kossuth-szobor, a Takarékpalota és a kéttornyú neoromán római katolikus templom adja. Említésre méltóak a szecseszsiós épületei: a Nyírvíz Palota, az Agrártakarék, az egykori Bristol Szálló, a Görög Katolikus Püspöki Palota. A mai kor remekműve a Kodály Zoltán Általános Iskola, a Hittudományi és a Nyíregyházi Főiskola új szárnyai a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. A múlt emlékeit a Jósza András Múzeum és a Kállay-gyűjtemény őrzi (*51. ábra*).

Falusi turizmus

Kárpátalján különösen gyors üzemben fejlődik a *falusi turizmus*, a megye ezen a téren országos viszonylatban is az első helyre került. A táj egyre több embert vonz, a falusi turizmus kialakulásával mind többen vesznek részt a turistavezetők programjaiban. Lehetőség van autóbuzsós, kerékpáros, vízi utak szervezésére.

*Az egykori Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék
(The former comitats of Ung, Bereg and Ugocsa)*

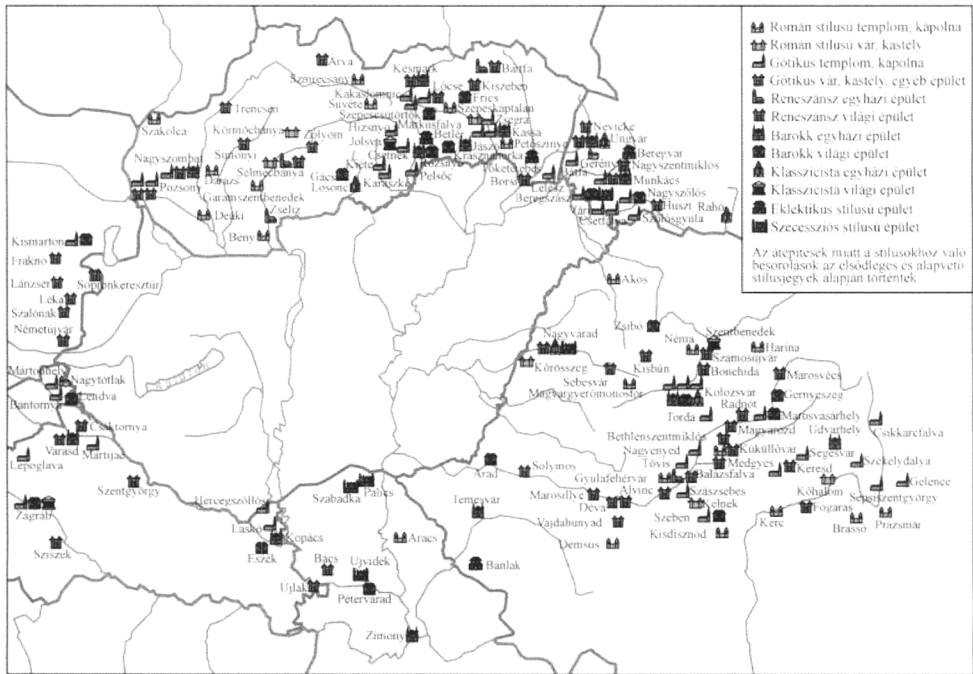

A magyar Gazdasági és Közlekedési Minisztérium és az Új Kézfogás Közalapítvány támogatásával Kárpátalján képzéssorozat indult, amely falusi vendéglátó végzettséget biztosított a jelentkezők számára. A képzések a Falusi és Agroturizmus Szövetség Országos Szervezete, valamint a Budapesti Gazdasági Főiskola Idegenforgalmi Intézete szakembereinek koordinálásával kerültek lebo-

nyolcra, és a Budapesti Gazdasági Főiskola által, az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) szerint kiállított és érvényes bizonyítvány kiosztásával zárultak. Ilyen jellegű képzés került lebonyolításra Visken, Csetfalván, Jánosiban, Nagydobronyban, Técsőn és Mezőváriban is. Ennek eredményeként közel 100 szakképesítéssel rendelkező vendéglátó fogad turistákat megszerezte. Tevékenységükről, valamint a minősített vendégházak szolgáltatásairól már több internetes oldalon is tájékozódhatunk. (www.karpatinfo.net, www.zoldfturizmus.fx3.hu)

51. ábra

*Fontosabb műemlékek a szomszédos országokban
(Major monuments in the neighbouring countries)*

Forrás: www.szulofold.hu

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a falusi turizmus több évtizedes múltra tekinthet vissza. Általában jövedelem-kiegészítő tevékenységnek számított faluhatáron. Az utolsó évtizedekben azonban már az EU országokban is az agrártultermelés egyik válságkezelési eszközévé lépett elő, amelyet központilag is támogatnak. A turizmus e sajátos ágazata nem vált a vendégfogadók részéről teljesen önálló tevékenységgé, hanem többé-kevésbé családi keretek között történik, és kiegészít

tője a mindenkori falusi életnek. A falusi turizmus a szabadidő eltöltésének nem csak az egyik legolcsóbb módja, de sok tekintetben tartalmas üdülési formát jelent. A felkínált vonzerők – tiszta levegő, csend, falusi életmód, hagyományok, népi szokások, a természet közelsége, a gasztronómiai élmények – csak megfelelő szintre fejlesztve és „tálalva” képesek a vonzásra, a vendég csábítására.

A fejlődéshez adottak a feltételek. A természeti, történelmi, építészeti emlékek, a folyók és tavak, a források és gyógyvizek, a növény és állatvilág, a népi építészet, a kézművesség, az évszázados szokások, a gyalog és kerékpártúrák, a halászat és vadászat, a lovaglás, a helyi nemzeti ételek vonzóvá tehetik a falusi turizmust a bel- és külföldi turisták számára. Ráadásul ennek az üdülési formának nagy előnye a viszonylag megfizethető ár. Ma még problémát okoz a megfelelő szakemberek, a marketing munka, a szolgáltatók közötti együttműködés, a szennyvízhálózat, a hulladékkezelés stb. hiánya. Mielőbb szükség lenne a falusi turizmus népszerűsítésére, szakemberek képzésére és a törvényi szabályozására.

Turistacsalogató rendezvények a határ régióban

Az ország ezen kis szegletében, Kelet és Nyugat kapujában, találkoznak egymással a különböző kultúrák, nemzetek és vallások. A kárpátaljai magyar önkormányzatok, civil- és érdekvédelmi szervezetek az év folyamán számtalan olyan rendezvényt szerveznek, amelyek közül nem egy a külföldi turisták számára is érdekes lehet. A falunapok jelentős részét például néprajzi, képzőművészeti kiállítással kötik egybe, gasztronómiai bemutatókat tartanak, ahol megismerhetők a helyi ízek. Számos helyszínen kirakodóvásárt szerveznek, ahol kárpátaljai kézműves termékek mellett népművészeti tárgyak is kaphatók. Ezek június végétől kezdődnek és egészen szeptember közepéig tartanak. A legnépesebb falvakban (Nagydobrony, Visk, Dercen, Nagyberég, Salánk, Tiszapéterfalva, Nagymuzsaly) az össznépi vigalmaknak másfél-kétezer résztvevője is van. Minden alkalommal gazdag programokkal várják a résztvevőket a Guti Pünkösdi Napok rendezvénysorozat szervezői.

Általában Beregszász ad otthont a kárpátaljai magyar zenésztalálkozóknak. Ilyenkor a vidék különböző zenészgenerációi adnak egymásnak randevút. Az ötven és hatvan éves korú, nosztalgiazzenét játszó zenészek mellett fellépnek tehetséges tinédzserkorú előadók. 2007. július 6. és 10. között a festői szépségű Sinevéren került megrendezésre a XIII. Nyári Szabadegyetem, amelyen a helyi és külföldi előadók a kárpát-medencei magyarság életének aktuális kérdéseivel foglalkoztak. Az Aréna sátoztábor (augusztus első hete) általában másfél-kétezer fiatalot vonz, akik egy hosszú hétvégén a benei Borzsa-parton számos kulturális programban vehetnek részt. Esténként neves magyarországi és ukrainai zenekarok, előadók lépnek fel. Az ősi kárpátaljai településen, Salánkon minden év júliusában, a helyi középiskolában megrendezik a Mikes Ke-

lemen Hagymányörző Alkotótábort. Az iskoláskorú résztvevők fafaragással és számos régi mesterséggel – nemezelés, gyöngyfüzés, bőrdíszművesség, agyagozás stb. – ismerkedhetnek meg.

Az ugcsoi Tiszahát központi településén, Tiszapéterfalván minden évben megrendezik a Kárpátaljai Magyar Népzenei és Néptánc-tábort. Ahol neves magyarországi előadók oktatják a résztvevőket, diákokat és pedagógusokat. A Tiszapéterfalva és Nagypalád közötti Jurta ligetben augusztus elseje és tizedike között rendezik meg a Jurta-tábort, amely a honfoglaló magyarok életébe enged bepillantást. Ugyanebben az időben itt képzőművészeti tábort is szerveznek. Mind a salánki, mind a két péterfalvai táborba előzetes bejelentkezés alapján magyarországi résztvevőket is várnak. Változó a helyszíne a Kárpátaljai Magyar Néptánc és Folklórfesztiválnak. Hagymányörző népi együttesek találkozójának helyszíne minden évben Nagydobrony és az utóbbi időben Eszeny is. A maguk folklórfesztiválját minden évben megrendezik a kárpátaljai németek, románok és cigányok is. A románok Mártisorja minden egyes alkalommal más-más román faluban, a németeké valamelyik Munkács környéki sváb községben, a cigány folklórfesztivál pedig általában Ungváron kerül megrendezésre. (www.karpatinfo.net)

Az Észak-alföldi régió számos településén az év minden szakaszában hagyományörző rendezvények csalogatják a vendéget. Különösen a gasztronómiai rendezvények emelhetők ki a sorból, hiszen a falvak még őrzik a népi ételek elkészítésének hagyományait. A szatmári kistérségben, 2004-ben létrehozták az ország első „lekváriumát”. A dió, sütőtök, káposzta, som tájjellegű termékek alapozzák meg az egyediséget a kistérségek gasztronómiájában, és az erre épülő gasztronómiai rendezvényekben, falusi turizmusban. A Falusi Turizmus Szövetség Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete minden évben megrendezi a „Szatmári Fesztivált”, amelynek keretében olyan rendezvények kerülnek lebonyolításra, mint a Gyarmati vígasságok – Fehérgyarmat, Nemzetközi Rétesfesztivál – Tiszakóród, Nemzetközi Halászléfőző Verseny – Túristvándi, Nemzetközi Szilvalekvárfőző Verseny – Szatmárcseke, Nemzetközi Diófesztivál – Milota. Nagy népszerűségnek örvend a Nyíregyházán megrendezésre kerülő Vakáció – Nemzetközi Idegenforgalmi és Szabadidő Kiállítás és Vásár, valamint az Ungváron minden évben lebonyolításra kerülő Tureurocenter – Nemzetközi Turisztikai Kiállítás és Vásár.

Turisztikai információs központok Kárpátalján és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Kárpátalján több turisztikai információs központ is működik: Beregszászi Turisztikai Információs Központ és Kiállítóterem, Munkácsi Turisztikai Információs Iroda, Ungvári Turisztikai Információs Iroda. A felsoroltak közül csak a Beregszászi Tu-

risztikai Információs Központ és Kiállítóterem működik szorosan együtt a magyarországi tourinform irodahálózattal, és használja a tourinfo logót. Az irodák szolgáltatásai: információszolgáltatás, turistautak szervezése, szálláshelyfoglalás, idegenvezetés. a beregszászi turisztikai információs iroda egyik különtermében kárpátaljai népművészek munkáinak időszakos kiállítása látható. Szintén itt megvásárolhatóak ajándéktárgyak, népművészeti termékek, útikönyvek, térképek és egyéb kiadványok is. sajnálatos tény, hogy a turisztikai információs irodák egymástól függetlenül végzik tevékenységüket, nincs meg közöttük az együttműködés, hiányzik a kölcsönös kommunikáció.

Magyarországon ezzel szemben óriási jelentőséggel bírnak a működő *Tourinform Irodák* hiszen adott környezetük turizmusának alakulását nagymértékben befolyásolhatják. A Magyar Turizmus Zrt.-vel megkötött névhasználati szerződés garanciát jelent a megfelelő és azonos színvonalú vendégfogadás és kiszolgálás biztosítására. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében három tourinform iroda működik, kettő Nyíregyházán egy pedig Vásárosnaményban (*Tourinform*, 2002). A Tourinform Irodák számtalan közös akciót bonyolítanak, egymás munkáját kölcsönösen elismerik és segítik. A megyei önkormányzat turisztikai referenseket foglalkoztat, akiknek kulcsszerepük van a szakmai kérdések döntéshozók irányába történő megfelelő közvetítésében, valamint a Regionális Marketing Irodák (RMI) munkájának összehangolása a megyei feladatokkal. A megye és az RMI közötti együttműködés többek között kiterjed a külföldi- és belföldi kiállításokon való közös megjelenés koordinálására, közös területeket bemutató turisztikai kiadványok kölcsönös lektorálására, közös turisztikai adatbázis folyamatos frissítésére, a turisztikai termékfejlesztéseket, idegenforgalmi beruházásokat érintő pályázati témák egyeztetésére. Sajnos arra nincs mód, hogy a kárpátaljai irodák bekerüljenek a Tourinform hálózatába, de mint ahogy a Beregszászi Turisztikai Információs Központ tevékenysége is igazolja kölcsönös kompromisszumokkal sikerül jól működő tevékenységet folytatni közösen.

A turisztikai intézményrendszer szakemberellátottságának segítése céljából Kárpátalján *turisztikai jellegű képzés* is folyik több tanintézményben. Az Ungvári Nemzeti Egyetem Földrajz Tanszékén, valamint a Munkácsi Technológiai Főiskola Turisztikai Karán is, ahol az oktatás ukrán nyelven történik. A szak iránt nagy az érdeklődés, egy államilag finanszírozott helyre átlagosan 15 fő jelentkezik. A végzős hallgatók turisztikai és szállodaiipari végzettséget szerezhetnek (*New opportunities*, 2007).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye jelentős felsőoktatási hagyományokkal rendelkezik. a Nyíregyházi Főiskolán hagyománya van földrajz szakos hallgatók részére turisztikai szakismeretek, illetve egyes OKJ képzések (idegenforgalmi menedzser, idegenvezetés) indításának. Amíg a felsőoktatásban túlképzés van, addig a turizmus területén hiány mutatkozik bizonyos szakmák képzésében, így egészségturizmus speciális ismeretei hiányoznak, illetve a vendéglátásban a jól képzett szakmunkások.

A képzések összehangolására, valamint kétnyelvű (magyar és ukrán) idegenvezetők képzésére az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda már megkezdte az előkészítő tárgyalásokat a fent jelzett oktatási intézményekkel, valamint az illetékes minisztériumok munkatársaival. Manapság különösen nagy szükség lenne olyan, ukrán és magyar nyelven egyaránt jól kommunikáló, a határ menti régiót kiválóan ismerő idegenvezetőkre, akik jelenléte elengedhetetlen a minőségi turizmusfejlesztéshez a régióban. A közös képzések lebonyolítása várhatóan 2008–2009-ben kerül megvalósításra.

Közös szakmai rendezvények és közösen megvalósított turisztikai projektek

„*Fenntartható turizmusfejlesztés az Európai Unió keleti határán*” – Az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda a nyíregyházi székhelyű EuroClip-EuroKapocs Közalapítvány közreműködésével 2005 tavaszán ezzel az elnevezéssel szervezett nemzetközi konferenciát. A rendezvény célja volt: a falusi turizmus fejlesztésének elősegítése, szoros partnerkapcsolatok kiépítése és ápolása magyarországi szakemberekkel. A konferenciára – amely arra irányult, hogy feltárja a jelenleg még idegenforgalmi szempontból kihasználatlan adottságokat, és, hogy a jelenlegi és a kialakítandó vonzerők figyelembevételével segítséget nyújtson ahhoz, hogy mindkét megyében a minőségi turizmus fejlesztése kerüljön előtérbe – több mint ötven résztvevő érkezett Kárpátaljáról és a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből.

„*Határon átnyúló műemlék és turistautak*” témájú Phare program keretében lebonyolított fejlesztések eredményeként turisztikai útvonalakat bemutató kiadvány látott napvilágot magyar és ukrán nyelven. A projektgazda a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség volt. Egy másik rendezvény, „*A határ menti turizmus fejlesztése a Kárpátok Eurorégió területén*” c. konferencia célja a határon átnyúló turizmus fejlesztési lehetőségeinek bemutatása a Kárpátok Eurorégió területén, kapcsolódása az Európai Unió programokhoz, valamint a régió turisztikai kínálatának bemutatása volt. A nemzetközi konferenciát megtisztelték jelenlétükkel ukrainai, magyarországi és szlovákia turisztikai szakemberek és szervezetek képviselői. A konferencia alakulmával a résztvevők között a következő megállapodások születtek a jövőre nézve:

- közös turisztika fejlesztési stratégia kidolgozása;
- egységesen alkalmazható turisztikai információs jelzőrendszer (táblák, stb.) kialakítása;
- a turisztikai szakemberképzés összehangolása a felsőfokú tanintézetekben, különös tekintettel a helyi és regionális ismeretek elsajátítására;
- a már működő Turisztikai Információs Központok együttműködésének fejlesztése, tevékenységük rendszerben történő összehangolása.

A határ menti turizmus fejlesztése a Kárpátok Eurorégió területén elnevezéssel megrendezett konferenciának közel 100 résztvevője volt. A konferencián elhangzott előadások teljes anyagát, valamint a határ menti együttműködésben megvalósult sikeres turisztikai projektek bemutatását a szervezők kiadvány formájában jelentették meg.

Egy újabb, a közelmúltban lebonyolított, „*Határon átnyúló turisztikai kapcsolatok kialakítása és fejlesztése Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja megyékben*” címet viselő program közvetlen célja a két megyében tevékenykedő, a turizmus fellendítését célként kitűző szervezetek együttműködésének megteremtése, közös turisztikai programcsomagok kialakítása, a turisztikai események, rendezvények összehangolása volt. Ehhez kapcsolódott a turisztikai attrakciók feltérképezése és széles körű népszerűsítése – és ezáltal a turisták számának növelése – különböző marketing eszközök (pl. turisztikai kézikönyv, turisztikai honlap) segítségével. A projekt során két műhelytalálkozó (Nyíregyháza, Huszt) és két szakmai út, ún. "study tour" (Szatmár-Bereg és Kárpátalja túra) megrendezésére került sor, amelyek tapasztalataira építve elkészült egy tanulmány, valamint a két megye turisztikai attrakcióit bemutató turisztikai kézikönyv és honlap. A program résztvevői voltak: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből a 11 többcélú kistérségi társulás egy-egy képviselője, turisztikai szakemberek, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht. munkatársai, Kárpátalja megyéből a 13 járás egy-egy képviselője, turisztikai szakemberek és az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda munkatársai.

Az elmúlt időszakban több közös *turisztikai kiadvány és honlap* is napvilágot látott magyar és ukrán nyelven, azzal a céllal, hogy segítse az idelátogatók tájékoztatását. Közülük a legismertebbek a következők:

1. *Az Európai Unió keleti határán* (magyar–ukrán–angol nyelven). Felelős szerkesztő a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht. Közreműködő szervezet az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Megjelenés éve: 2005.
2. *A Felső-Tisza-vidék turisztikai térképe* (magyar–ukrán–angol nyelven). Felelős szerkesztő a Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Megjelenés éve: 2005.
3. *Határon átnyúló műemlék- és turistautak* (magyar és ukrán nyelven). Felelős szerkesztő a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht. Közreműködő szervezet az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Megjelenés éve: 2006.
4. *Kárpátalja turisztikai információs térkép* (magyar–ukrán–angol nyelven). Felelős szerkesztő a Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Megjelenés éve: 2007.

5. *New opportunities for the cross-border tourism development in Carpathian Euroregion* (ukrán–angol nyelven). Felelős szerkesztő a Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Megjelenés éve: 2007.
6. *Zakarpattya turisztikai utikönyv* (ukrán és angol nyelven, a magyar fordítás előkészületben). Felelős szerkesztő a Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Megjelenés éve: 2007.

Az elmúlt időszakban különböző Európai Uniók pályázatok megvalósítása kapcsán két új turisztikai honlap is napvilágot látott a www.karpataljaturizmus.info, és a www.tour-ceu.eu.

Az 1990-es évektől kezdődően az Európai Unió az ukrán–magyar határ menti együttműködést pénzügyileg is támogatja például a következő programokhoz benyújtott pályázatok által: PHARE CBC, TACIS CBC, INTERREG stb. A TACIS CBC program 1996-ban indult, és saját költségvetéssel rendelkezik. A programban szereplő kis- és mikroprojektek célja a határ menti együttműködés támogatása (TACIS CBC, SPF-MPF) a Független Államok Közösségének nyugati határain, valamint a helyi és regionális helyhatalmi szervek közötti együttműködést szolgáló kisebb projektek finanszírozása. Az eddig megvalósult turisztikai jellegű és a határ menti együttműködés fejlesztésére szolgáló TACIS CBC programok: A "Tisza" határátkelőhely felújítása (összköltségvetés: 2,8 millió euró), A helyi fejlesztések és a turizmus támogatása Ukrajna kárpáti régiójában (összköltség 1,5 millió euró), Stratégia kidolgozása a vízminőség monitoringjára az Ung, a Latorca és a Bug folyókon (összköltségvetés: 1,9 millió euró), Határ menti együttműködést támogató stratégiai megközelítés bevezetése a Kárpát-medencében (Kárpáti Stratégia 2003–2011 kidolgozása, Híd az együttműködéshez 2003), Az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda létrehozása.

A VÁTI Kht, amely a PHARE program megvalósulásáért felelt Magyarországon, 1999-ben azzal a kéréssel fordult az EU felé, hogy a PHARE CBC tevékenységét terjesszék ki az ukrán–magyar határtérségre is. Az EU az INTERREG program keretében a 2002–2003-as években kezdte meg a PHARE "Kísérleti kisprojekt alap" működtetését (külföldi határ menti kezdeményezés 2003/005–004) önálló költségvetéssel. Ezeket a projekteket magyar részről nyújtották be, s a forrás megszerzéséhez és a megvalósuláshoz szükség volt ukrán partnerekre, akik anyagilag nem profitáltak, de legalább szakismerettel és tapasztalattal gazdagodtak.

A határ menti régiókra koncentráló uniós eszközök jobb koordinálása érdekében, illetve a 2004-es bővítési folyamattal megváltozott határok miatt az Európai Bizottság célul tűzte ki az új határok mentén folyó együttműködés megreformálását. Ennek eszköze az ún. Szomszédsági Program (Neighbourhood Programme), amely 2004 és 2006 között a határ menti együttműködések egységes keretét képezte. A 2004–2006-os évek folyamán közel 20 millió euró támogatást osztottak ki azok között az ukrain pályázók között, akik olyan projekteken vettek részt, amelyek a határ menti

együttműködés erősítését szolgálják a kibővült EU-val az INTERREG III A program keretein belül. (Ukrajna–Lengyelország–Belarusz, Ukrajna–Szlovákia–Magyarország, Ukrajna–Románia). A programot két európai uniós pénzügyi alap finanszírozza: Magyarországon és Szlovákiában az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), Ukrajnában a TACIS CBC (*Az Európai Unió keleti határán*, 2005).

A felsoroltakon túl a jövőre vonatkozóan két különálló program érdemel említést Magyarország–Szlovákia és Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna együttműködésében, amelyhez 2007–2013 között a TACIS helyett új forrásként az Európai Szomszédosági és Partnerségi Alap jöhet számításba, mintegy 70 millió euró összértékben Kárpátalja, Ivano-Frankivszk, Csernyivci megyék közreműködésével. Ebből is látható, hogy az EU bővítését követően az ukrán–magyar határ menti együttműködés fejlesztésére új lehetőségek nyíltak. Az olyan határ menti térségnek, mint Kárpátalja, amely három szomszédosági programban (Ukrajna–Lengyelország–Belarusz, Ukrajna–Szlovákia–Magyarország és Ukrajna–Románia) vesz részt, olyan programok támogatása által, mint a TACIS CBC, PHARE CBC, INTERREG III, komoly lehetősége van a határ menti együttműködések fejlesztésére.

Néhány turisztikai projekt részletes bemutatása (VÁTI Kht., 2006)

Turisztikai programcsomagok kifejlesztése a határrégióban

Kedvezményezett: Bereg Térségi Fejlesztési Társulat

Együttműködő partner: Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség

Támogatás összege: 35 034 euró

A projekt célja: a turisztikai szolgáltatók és potenciális befektetők munkájának megalapozása, segítése termékfejlesztési program és közös marketinganyagok elkészítésével.

A projekt eredményei: a határon átnyúló turisztikai programcsomagok kidolgozásával a fejlesztés hozzájárult a határ menti gazdasági, kulturális és társadalmi kapcsolatok erősítéséhez. Kialakult a folyamatos és rendszeres kommunikáció, valamint kapcsolattartás a partnerek és a határ mentén élők között. Kiepültek olyan szakmai kapcsolatok, amelyek az európai uniós csatlakozással járó jogszabályváltozásokat és infrastruktúra-fejlesztéseket követően jelentősen elősegíthetik a térség gazdasági fejlődését, a határ menti gazdasági aktivitás erősödését. Mivel a projekt-partnerek az adott térségekben tevékenykednek, ezért a helyismeretük révén valós turisztikai programcsomagokat állítottak össze, ezáltal a határ menti turizmus élénkül és ez hozzájárulhat a térség infrastrukturális fejlődéséhez. A projekt elégségit közös turisztikai vállalkozások létrejöttét.

„Rahótól Rakamazig” tiszai vízi turizmus fejlesztése

Pályázó: Magyar–Ukrán Vízitúrázók és Természetjárók Baráti Klubja Egyesülete
Együttműködő partner „Tisza Klub”

Támogatásösszege: 38 400 euró

A projekt célja: a Tisza, mint természetes vízi út és összekötő kapocs két ország között, minél hatékonyabb turisztikai irányú fejlesztési lehetőségei, a két ország vízügyes és turisztikai szakembereinek bevonásával, olyan módon, hogy a vízi turizmusban a határon felülemelkedő, mindkét megye gazdasági fellendülését elősegítő interregionális programokra és együttműködésre kerüljön sor.

A projekt eredményei: az együttműködés eredményeként a vízi turizmus lehetőségei fejlődtek, nőtt az érdeklődők és beutazók száma, illetve a vízi túrázók még több programlehetőséghez jutottak. A kizárható túraprogramok száma emelkedett és megvalósításukhoz a megfelelő szervezeti és tárgyi keretek bővültek. Az együttműködés a két ország turisztikai szakemberei között intézményesedett és közvetlenebbé vált. Az információk elősegítették a helyi vállalkozók által kínált turisztikai szolgáltatások megismerését. Ebből kifolyólag a térségben a turizmusból származó bevételek nőttek, ami gazdaságilag a fellendülés kiindulása lehet.

Határon átnyúló műemlék- és turistautak

Pályázó: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht.

Együttműködő partner: Kárpátaljai Határ Menti Önkormányzatok Társulása

Támogatás összege: 21 064 euró

A projekt célja: a határon átnyúló turisztikai projektek számának emelése, összehangolt turisztikai fejlesztések megvalósítása a határ mindkét oldalán, a határ két oldalán fekvő turisztikai látványosságok kölcsönös megismertetése eredményeként a turistaforgalom növelése.

A projekt eredményei: a szakmai képzés hozzájárult a menedzserek teljes körű és precíz informálásához, ezáltal a határ menti együttműködések hatékonyságának javításához. A képzésben résztvevők alkalmassá váltak a régió turisztikai előnyének feltérképezésére. Elkészült egy vonzerótérkép, új turisztikai kínálatot állítottak össze, ami a szolgáltatók rendelkezésére áll. A turisztikai szolgáltatások színvonala, a szervezetek informáltsága emelkedett, turisztikai együttműködések alakultak ki. A több nyelven megjelent kiadvány a turisták rendelkezésére áll, nő a térség látogatóinak száma, ami bővíti a helyben lakók jövedelemszerzési lehetőségét.

A turizmus fejlesztésének határ menti lehetőségei

Pályázó: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kereskedelmi és Iparkamara

Együttműködő partner: Kárpátaljai Kereskedelmi és Iparkamara

Támogatás összege: 28 160 euró

A projekt célja: a térségben található turisztikai termékek, szolgáltatások bemutatása, megismertetése, a határ menti gazdasági együttműködések, befektetések növelése, a térség idegenforgalmi adottságai magasabb fokú kihasználtságának biztosítása.

A projekt eredményei: a fejlesztés eredményeként az ökoturizmus és aktív turizmus iránti igény jobban kielégíthető a térségben. A minőségi turizmus fejlesztése területileg kiegyensúlyozott fejlődést indított el a határ mindkét oldalán. A kis- és középvállalkozók részére az elkészült kiadványban történő megjelenés kiváló lehetőséget biztosít, ingyenes hirdetési lehetőséget jelent részükre. A kiadványokat a kamara eljuttatta a területi kamarák mellett a Magyarországon működő külföldi nagykövetségeknek, valamint a külföldön működő Magyar Nagykövetségek számára is. A visszajelzések kedvezők.

Nyíregyháza és Ungvár turisztikai együttműködése

Pályázó: Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Együttműködő partner: Ungvár Megyei Jogú Város Önkormányzata

Támogatás összege: 28 000 euró

A projekt célja: Nyíregyháza és Ungvár megyeszékhely városok együttműködése a turizmusban úgy, hogy mindkét város turizmusban dolgozó szakemberei, vállalkozói, hivatalnokai véleményt cseréljenek az ukrán partner esetleges jövőbeli EU-ba történő belépésének szakmai elősegítése érdekében. A partnerek helyszíni konzultációkon véleményt cserélnek és közös kétnyelvű kiadványban, mutatják be városuk, térségük turisztikai vonzerőit.

A projekt eredményei: a projekt által elért eredmények hosszú távú működtetése biztosított. A Nyíregyháza Megyei Jogú Város az elkészített kiadványok tartalmát a jövőben folyamatosan aktualizálja, karbantartja. A turizmusban dolgozók a megszerzett személyes kapcsolatait véve várhatóan a jövőben együttműködnek, üzleti kapcsolatokat alakítanak ki. A beszerzett mobil tolmács-fordító rendszer használata segítségével a nyelvi nehézségek áthidalhatók.

Turisztikai fejlesztés és egészségmegőrzés határok nélkül

Pályázó: „Az újtelepi emberek egészségéért” Alapítvány

Együttműködő partner: Beregszász Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala

Támogatás összege: 49 540 euró

A projekt célja: Egészségmegőrzés és egészségfejlesztés turisztikai fejlesztéssel párosítva az ukrán–magyar emberi és természeti erőforrások közös használatával. Tudatformálás konferenciákon, túrákon és bemutatókon keresztül. Az egészségkultúra javításán túl a fogyatékkal élők társadalomba való beilleszkedését is segíteni kívánjuk. Fontos feladat a természet és a környezet tisztelete és védelme, az ökoturizmus fellendítése.

A projekt eredményei: Projektünket tovább gondoltuk és a határ mindkét oldalra fejlesztjük és célunk egy olyan egységes szellemben tevékenykedő övezet kialakítása, amely sok tízezer ember számára jelenti az egészségmegőrzés lehetőségét és sok ezer ember számára jelent munkahelyet, megélhetési lehetőséget. Ennek az övezetnek a neve: „Tiszavárás egészségvölgy”

„Határon átnyúló turisztikai kapcsolatok kialakítása és fejlesztése Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja megyékben”

Pályázó: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht.

Együttműködő partner: Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda

A projekt célja: a két megyében tevékenykedő, a turizmus fellendítését célként kitűző szervezetek együttműködésének megteremtése, közös turisztikai programcsomagok kialakítása, a turisztikai események, rendezvények összehangolása, valamint a turisztikai attrakciók feltérképezése és széles körű népszerűsítése – és ezáltal a turisták számának növelése – különböző marketing eszközök (pl. turisztikai kézikönyv, turisztikai honlap) segítségével.

A projekt eredményei: A projekt során két műhelytalálkozó és „study tour” megrendezésére kerül sor (az egyik Szabolcs-Szatmár-Bereg, a másik Kárpátalja megyében), amelyek tapasztalataira építve elkészül egy tanulmány, valamint a két megye turisztikai attrakcióit bemutató turisztikai kézikönyv és honlap. A turisztikai kézikönyv gyűrűs kivitelben, cserélhető lapokkal készül el annak érdekében, hogy a későbbiekben egyes lapok cseréjével könnyen aktualizálható legyen a tartalma. A megváltozott tartalmú lapok a honlapról letölthetőek és kinyomtathatóak lesznek. A kézikönyv és a honlap magyar és ukrán nyelven egyaránt tartalmazni fogja a projekt során összegyűjtött információkat.

„Turisztikai információs központ kialakítása Kárpátalján”

Pályázó: Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda

Együttműködő partner: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht., a Falusi Turizmus Szövetség Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete

A projekt célja: A projekt feladata a régióban lévő problémák megoldása, amely főként az információs központok turisztikai kínálatának bővítésére, valamint a régióban működő turisztikai szervezetek, a helyi és külföldi turisták informálására irányul. A feltárt hiányosságok megoldása Kárpátalja megye szociális és gazdasági helyzetének javulásával pozitív előrelépést képez arra nézve, hogy a megye Ukrajna legdinamikusabban fejlődő turisztikai régiójává lépjen elő.

A projekt eredményei: A projekt eredményeként kialakításra került a Beregszászi Turisztikai Információs Központ és Kiállítóterem, lebonyolításra került egy nemzetközi turisztikai konferencia „A határ menti turizmus fejlesztése a Kárpátok Eurorégió területén” elnevezéssel. A megvalósítás során kidolgozásra került egy részletes turisztikai adatbázis, egy háromnyelvű turisztikai weboldal, valamint egy Kárpátalját bemutató útikönyv ukrán és angol nyelven.

A Megyei Állami Idegenforgalmi Hivatal fejlesztési tervei

Az idegenforgalom fejlődésének érdekében Ukrainának újfajta *turizmuspolitikára* van szüksége, amelynek középpontjában a marketing és reklámtevékenység, a termék és infrastrukturális fejlesztés, valamint a modernizáció áll (*Megyei Turisztikai Főosztály*, 2006). Kárpátalja megyét szociális, etnikulturális, gazdasági és klimatikai alapon három turisztikai-rekreációs zónára osztották:

- *Észak-nyugati zóna:* a nagybereznai, a volóci, az ökörmezői, a szolyvai és a perecsenyi járást foglalja magában.
- *Közép-keleti zóna:* ide tartozik az ilosvai, a huszti, a técsői és a rahói járás.
- *Déli (legfejlettebb) zóna:* az ungvári, a munkácsi, a beregszászi és a nagyszőlősi járás alkotja (52. ábra).

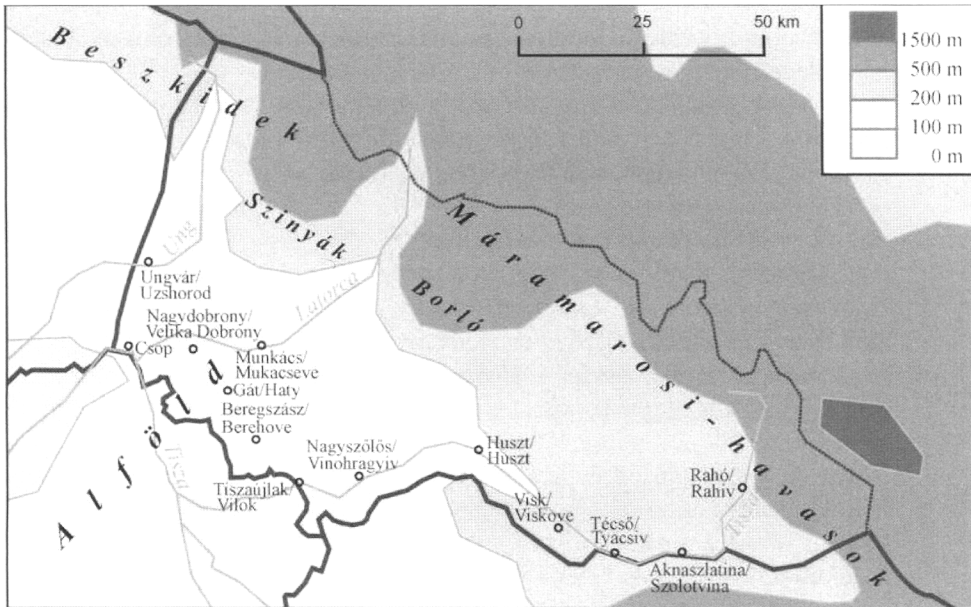
A határ menti turisztikai együttműködés célja a jelenlegi helyzet és idegenforgalmi adottságok elemzése, értékelése, javaslatok kidolgozása és előterjesztése a megfelelő állami szervek elé, a magyar tapasztalatok átvétele, marketingelemzés és piacszegmentálás, a hiányosságok feltárása és a fejlesztési irányvonalak kijelölése. A kidolgozott öt legfontosabb terv az alábbiak szerint fogalmazódott meg:

- a turisztikai adottságok- és termékek, a már meglévő tervek számbavétele és értékelése;

- a beutazó turizmus marketing kutatása, elemzése és a levont következtetések alapján fejlesztési irányvonalak kijelölése a turisztikai termékek és szolgáltatások piacán;
- az idegenforgalmat és annak fejlődését szabályozó törvények vizsgálata;
- az idegenforgalmi termékek és infrastrukturális szolgáltatások fejlődési irányvonalának kijelölése;
- azoknak a meglévő idegenforgalmi termékeknek és potenciális területeknek a meghatározása, amelyek fejlődőképeseek lehetnek a jövőre nézve.

52. ábra

Tájegységek Kárpátalján
(Geographical regions in Transcarpathia)

Forrás: www.szulofold.hu

Az idegenforgalom fejlesztését szolgáló intézkedések:

- Megfelelő infrastruktúra kiépítése, meglévő szállás- és vendéglátóhelyek felújítása.
- A szolgáltatói szféra határfokának növelése (orvosi ellátás, tömegközlekedés, biztosítási rendszer, stb.).
- A bizonytalan határátlépések és indokolatlan várakoztatások megszüntetése
- A közúthálózat állagának javítása, az egyértelmű tájékoztató táblák (kresztáblák) kihelyezése.

- Megbízható közbiztonság kiépítése.
- Rendezett közigazgatási és jogi keretek.

Az értékelésbe 13 járást és 2 várost (Munkács, Ungvár) vontak be. Szubrégiós terveket dolgoztak ki, a befektetési lehetőségek számára. A térséget az elemzés szempontjából három szubrégióra osztották:

1. A *kárpátaljai síkság* az ungvári, a nagyszőlősi és a beregszászi járást foglalja magába:

- Határ menti fekvése a nemzetközi turizmus fejlesztését szolgálja, együttműködésre van lehetőség a szomszédos országokkal.
- A nemzetközi jelentőségű vasutak és közutak a tranzit forgalom kiépítésének kedveznek, hotelek, motelek és vendéglátó-ipari létesítmények építését kell szorgalmazni.
- A folyók és termálvizek a gyógy- és vízi turizmus kiépítését szolgálják.
- A történelmi borvidék a gasztronómiai és borturizmus kiépítésére nyújtanak lehetőséget.
- A történelmi várak és városok gazdag emlékvilágukkal a kulturális turizmust fejlesztését helyezik előtérbe; a kulturális turizmust kiszolgáló szállás- és kirándulóhelyek építésére van befektetési lehetőség.

2. A *Felső-Tisza-vidék* főként a rahói járást fedi le:

- A hegyvidékes táj előnyös a hegyi turizmus fejlesztésére.
- A sok folyó, gyógy- és termálvizű forrás, valamint a meglévő szanatóriumok és gyógyszállók, a gyógyturizmus további fejlesztésének kedveznek.
- Legfontosabb látványosság a Hoverla, itt található a Kárpáti Bioszféra Rezervátum, a hegyi turizmusra lehetne szakosodni és kiépíteni a megfelelő infrastruktúrát.
- Az etnikai sokszínűség és a hucul hagyományok az eko-etnikai turizmus fejlődését szolgálják.
- Legnagyobb lehetőség az ökoturizmus fejlesztésére van, Rahó részére egy programot dolgoztak ki egy ökológiai rekreációs övezet létrehozására.
- A falusi turizmus fejlesztése is perspektívát rejt magában.
- A pihenő turizmust kiszolgáló komplexumok felújítására és építésére van szükség

Befektetői tevékenység

Az idegenforgalom területén a befektetői tevékenységet Kárpátalján ma két ukrán törvény – a „Befektetői tevékenység speciális rendszere Krátalján” és a „Speciális övezetek Kárpátalján” – szabályozza. E két törvény utasításait figyelembe véve kell megfelelő feltételeket biztosítani a beruházási projektek megvalósítása érdeké-

ben, amelyek közül a gyógy- és szállodaipar, valamint a hegyi turizmus infrastruktúrális fejlesztése élvez prioritást.

Tíz projekttervezetet fogadtak el 2004 nyaráig, amelyek megvalósítási összege összesen 11,7 millió amerikai dollárba került. Ebből 6 milliót a gyógyturizmus, 3 milliót a szállodaipar, 1 milliót pedig a turisztikai szolgáltatások színvonalának fejlesztésére szántak. Ezidáig 8,5 millió dollárt vontak be a fejlesztésbe, amely az összberuházás 72,4%-át adta. Két év alatt a befektetések összegei a két és félszeresére nőttek. Pozitív tendenciát mutat a külföldi befektetők érdeklődése a térség iránt. 2006–2007-ben 5 turisztikai jellegű beruházás került megvalósításra Kárpát-alján mintegy 17,6 millió USD értékben. Ezek a következők:

- a munkácsi járási Szoleni Mlaki szanatórium és gyógyüdülő bővítése;
- a szolyvai járási Kvitka Polonina szanatórium közelében 200 férőhelyes szálloda építése;
- az ungvári járási Termál-Star gyógyüdülő felújítási munkái;
- az ungvári járási Derenivszka Kupilj szanatórium rekonstrukciós munkái;
- Kucsera turisztikai telep kialakítása az Ökörmezői járásban.

A jövő kihívásai

A jövőre vonatkozó tervek és elképzelések szerint a *beutazó turizmus fejlesztése élvez prioritást* a magyar–ukrán határ régióban, ugyanakkor fejlődését nagyban befolyásolja és meghatározza azoknak a törvényeknek a kidolgozatlansága, amelyek a ki- és beutazást szabályozzák. Az államhatár ukrán oldalán a határátkelőhelyek *további infrastruktúrális fejlesztése* a jövőben is sürgető igény. A szolgáltatások színvonalának növelésére, a várakozási idő csökkentésére, információs központok létrehozására van szükség az átkelőhelyeken.

A jelenlegi állapotok szerint az idegenforgalmi létesítmények megközelítését és kiszolgálását segítő *út menti infrastruktúra állapota a leghiányosabb*, a meglévő objektumok felújítása és újak építése a fő útvonalak mentén pedig egyre égetőbb probléma. Ezzel kapcsolatban született is egy tervezet kempingek és motelek építésére, bővítésére, lehetővé téve a férőhelyek számának növelését. Egyes helyeken meg is kezdtek az építési és felújítási munkálatokat. Ezek keretében a beregszászi járásban a Barkasz–Kaszony autót út mentén 2001-ben kezdődött meg többek között a Vita motel felújítása, a volóci járásban a Kijev–Csap–Budapest autót úton, az ilosvai járásban a Munkács–Rahó–Ivanofrankovsz útvonalon egy-egy motelt újítanak fel. A nagyszőlősi (Munkács–Rahó–Ivanofrankovszk), volóci (Kijev–Csap–Budapest), ökörmezői (Dolina–Huszt), munkácsi (Kijev–Csap–Budapest), perecsenyi (Lemberg–Ungvár), szolyvai (Kijev–Csap–Budapest), ungvári (Kijev–Csap–Budapest) és huszti járásokban (Munkács–Rahó–Ivanofrankovszk) motelek

építését tervezik. A volóci, ökörmezői, rahói és técsői járásokban kempingek és pihenőhelyek építését kezdték meg.

A kutatások és gyakorlati tapasztalatok alapján a szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy többirányú fejlesztésre van szükség Kárpátalján. Minden járásban ki kell alakítani a pihenő és üdülő turizmus feltételeit. Kilenc járásban a gyógyturizmusra, tízben a gyalogtúrára kínálkozik fejlesztési lehetőség. A hegyi járásokban a sí-turizmusra lehet szakosodni. Hét járásban viszonylag gyors az öko-, ötben az üzleti-, négyben a lovas-, hatban a vadász-, kettőben a kerékpár turizmus fejlesztése indokolt. Nyolc járás alkalmas a tranzit turizmus feltételeinek kiépítésére. A falusi turizmus fejlesztésére a beregszászi, a nagyszőlősi az ökörmezői és a rahói járás a legalkalmasabb. A beregszászi, ungvári és munkácsi járás rendelkezik a legtöbb adottsággal a kulturális turizmus fejlesztéséhez.

A közös munka az ukrán–magyar határ régióban jelentős hatást fejtett és fejthet ki a turizmus támogatásában a regionális információs hálózat fejlesztésével, amely elősegíti a tevékenységek szervezését, erősíti az egymás közötti párbeszédet. A turisztikai szervezetek tevékenysége a közös munka alapján effektívebbé válik, ami hosszú távon maga után vonhatja a célterület és a határ menti régió turizmusának és gazdaságának közös fejlődését is.

LOGISZTIKAI KLASZTER LÉTESÍTÉSÉNEK KONCEPCIÓJA KÁRPÁTALJÁN

Az ukrán–magyar határ menti együttműködés feltételeiről

Tekintettel a dinamikusan változó geopolitikai helyzetre Európában, különös jelentősége van a határ menti régiók közötti együttműködésnek egy EU-tag állam (Magyarország) és nem EU-tag állam (Ukrajna) között. Tény, hogy Európában felértékelődik a régiók politikai szerepe. Az ukrán–magyar határ menti térség szerepe és együttműködési lehetőségei megváltoztak, amikor Magyarország belépett az Európai Unióba (Porter, 1993).

A kárpátaljai terület geopolitikai fekvése szinte megköveteli a nemzetközi regionális közlekedés-logisztikai központ létrehozását, amelyet a már működő Csap–Záhony közlekedési csomópont bázisán hozhatnának létre (Ukrajna, Magyarország). Figyelembe véve a nemzetközi fuvarozás projektjének méretarányait, amely Kárpátalján keresztül történne, valamint a szomszédos országok, elsősorban Oroszország/Kína és Magyarország stratégiai programját, célszerű lenne nem különálló logisztikai központokat létrehozni, hanem kidolgozni a Kárpátalján létrejövő logisztikai klaszter koncepcióját.

A határ menti régiók együttműködésének törvényes alapját az *Európai Keretegyezmény a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről* (ETS 06 sz.) szolgáltatja, amelyet az Európa Tanács tagállamai 1980. május 21-én írtak alá Madridban, és 1981. december 22-én lépett hatályba. Az Egyezmény szempontjából (2. cikk) a *határ menti együttműködés* fogalmába tartozik a két vagy több Szerződő Fél joghatóságán belül lévő területi önkormányzatok és közigazgatási szervek között a jószomszédi kapcsolatok erősítése és továbbfejlesztése céljából megvalósuló tevékenység, valamint az e cél megvalósítását szolgáló egyezmény vagy megállapodás megkötése. A határ menti együttműködés a területi önkormányzatok és közigazgatási szervek belső jogában meghatározott hatáskörében valósul meg.

A Keretegyezmény célja annak ösztönzése és elősegítése, hogy a helyi és területi hatóságok a hatáskörükbe tartozó ügyekben egymás között határ menti megállapodásokat kössenek. Az ilyen megállapodások kiterjednek a területfejlesztésre, a környezetvédelemre, a közszolgáltatások javítására, stb., valamint a helyi önkormányzatok és közigazgatási szervek egyesületeinek vagy konzorciumainak létrehozására is.

A magyar–ukrán határtérség fejlesztési prioritásai

Ukrajna és Magyarország két határ menti régiója, Kárpátalja, valamint Szabolcs–Szatmár–Bereg megye geopolitikai szempontból bizonyos előnyökkel rendelkezik, többek között mindkét régió az Észak–Dél és a Kelet–Nyugat tranzit utak metszéspontjában található, kedvező tranzit és szállítási feltételekkel rendelkezik. Gazdasági szempontból mindkét területet a termelőerők és a gazdaság színvonalának alacsony szintje, ezenkívül szűk pénzügyi kapacitás és komoly munkaerőfőlösleg jellemzi (Kiss, 2005).

A belső erőforrások értékelése, a nemzeti területfejlesztési koncepciók és az Európai Unió irányelveinek figyelembe vételével 2003 februárjában fogalmazódott meg az az átfogó cél, amely a magyar–ukrán együttműködések vonatkozásában a fejlesztési stratégia megalapozását jelenti. Az ukrán–magyar határ menti térség fejlesztési stratégia megalapozását jelenti. Az ukrán–magyar határ menti térség gazdasági fejlődésének és felzárkózásának, társadalmi kohéziójának elősegítése, az ott élő lakosság életminőségének javítása a határ menti együttműködésben meglévő lehetőségek maximális kihasználásával, úgy, ahogy azt a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés által 2003. április 17-én, illetve a Kárpátaljai Megyei Tanács által 2003. június 20-án elfogadott *Ukrajna és Magyarország határ menti régióinak területfejlesztési koncepciója* javasolta.

Az átfogó célra támaszkodva levezethetők azok a hosszú távú célok, amelyek megalapozzák a *határ menti térség fejlődését biztosító* prioritásokat és intézkedéseket. *E célok az alábbiak:*

- egy társadalmilag és gazdaságilag jól körvonalazható, jól azonosítható régió kialakítása, a térség már meglévő ez irányú folyamatainak erősítése és felgyorsítása;
- a határon átnyúló gazdasági és civil együttműködések erősítése, a helyi és központi kezdeményezések jól működő keretbe foglalása a határ menti együttműködések intézményesítésével;
- a határ két oldalán egyoldalúan jelentkező előnyök kiterjesztése mindkét oldalra, az egységesebb gazdasági és társadalmi hálózatok jobb pozicionálása a makrogazdasági térben, az EU-csatlakozásból adódó várható lehetőségek kihasználására való felkészülés, a Magyarország és Ukrajna időben eltérő EU-s csatlakozásából fakadó hatások kezelése.

A fentiekben bemutatott célok elérése érdekében *öt fejlesztési prioritást* jelöltek ki:

1. A gazdasági együttműködés fejlesztése.
2. Humán erőforrás-fejlesztés, kulturális, innovációs és K+F együttműködés.
3. Közlekedés- és infrastruktúrafejlesztés.
4. Környezet- és természetvédelem.
5. Szektorsemleges feladatok teljesítése.

Az öt fejlesztési prioritás közül, fontos kiemelni az első számú prioritást – a *gazdasági együttműködés fejlesztését*, amely magába foglalja a KKV-k közötti együttműködés erősítését, az üzleti infrastruktúra fejlesztését, a turisztikai adottságok jobb kihasználását, a befektetési lehetőségek feltárását és bemutatását, az agrárgazdasági tevékenységek kölcsönösen előnyös fejlesztését, a *Kisvárdá–Záhony–Csap–Ungvár logisztikai térség összehangolt fejlesztését* (Kiss, 2003).

A Kárpátaljai logisztikai klaszter létesítésének fejlesztési terve és szervezeti-jogi kérdései

Általánosan elfogadott, hogy a klaszterek kihasználása a regionális fejlesztésben a legjobb módszer arra, hogy a régió gazdaságában kialakuljon a konkurenciaképesség, amely az ismeretekre, tudásra támaszkodik. A területi hatalmi szervek megteremtik a feltételeket a logisztikai klaszterek kialakításához, legjobb módon hatnak a gazdasági előnyök és a helyi erőforrások kihasználására, és ilyen módon felgyorsítják a gazdaság fejlődését, ami végső soron a terület lakosai életszínvonalának növekedéséhez vezet. Ilyen alapon, a logisztikai klaszterek kialakítása a regionális stratégia alapját kell hogy képezze, amelynek lényegében, célja az, hogy ösztönözze az üzleti körök és más intézmények közötti kapcsolatokat és folyamatos párbeszédet biztosítson az állami és magánvállalatok között.

A regionális fejlesztési stratégia – az a folyamat, amely előíranyozza az együttműködést, amelyekben az állami hatalmi szervek, társaságok, más intézmények és érdekeltségi körök is közreműködnek. Kárpátalja jelenlegi helyzetében eljutott a logisztikai klaszter kialakításához. Meglátások szerint csak politikai akarat szükséges ahhoz, hogy megkezdjék a folyamat támogatását. A kárpátaljai logisztikai klaszter hatékony kialakulása esetén célszerű lenne kialakítani egy határ menti logisztikai klasztert is (Kiss–Mikula, 2007).

Jelenleg Ukrajnában alapjában véve adottak a logisztikai klaszter létrejöttének jogi alapja. Az ilyen jelentős projektek megvalósításánál csak a törvényhozás és a területi management szándékának hiányáról kell beszélnünk. Kárpátalján a logisztikai klaszterek fejlesztése középtávon és távlati szinten valósulhat meg, kialakításuk a következő dokumentumok fő alapelveinek figyelembevételével történhet:

- Ukrajna szállítmányozási és közlekedési koncepciójának a fejlesztése középtávon, valamint 2020-ig. Ukrajna Közlekedésügyi Minisztériuma. Kijev, 2001.
- A nemzetközi közlekedési folyosók nemzeti hálózatának kialakításának programja Ukrajnában. Ukrajna Miniszteri Kabinetének 346. sz., 1998. 03. 20.-án kelt rendelete alapján.

- Ukrajna Törvénye „Ukrajna tranzit országgá válásának komplex programja a 2002–2010-es évekre”. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának Értesítője. – 2002 № 24.
- A határ menti együttműködés fejlesztésének állami programja 2007–2010-es évekre. Általános rendelkezések. Ukrajna Miniszteri Kabinetének 2006. 12. 27. kelt rendelete alapján.
- Ukrajna Törvénye és Miniszteri Kabinetének „az intézkedések tervének elfogadásáról és annak végrehajtásáról a 2002–2005-ös évekre vonatkozóan”. 659. sz., 2002. 11. 16.-án kelt rendelete alapján. „Ukrajna tranzit országgá válásának komplex programja a 2002–2010-es évekre”.
- Kárpátalja területén folyó gazdasági tevékenység prioritásai jegyzékének elfogadása, amelyekhez különleges innovációs tevékenység társul, Ukrajna Miniszteri Kabinetének 548. sz., 1999. 04. 06.-án kelt rendelete alapján. Ukrajna Kormánya Normatív Aktáinak Gyűjteménye, 1999, 17. sz. Kijev: „Ukrajna”, 1999.

Ukrajnában, alapjában véve, kialakult a törvényhozói-normatív bázis a kedvezményes tevékenységekre, többek között a közlekedési infrastruktúra kedvezményes építésére, nevezetesen:

- Ukrajna Törvénye „A koncesszióról”, 997. sz. –XIV. 1999. 07. 16.
- Ukrajna Törvénye „Az autópályák építésének és használatának koncessziójáról”, 1286. sz.-XIV 1999. 12. 14. változtatásokkal, amelyeket Ukrajna Törvényének 662 sz.- IV 2003. 04. 03. kelt rendelete irányoz elő.

Ukrajna Miniszteri Kabinetének rendeletei:

- A koncessziós verseny levezetéséről és a koncessziós szerződések megkötéséről szóló rendeletek az állami és a kommunális tulajdonban lévő létesítményekre, amelyekre érvényes a koncesszió (2002. 04. 12. 642. sz.).
- Az általános koncessziós szerződés elfogadásáról (2000. 04. 12. 643. sz.).
- A koncessziós létesítmények kijelölése rendjének elfogadása az általános használatban lévő autópályák építésére és használatára (2000. 07. 06. 1064. sz.).
- Az autópályák ingyenes használata kártérítési rendjének elfogadásáról, amelyek a koncesszió feltételeire épülnek (2000. 07. 06. 1065. sz.).

Az állami- és magán partnerségi viszony koncessziós modellje hatékonyan működik számtalan országban, elsősorban a kommunikációs szféra hosszú lejáratú projektjeinek realizálásában. (Például a fent említett koncesszió érvényesül a Triest-i kikötőjében illetve Franciaország, Olaszország autópályáin stb.).

Logisztikai klaszter létrehozásának új kihívásai Kárpátalján

Ukrajna fejlődésének objektív feltétele az, hogy célirányosan és fokozatosan integrálódjon a világ gazdasági rendszerbe. Mindenekelőtt közlekedési útvonalainak komplex és fokozatos integrálódására van szükség ahhoz, hogy beépüljön az európai és a világ közlekedési rendszerébe. Figyelembe véve azt, hogy az európai kontinens regionális fejlődésének terveiben *Ukrajna tranzit területként* szerepel, és egyesíti Nyugat-Európát a Távol-Kelettel, nagy jelentősége van a közlekedési folyosók nemzeti hálózata kialakításának technikai szinten és a tartalékok biztosítása terén is (*Ukrajnai Szállítványozók Európai Társasága*, 2007).

A tranzit szerep megvalósításának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy biztosítsa a nemzetközi szállítást, amitől jelentős mértékben függ a szállítás minősége, alrendszerként szabályozza a közlekedési folyosókon való forgalom áramlását. Ezeknek az alrendszereknek alapvető struktúrái a *logisztikai központok* megléte a közlekedési folyosók teljes hosszában. Az Ukrajnában létrehozott logisztikai központok rendszerének biztosítania kell a hatékony és minőségi áru- és személyforgalmat egyik pontból a másikba, a „háztól házig” elv alapján. A logisztikai központok mindenekelőtt az államhatárokat átszelő nemzetközi közlekedési folyosók kereszteződésénél kell, hogy létrejőjenek, amelyek hatékonyan biztosítják a különböző közlekedési típusok hatékony együttműködését.

Az V. közlekedési folyosó – amely egyesíti Európa déli országait és Ukrajna területét átszelve, kijut a transzszibériai főútvonalra (Oroszország), hogy ilyen módon egyesítse Nyugat-Európát Távol-Kelettel és Kínával – Kárpátalja területén szeli át Ukrajna államhatárát. Annak ellenére, hogy a *klaszter* szó fogalma többféleképpen definiálható, mindegyik fogalom *három fő alapelvre* épül: közelség; hálózatok egyesítése; specializálódás. A klaszterek koncepciója pedig három alapgondolatot közöl:

- A klaszter általános konkurenciaképességének mutatója nagyobb, mint a klaszter minden egyes tagja konkurenciaképessége mutatójának összege; a konkurenciátlény a hálózatok meglétével magyarázható.
- A kiépült a hálózatok több érdekelt felet egyesítenek, az üzleti körök képviselőit (vásárlókat, szállítókat, anyagi-technikai ellátással foglalkozó pénzügyi intézményeket, szervezeteket), valamint azok a nem üzleti jellegű szervezeteket, amelyek a támogatásnál kulcsszerepet játszanak. Olyan kutatóintézetekről és szervezetekről van tehát szó, amelyek szakmai felkészítést biztosítanak az állami szektor intézményeinek.
- A földrajzi közelség leegyszerűsíti a külkapcsolatokat, különösen azokat, amelyek elősegítik az ismeretek elterjesztését és fejlesztését, új technológiák alkalmazását „innovációs” környezet kialakítása útján.

A *logisztikai klaszter létrehozása* Kárpátalján elsősorban az V. nemzetközi közlekedési folyosó tevékenységével kapcsolatos. Mint ismeretes, a *közlekedési folyosó* egy olyan rendszer, amely magában foglal legalább két különböző közlekedés-típust, és amelyek kölcsönösen hatnak egymásra, nemzetközi jelentőségű és színvonalú szerviz-szolgáltatást nyújtanak. A közlekedési folyosó rendszerint azzal a céllal jön létre, hogy biztosítsa a hatékony és minőségi áru- és személyforgalmat egyik pontból a másikba, a „háztól házig” elv alapján. A közlekedési folyosó európai normáknak megfelelő fő jellemzői:

- a gépjármű-forgalom intenzitás – nem kevesebb, mint 20 ezer jármű naponta;
- a gépjármű minimális sebessége – 120 km/h;
- a vonat minimális sebessége 100 km/h, 2000-tól 120–140 km/h a megengedett;
- a teljes útvonal biztosítása szervizekkel, pihenőhelyekkel, telefonösszeköttetéssel stb.;
- az államhatár átszelése autóbusszokkal és személygépkocsikkal 15 perc alatt, vonattal 20 perc alatt, teherszállítással 60 perc alatt.

Az áruforgalom irányításának alapvető formái a logisztikai központok lettek. Ezek a központok koordináló és integráló szerepet töltenek be a teherszállítás és -forgalom logisztikai rendszerében.

A logisztikai klaszter koncepciójának előfeltételei és elemei

A logisztikai klaszter kialakításának fontosságát és aktualitását Kárpátalján olyan objektív és szubjektív tényezők befolyásolják, amelyek jelentős hatást gyakorolnak nemcsak a jelen és a jövő határ menti régiójára, hanem Ukrajna egész területére is. A logisztikai klaszter létesítésének legfontosabb előfeltétele négy különösen jelentős tényező megléte.

1. Geopolitikai változások a kontinensen, az EU keleti bővítése, Ukrajna és az EU közötti határ kialakítása

A terület geopolitikai fekvése és az EU közlekedéspolitikája biztosítja a gépjárműforgalom és a vasúti szállítás folyamatosságát, amely megköveteli a kommunikációs, szerviz és információs infrastruktúra technikai fejlesztését és hálózatának kibővítését. Az EU határainak bővítése az ukrán határig és az új államok jövőbeli schengeni zónához való csatlakozása, feltételezik a következő tényezők jelentőségének növekedését:

- a) Az EU és Ukrajna közötti határ jelentős szerephez jut, a schengeni határőrizeti rendszer megnehezíti a határátkelést.

- b) Az EU regionális politikája magába foglalja Ukrajna nyugati megyéit is.
- c) Az EU regionális politikája működése a határ menti projektek szerkezeti alapjának pénzügyi támogatása útján valósul meg és feltételezi a regionális fejlesztési stratégiák kidolgozását és megvalósítását nemcsak a határ menti területeken, hanem a közös koncepcióval rendelkező határ menti régiók fejlesztésében is.
- d) Az EU közlekedéspolitikája feltételezi a kommunikációs infrastruktúra intenzív kiépítését és új technológiák és módszerek alkalmazását a közlekedési szférában.
- e) A nyugati és keleti nagykapacitású piacok között elterülő Ukrajna lehetőséget teremt a nemzetközi szállítások komplex módon való megvalósítására, amelyeket alkalmazni kell az egyre növekvő konkurencia feltételei mellett.

2. A nemzetközi közlekedési folyosók kiépítésének aktivizálása, az EU politikája

Az V. sz., ún. *helsinki folyosó* összeköti Olaszországot, Szlovéniát, Magyarországot, Ukrajnát és a gépjármű és vasúti teherszállítás által összességében 45,2 millió tonna áru szállítását biztosítja, amely Ukrajna nemzetközi szállítmányozásának 33%-át teszi ki (*Ukrajna Statisztikai Évkönyve*, 2005). Annak ellenére, hogy ez a folyosó formálisan Lvivnél ér véget, mégis összeköti a 3. és a 9. folyosókat, ami által biztosítja az áruforgalmat Európába és a szomszédos országokban Ukrajnán át Oroszországba. *Tényként elmondható, hogy ennek a folyosónak van a legkisebb konkurenciája.* A csapi vasúti csomópont naponta több mint 130 szerelvény átrakodására alkalmas. Átlagosan havonta 60 ezer tonna áru átrakodását tudja biztosítani, a létező potenciális lehetősége viszont – közel 140 ezer tonna/hónap.

Kárpátalja *kiemelkedő földrajzi-geopolitikai és gazdaasági szerepének jelentősége* abból adódik, hogy fekvése révén kapcsolatot tud teremteni az európai- és a világpiaccal, így biztosítja a tranzit kereskedelmi forgalmat Nyugat-Európa irányába, keletre pedig Oroszország, Kína, Japán és Korea felé (az utóbbi kapcsolatban van a transzszibériai főútvonal meghosszabbításának a tervével egészen a Koreai-félszigetig). Kárpátalja négy kelet-európai országgal határos. Területén található az egyik legnagyobb határ menti közlekedési komplexum, ahol hat nemzetközi, négy államközi vasúti- és közúti átjáró és nemzetközi repülőtér található, s emellett lehetőség mutatkozik a vízi közlekedés fejlesztésére is. Ezek által az adottságok által Kárpátalja betöltheti a forgalmi híd szerepét Európa és Ázsia között.

A Csap–Munkács–Bátyú–Ungvár nagy kapacitású közlekedési csomópont, az V. sz. (krétai) közlekedési folyosó (Triest–Ljubljana–Budapest–Bratislava–Csap–Lviv) azt hozta magával, hogy Kárpátalja lett Ukrajna egyik legvonzóbb nemzetközi forgalmú határ menti csomópontja a transznacionális társaságok térnyerése szempontjából. Jelenleg Kárpátalját, a 10 ezer főre jutó transznacionális társaságok számát tekintve, csak Kijev és a kijevi terület előzi meg (*Kárpátalja Statisztikai Évkönyve*, 2005).

A kárpátaljai logisztikai klaszterek megalakítása a transznacionális társaságok érdeklődésének középpontjába kerülhet. Ezek a klaszterek akkor vehetnek majd részt ebben a folyamatban, ha Kárpátalja megye politikai, közigazgatási és gazdasági tényezői megfelelő stratégiát dolgoznak ki, amelyet térben és időben konkretizálnak. Gyors, minőségi és megbízható logisztikai szolgáltatásokra van szükség felhasználva a kommunikációs infrastruktúra magas technikai színvonalát is, nevezetesen a nemzetközi légi közlekedésbe be kell vonni a kisebb repülőtereket, amelyek gyorsaságuk által biztosítanak a társaságok munkáját, kiküszöbölve a sok órás várakozást a határátkelőkön, ami feltételezné a TNK termékek önköltségének csökkentését. A transznacionális társaságok csak ebben az esetben vennének részt a kárpátaljai logisztikai klaszterek létrehozásában, addig pedig a saját logisztikai alegységeik szolgáltatásait veszik igénybe, jelentős összegeket áldozva a fenntartásukra.

3. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése

Ez a tényező annyit jelent, hogy különböző szállítások lebonyolítására van lehetőség a megye területén, elősegíti a területközi és a határ menti együttműködések gazdaság, az irányítás és a kultúra terén, növekszik a régió elérhetősége és vonzása a befektetők számára. Kárpátalja egyike a közkeletű „1520-as pálya” elnevezésű, ún. 1520 mm széles nyomvonalú területeknek, amelyek magukban foglalják a FÁK területeit, Finnországot, Baltikumot, Mongóliát és ez által egy közös közlekedési területet alkotnak. A 1520 mm széles nyomvonalú vasút dinamikus fejlődést mutat. Az utóbbi öt évben, az 1520 mm széles nyomvonalú hálózatnak köszönhetően, a teherszállítás 30%-kal, a személyszállítás, pedig 10%-kal növekedett. A volt szovjet területen működő legaktívabb vasúti igazgatóságok munkájának köszönhetően, lényegében minden vasút közös technológia és normatíva szerint működik. Az „1520-as pálya” fejlesztése két irányban, a gazdasági és a technológiai fejlesztések területén történhet. A gazdaság alapját pedig a tarifák megállapítása és támogatása képezi. Kárpátalján a teherszállítmányozás mind a tranzit szállítmányok (> 60%), mind az európai országokból/ba (~ 40%) történő áruforgalom terén a szállítók számának, felépítésének változása, ami a szállítások koordinációjának jelentőségét növelő tendenciát ígér.

4. Ukrajna és az Európai Unió régióinak határ menti együttműködése

Több alkalommal és szakmai anyagban megállapítást nyert már a 2007–2010-es évekre vonatkozó, „a határ menti együttműködés állami programjában” az, hogy az ukrán határ menti együttműködés fejlődése Ukrajna regionális politikája alakításának egyik fő aspektusa, amelyet az Európa Tanács és az EU normatívái határoznak meg. A Program Koncepciójának értelmében a határ menti együttműködés projekteinek a következő irányvonalakat kell követniük: a meglévő határ menti közlekedési hálózat modernizálását és fejlesztését a minél gyorsabban történő áthaladás érdekében; a határ menti átkelőhelyek számának növelését a teher- és a sze-

mélyforgalom hatékonyabbá tétele érdekében; a régiók termelői és szociális infrastruktúrájának kiépítését a gazdasági fejlődés ösztönzése céljából és az állampolgárok életszínvonalának javítása érdekében.

Összegzés

A közlekedés fenntartásának és pozíciói erősítésének egyik fő prioritása a nemzetközi közlekedési piacon mindenekelőtt a nemzetközi közlekedési folyosók nemzeti hálózatának hatékony funkcionálása, amelyben fontos helyet foglal el az V. sz. (kréti) nemzetközi közlekedési folyosó. Az áruszállítmányok irányításának fő meghatározói a logisztikai központok lettek. Ezek a központok koordináló és integráló szerepet töltenek be a forgalom logisztikai rendszerében és az áru szállításában. A Kárpátaljai logisztikai klaszter egyesítő szervezete lehetne az intermodális irányításnak Ukrajna nyugati határán, amelynek képviselői Záhonyban (Magyarország), Cserna-nad-Tiszán (Szlovákia), az Európát és Ázsiát összekötő nagy nemzetközi közlekedési csomópontokon lennének kihelyezve. Kárpátalja határátkelőhelyeinek fontos geopolitikai elhelyezkedése révén meghatározó szerepet játszik Eurázsia közlekedési és kereskedelmi kapcsolatainak alakulásában. A lehetséges potenciális szállítások Kárpátalján keresztül 52 millió tonna export-import és tranzit szállítmányt jelentenének évente, ami a jelenlegi szállítások kétszeresét tenné ki.

Ukrajna, kihasználva az előnyös geopolitikai fekvését, jelentősen növelheti tranzitforgalmának kiterjedtségét, akkor, ha az áruforgalmi rendszerben hatékonyan felhasználja tartalékait Ázsia, az Európai Unió és Ukrajna területei között. A közlekedési folyosók megléte feltételezi a szerteágazó nemzeti logisztikai központok hálózatának szükségességét, amely lehetőséget nyújt arra is, hogy a közlekedési és logisztikai szervizek közeledjenek a nemzetközi szabványokhoz. Ez a nagyívű fejlesztési program jótékony hatással lehet majd a határon átvéelő kapcsolatok erősítésére az ukrán–magyar államhatár mindkét oldalán, nem utolsósorban pedig hatékonyan szolgálhatja a határrégió közös fejlesztési koncepciójának sikeres megvalósítását ebben a sokat próbált és egymásra utalt térségben.

KÖVETKEZTETÉSEK, JÓ GYAKORLATOK, JAVASLATOK

Az eredmények rövid összefoglalása

A magyar–ukrán határrégióra, mint az Európai Unió immár külső schengeni határ-árára irányuló szerteágazó kutatások eredményei többek között a 2004/2005-ös esztendőben az államhatárok két oldalán elvégzett nagyszabású empirikus vizsgálatokra is támaszkodhattak. A vizsgálatokba bevont személyek a határon átívelő kapcsolatok különböző területein tevékenykedő intézmények, közigazgatási szervek, civil szervezetek, vállalkozások vezetői, azaz prominens irányítói közül kerültek ki, akik a határ menti együttműködés területén komoly tapasztalatokkal rendelkeztek. A kérdőíves felméréssel és mélyinterjúkkal végzett ún. prominencia vizsgálatokban összesen kétszáz személy vett részt fele-fele arányban megosztva Magyarország és Ukrajna határ menti térségei és települései között.

Az empirikus vizsgálatok magukban foglalták a gazdasági kapcsolatok formáit és jellegét; a migráció és egyéb társadalmi kapcsolatok összefüggéseit; a határon átnyúló együttműködést akadályozó tényezők szerepét; a szomszédos országról alkotott képet és kialakult felfogásokat; a határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos stratégiák értékelését; az intenzív határon átnyúló kapcsolatok várható hatásait; valamint az Európa Unió bővítésének és a schengeni határőrizeti rend teljeskörű bevezetésének várható következményeit a magyar–ukrán határ menti kapcsolatokra.

Jelentős szerephez jutott az elemzésekben és az eredmények megfogalmazásakor a határról és a határ menti együttműködésekről kialakított vélemények értékelése; az együttműködések meghatározó belső és külső tényezők szerepének a bemutatása; az országos, a regionális és a lokális szintű problémák kapcsolatrendszerének a vizsgálata, valamint a mindenkori külpolitikai változások hatásainak követése. Az általánosított globális kérdések vizsgálata mellett különösen sok tapasztalat volt leszűrhető a lokális szempontokat előtérbe helyező körülmények elemzéséből, amelyek az államhatár és a határon átnyúló kapcsolatoknak a lakosság mindennapjaira irányuló hatásait tárták fel, a közös tennivalókra és a határon átnyúló együttműködést igénylő problémákra irányultak, bemutatva a határon átnyúló kapcsolatok meghatározó szereplőit és mozgatórugóit. Az utóbbiak kapcsán sok hasznosítható tanulsággal szolgált az államhatárra és a határrégióra vonatkozó felfogások és asszociációk feltérképezése, benne az elkülönülő és a közös identitástudat megnyilvánulásainak bemutatása, különösen ami a magyar–magyar kapcsolatok helyzetét illeti.

Az előbbiekkal kapcsolatban külön kérdésként merült fel, hogy a magyar–ukrán határtérség mennyiben és hogyan értelmezhető önálló régióként az ott élők identi-

tása szempontjából. A határon átnyúló kapcsolatok egyik fontos eleme lehet, hogy a lakosság mennyire képes azonosulni egy a nemzetállami kereteket átlépő régió gondolatával, és létezik-e, esetleg a jövőben kialakulhat-e egy ilyen regionális identitás az emberekben. A magyarországi, és a kárpátaljai interjúalanyok egybehangzó véleménye szerint *a határtérség már ma is feltétlenül tekinthető külön régiónak*, és a közös identitás bizonyos elemei is megfigyelhetők, elsősorban a közös történelmi múltnak köszönhetően, másrészt viszont a közös problémák, de napjainkban már a határon átnyúló együttműködések intenzitása miatt is. Gazdasági szempontból viszont tovább kellene erősíteni a kapcsolatokat, hogy valóban egységes régióként lehessen kezelni. Egyfajta közös tudatot adhat az itt élőknek a korábban említett periférikus helyzet, hiszen közösek a nehézségek, és a sajátos megoldási kísérletek ezen problémák megoldására. A határrégió kívül másutt nehezen lenne elképzelhető a bevásárló-turizmus és a benzincsempészet, mint megélhetési forrás sokak számára, ez is egyfajta közös mentalitás, világlátás kialakulását erősíti a határ két oldalán, még ha a szerepek időnként fel is cserélődnek: míg korábban főként a határ román és ukrán oldaláról jártak bevásárolni Magyarországra, ma a bevásárló-turizmus fő iránya épp ellenkező.

A régióval való azonosulás, a területi identitás kérdése nehezebben volt mérhető, hiszen például a magyarországi területfejlesztési régiók kapcsán sem alakult ki még semmiféle ilyen azonosságtudat, a magyar–ukrán határszakasz mindkét oldalán sokkal inkább a történelmi múltban gyökerező területi egységek, tehát a megye (pl. a Bereg), illetve a saját település kapcsán figyelhető meg ilyesfajta kötődés. Ugyanakkor a lakosság az olyan kérdésekben, amelyek a saját mindennapi életükkel és problémáikkal kapcsolatosak, sokkal inkább képes egy ilyen identitás befogadására vagy kialakítására. Az ott élőket elsősorban az foglalkoztatja, hogy át tudnak-e kelni a határon a rokonokat, barátokat meglátogatni, esetleg bevásárolni, amennyiben ezek a kapcsolatok kiépülnek, akkor az emberek képesek azonosulni egy határon átnyúló régió gondolatával is. A több évszázados összetartozás és magyar közigazgatás miatt Kárpátalján is létezik még bizonyos történelmi vármegyékhez kötődő regionális (beregi, ungi) identitás, *a 85 éve fennálló határ azonban Kárpátalján kialakított egy sajátos „mi” tudatot is*, amelyet a politika (mint például a legutóbbi népszavazás a határon túli magyarok magyar állampolgárságáról) tovább erősített, szétválasztva a korábbi egységes identitástudatot a magyarság körében. Ez a megállapítás azonban nemcsak a magyar nemzetiségűekre igaz, hanem az itt élő többi nációra is, az ukránokként nyilvántartott ruszinoktól a szlovákokig (pl. Kárpátalján igen sokan közép-európai idő szerint járatják az órájukat, amelyet helyi időnek („mi szerintünk”) neveznek, holott a hivatalos időzóna az eggyel keletebbre eső kijevi).

A vizsgálat igyekezett választ keresni az azonosságok (a „mi”) és a különbségek (a „mások”) megítélésére és viszonyára az államhatárok két oldalán élők között. Igen érdekes eredményt hozott a vizsgálat abban a tekintetben is, hogy *Magyarországon a*

legtöbb interjúalany azt hangsúlyozta, hogy *a határ túloldalán élők „ugyanolyanok, mint mi”*. Alapvető tényező ebből a szempontból, hogy a határ mindkét oldala periféria, ez pedig társadalmi-gazdasági elmaradottságot hordoz magában, emellett az emberek mentalitása, reakciói a világ kihívásaira hasonlóak, ezért nem lehet nagy különbséget találni a két oldal között. Természetesen a gazdasági helyzetre rákérdezve az ukrán oldal kapcsán mindenki számára a hatalmas szegénység jelentette a legfontosabb különbséget. A kulturális eltéréseket is csak néhány interjúban említették, főként azért, mert a határ túloldalán élők kapcsán sokan elsősorban az ottani magyarságra gondoltak. Ukrajnára vonatkoztatva a megkérdezettek nagy része kiemelte még a politika terén megfigyelhető különbségeket is.

Mivel a térség évszázadokig ezer szállal kötődött egymáshoz, *Kárpátalján* is úgy vélekedett a megkérdezettek többsége, hogy *kulturális és mentális szempontból nincs igazi különbség a határ két oldalán élő emberek között*, egymásból élnek, egymásra vannak utalva. Ennek ellenére megfogalmazódott, hogy a Kárpátaljai emberek vendégszeretőbbek és kevésbé anyagiasak, mint a magyarországi oldalon élők. A 2004. december 5-ei népszavazás (adjanak-e magyar állampolgárságot a határon túli magyaroknak) elutasító végeredménye (különösen a szomszédos szabolcs-szatmár-beregi lakosok részéről, akik közül sokan „Kárpátaljából élnek”) igen érzékenyen érintette a kárpátaljai embereket, úgy érzik ezek után, hogy ők nem kívánatos személyek a túloldalon, ebből kifolyólag *romlott a magyarországiak megítélése*.

Legégetőbb kérdésként azonban mind a mai napig a *határforgalommal és az államhatárok szerepével* kapcsolatos vélekedések fogalmazódtak meg (pl. vízumentesség, kishatárforgalom, a nyitott és zárt határok kérdése stb.), különösen az együttműködést segítő tényezők várható szerepére és korlátaira.

A magyar–ukrán határregiókban folytatott kérdőíves vizsgálat eredményei közül kiemelhető, hogy Magyarország határon átnyúló kapcsolataiban meghatározó szerepet játszik az a tény, hogy a határ túloldalán jelentős számban élnek magyarok. A vizsgált határszakaszok ezen sajátossága a kapcsolatok számos területén meghatározó jelentőséggel bír. A határon átnyúló migráció tekintetében a határ ukrán oldalán élők számára sok esetben jelent ösztönzést az, hogy nem egy idegen kulturális és nyelvi környezetbe kerülnek kivándorlóként, saját anyanyelvüket használhatják továbbra is új hazájukban. Szintén a részben a magyar nemzetiségűek nagy száma a magyarázata annak, hogy magyar részről a kulturális és oktatási kapcsolatok kiemelkedő fontosságúak, az Ukrajnában élő nagy számú magyarok számára az anyaországtól érkező segítség ezeken a területeken nélkülözhetetlen. Ugyanakkor az is kiderül a kérdőíves felmérés eredményeiből, hogy a nemzeti kisebbségek meglétét a legfontosabb összekötő kapcsok egyikének tartják nem csak Magyarországon, de Ukrajnában is.

Az élénkebb határon átnyúló kapcsolatok kialakulását a két határszakasz esetében részben különböző okok nehezítik, Ukrajna esetében például kiemelhető a ví-

zumkötelezettség hatása, valamint a határátkelés lassúsága. Vannak ugyanakkor olyan tényezők, amelyek mind a három országban problémát jelentenek. Ide sorolhatjuk az önkormányzati rendszerben megfigyelhető különbségeket, elsősorban az ukrán önkormányzatok szűk mozgásterét, a közigazgatási rendszer centralizáltsága nehezíti az együttműködést. Szintén elsősorban a közigazgatás részéről jelent problémát a sok esetben túlzottnak tartott bürokrácia és a szabályozás kiszámíthatatlan változásai. Végül a mindhárom országban megfogalmazott problémák közé tartozik a vámosok és határőrök viselkedése.

Végül az empirikus vizsgálatok általános érvénnyel megerősítették azt a hipotézist, amely a jelenlegi problémák jórészt – legalábbis lakossági szemszögből – nagyon erősen a történelmi közelmúltból, mindenekelőtt az 1920-as trianoni állapotokból eredezteti, amelynek nyomán magyar–ukrán határ két oldalán található régiók között a XX. század folyamán jelentős különbségek alakultak ki. A legfontosabb tapasztalatok közül kiemelhető, hogy a határrégiók magyar és ukrán oldala között meglévő nyilvánvaló különbségek (pl. közigazgatási- és jogrendszer, életszínvonalbeli különbségek, eltérő gazdasági teljesítőképesség stb.) ellenére a vizsgált térség számos közös problémával küszködik. Az államhatárok mentén saját országuk más régióihoz viszonyítva is periférikus, félperiférikus területek érintkeznek egymással, ahol csekély a fizetőképes kereslet, alacsony a vállalkozások saját tőkéje, csekély a gazdaság tőkevonzó képessége, kevés a munkalehetőség és általában a szegénység, jellemző demográfiai folyamat az elvándorlás, a társadalmi különbségek erősödése.

Más megközelítésben tehát a magyar–ukrán határrégiót is jórészt a múltban gyökerező *történelmi eredetű problémák* terhelik, mivel az 1920-ban mesterségesen meghúzott új államhatárok az etnikai viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyták, ebből kifolyólag jelentős létszámú tömbmagyarság él jelenleg is a határ ukrán oldalán. Ez a határon átnyúló kapcsolatok szempontjából a közös nyelv, hasonló mentalitás, közös hagyományok és kultúra miatt egyrészt előnyt jelent, másrészt viszont a rendszerváltás után a szomszédos országokban újjáéledő nacionalizmus felszínre hozta a korábban szőnyeg alá söpört problémákat, amelyek természetesen a határmódosításoktól való félelmek felerősödésében öltöttek testet. Bár mára a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok ügyét tekintve többnyire már normalizálódott a helyzet, a hosszú évtizedek alatt felgyülemlt előítéleteket igen nehéz egyik napról a másikra semmissé tenni.

A magyar–ukrán határon átnyúló kapcsolatokat nemzeti szinten egy sor egyezmény szabályozza. Ezek közül a legfontosabbak az ún. *alapszerződések*, amelyek alapjaiban határozzák meg Magyarország és Ukrajna viszonyát. A nemzeti szinten kötött kétoldalú egyezmények sorában igen fontos szerepet töltenek be a vízügyi és a környezetvédelmi megállapodásokat is. Az önkényes Trianoni határmegvonás eredményeként a Tisza vízgyűjtőjének jelentős része Romániához, illetve Ukrajnához került, s az összehangolt cselekvés hiányában és az erdőirtások miatt egyre

gyakrabban bekövetkező árvizek elleni védekezés egyre szorosabb összefogást sürget. A Tisza vízrendszerén a közelmúltban jelentkező tömeges halpusztulással járó cianid-szennyeződések pedig az összehangolt határ menti környezetvédelem fontosságára hívják fel a figyelmet. Ezzel együtt az elmúlt évtized árvizei és környezeti katasztrófái, illetve az EU támogatásai kellettek ahhoz, hogy a védekezés és megelőzés terén elmélyüljenek az együttműködések.

Az önkényes és az organikus összekapcsolódó vonzás- és térszerkezeti viszonyokat figyelmen kívül hagyó határmegvonás és az azt követő, évtizedekig tartó elzárkózás következménye, hogy a magyar–ukrán határ két oldala között, az infrastrukturális hálózati rendszerek szétdarabolása miatt a közlekedési kapcsolatok beszűkültek, amelyek jelentősen gátolják a határ menti együttműködéseket. A határmegvonás óta számos olyan vasúti és közúti összeköttetést számoltak fel, amelyeket máig nem állítottak helyre. Igaz ugyan, hogy az 1989/90-es évtized fordulóján bekövetkezett rendszerváltást követően számos új határátkelő létesült, de ezek nem mindig tudják kielégíteni az igényeket. Tapasztalataink alapján – amelyet az empirikus vizsgálatok is megerősítettek – a magyar–ukrán határtérségben a határon átnyúló kapcsolatok egyik legfontosabb akadályozó tényezője ma is a határátkelés lassúsága. Különösen a gazdasági élet szereplőit riasztja el a több órás sorban állás, de egyebek mellett az oktatási kapcsolatokat és egyéb lakossági kapcsolatokat is nagyon megnehezíti.

A helyzet különösen Magyarország 2004. évi EU-csatlakozása óta romlott meg, hiszen ettől az időponttól már nem lehet igénybe venni azokat a különleges határátlépési engedélyeket, amelyekkel a szolgálati célból utazók várakozás nélkül átkelhetnek az államhatáron, a kishatárforgalom is szünetel. A megnövekedett bevásárló- és üzemanyag-turizmus miatt ugyancsak magas a határon átlépni kívánók száma. Mindez pedig jelentősen megnöveli és kiszámíthatatlanná teszi a várakozási időt, lehetetlenné téve például, hogy a vendéglőadók megfelelő időben átjussanak a határ túlsó oldalán fekvő oktatási intézményekbe. Ám a nehézkes határátkelés a gazdasági élet szereplőit és más határon átnyúló kapcsolatokban aktív résztvevőket is elkedvetleníti, amikor például egy közös pályázathoz szükséges aláírás végett vagy egyéb üzleti ügyekben órákig kell várakozni, hogy az üzletemberek eljussanak az alig néhány kilométerrel arrébb fekvő határon túli településre.

A tapasztalatok szerint a magyar–ukrán határszakaszon nem elsősorban a határátkelőhelyek fizikai áteresztőképességéből származik a gondok nagyobbik része, – bár a Záhony–Csap átkelő keresztmetszete nem elegendő a szűk Tisza-híd miatt sem –, hanem az átléptetés sebessége is lassú. Mivel a magyar–ukrán határszakasz immár az EU külső határa is egyben, ezért a magyar oldalon rendkívül megszigorították a vámellenőrzést. Ukrán oldalon viszont az útlevélkezelés és a járművek iratainak ellenőrzése és adminisztrálása (külföldi rendszámú kocsiknál minden esetben szükséges a forgalmi engedély és a zöldkártya felmutatása, illetve minden útlevélbe pecsétet is tesznek, a jármű vezetőjének útlevelébe még a vezetett gépkocsi rendszámát is felírják) tart túl sokáig, és a beléptetéshez szükséges számítógé-

pes rendszer sem mindig működik zavartalanul. A vizsgálatok alapján ezeket a problémákat tetézi még az átkelőkön tapasztalható lassú munkatempó, a bürokrácia és korrupció is.

Az empirikus vizsgálatok eredményei szerint a gazdasági jellegű együttműködések is csak igen lassan jelentek meg a határon átnyúló kapcsolatokban. Ennek egyik oka a KGST felbomlása és a rendszerváltás után bekövetkezett gazdasági válságban keresendő, másrészt viszont a határ közelébe a szocializmus évtizedei alatt elsősorban gazdaságstratégiai és katonapolitikai okokból nem is telepítettek igazán komoly ipart, elmaradtak a nagy gazdaságélénkítő beruházások. A rendszerváltást követő gazdasági válság igen érzékenyen érintette a határ menti régiókat, hiszen az itt működő üzemek zömmel valamelyik távolabb működő nagyvállalat leányvállalatai, illetve beszállítói voltak, s ezeket számolták fel először. Mindez pedig igen jelentős foglalkoztatási problémákat generált a határtérségben, hozzájárulva ezzel is a kedvezőtlen demográfiai folyamatokhoz (fiatal, képzett lakosság elvándorlása).

A magyar–ukrán határon átnyúló együttműködések vizsgálata alapján a határon átnyúló kapcsolatokról elmondható, hogy a nemzet alatti szinteken (régiók, megyék, kistérségek) az együttműködések annak ellenére, hogy már másfél évtized eltelt a rendszerváltás óta, elsősorban még mindig protokolláris, jórészt formális szinten mozognak. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködések mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatkozik. Az együttműködésekben relatíve még továbbra is alacsony a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok aránya és súlya. Az utóbbi egy-két évben azonban már megfigyelhető néhány pozitív változás, hiszen a kapcsolatok több esetben a konkrét, operatív, s nem egyszer már a projektjellegű együttműködések irányába mozdultak el. Ebben minden bizonnyal nagy jelentősége van a pályázati úton elnyerhető EU-forrásoknak (Phare, Interreg, TACIS).

A magyar–ukrán határ mentén igen fontos szerepet játszanak a rendszerváltást megelőzően erősen korlátozott lakossági kapcsolatok is. Ezekben a baráti és rokoni kapcsolatok és a bevásárlás mellett – elsősorban a határ ukrán oldalán – jelentős szerep jut a megélhetési turizmusnak, amelyben a legjövedelmezőbb tevékenység az illegális üzemanyag- és cigarettakereskedelem. Ma már egyre több intézmény, civil szervezet és vállalkozás él a határon átnyúló kooperációk kínálta lehetőségekkel. Egyre inkább érezhetők az Ukrajna irányába erősödő magyar befektetői szándékok, vállalkozásösztönzések, bővülő beruházások, egyáltalán a javuló gazdasági környezet kedvező hatásai. Az kutatási program keretében végzett empirikus vizsgálatok is alátámasztották a korábbi kutatások eredményeit, ugyanakkor fontos új információkat is szolgáltatottak többek között az Európai Unió térségben betöltött szerepéről.

Összegző megállapítások, javaslatok

Az Európai Unió szerepe a helyi együttműködési mechanizmusokban ma még nem túl jelentős, azonban az európai integrációs folyamatok kiteljesedésével, mindelelőtt regionális támogatási és biztonságpolitikája révén várhatóan jelentősen megnő a vizsgálta határ régiók életében, s a jövőben katalizátor szerepet játszhat. Az EU-s politikák és pénzeszközök elősegítik, hogy a határokkal elválasztott egykor összetartozó területek újra egységes régióként funkcionáljanak.

Az empirikus vizsgálatok során általános álláspontként fogalmazódott meg, hogy az Európai Unió források közül keveset lehet még konkrét gazdasági együttműködésekre fordítani, jóval kevesebbet, mint kétoldalú megbeszélésekre, konferenciákra és tapasztalatcserére. Mivel a térségben meglehetősen szerények a források, ezért a projektek közül azok élveznek elsőbbséget, amelyek megvalósításához pályázati pénzeszközöket lehet szerezni. Különösen igaz ez a nagy költségű projektekre (pl. közlekedési infrastruktúra, környezetvédelmi beruházások). Problémát jelent, hogy a nemzeti szint hibájából a pályázati kiírások sokszor csak jelentős késéssel jelennek meg. Kárpátalján pedig külön kiemelték, hogy igen nehezen lehet az EU-s pénzeszközök megpályázásához szükséges információhoz jutni, illetve, hogy kevés az olyan tudással és nyelvismerettel rendelkező szakember, aki sikeres pályázatot tud írni, illetve annak megvalósítását megfelelően le tudja bonyolítani és a szükséges adminisztrációt elkészíteni. Ugyancsak az ukrán oldalon hívták fel a figyelmet arra, hogy mivel jelenleg a magyar oldalon vannak jelentős EU-s források, a kárpátaljai partnerek csak arra kellene, hogy ezeket a pénzeket a magyarországi pályázók le tudják hívni, tényleges haszon igen kevés csapódik le az ukrán oldalon. Kétségtelen tény viszont, hogy Magyarország EU-csatlakozása óta a határ menti együttműködések fejlesztésére fordítható pályázati úton elérhető pénzeszközök megszerzése erős motivációs tényezőt jelent.

A magyar–ukrán határ menti együttműködésekben leginkább az alulról építkezés figyelhető meg, azaz nagy jelentősége van a személyes kapcsolatoknak nemcsak a lakossági, de a gazdasági és más jellegű együttműködések esetében is. Megfigyelhető, hogy a települések és az önkormányzati társulások jóval aktívabbak a határon átnyúló kapcsolatok kezdeményezésében és szervezésében mint a regionális és az állami szint, bár az állampolgárok és a magánszektor véleményét egyelőre csak ritkán kérik ki. Ma már nem jellemző, de korábban ukrán részről az állami szint inkább akadályozó tényezőként jelent meg a kapcsolatokban, sokszor nem járultak hozzá a határ menti együttműködési szerveződések létrejöttéhez. Tradicionálisan aktív közigazgatási szint még a vizsgált országokban a megye, amelyek a határon átnyúló együttműködési stratégiák kidolgozásában is az élen járnak. Emellett a különböző területileg illetékes szakmai szervezetek (környezetvédelmi és vízügyi igazgatóságok, gazdasági kamarák, nemzeti parkok stb.) is aktívan részt vállalnak a kapcsolatok alakításában, bevonva a gazdasági és civil élet szereplőit,

illetve az önkormányzatokat. Bár kifejezetten a határ menti együttműködések fejlesztését és ezáltal az itt élő lakosság életszínvonalának emelését tűzték ki célul, mégsem tudtak jelentős eredményeket felmutatni a térségben a sokszor politikai befolyástól sem mentes, bizottsági alapon szerveződő nagy eurorégiók (Kárpátok Eurorégió). A jövő sokkal inkább a kisebb, a „bizottsági típusú” tevékenység helyett a „projekt típusú”, operatív együttműködésre alkalmasabb szervezeteké.

A határon átnyúló kapcsolatokban az elmúlt években a magyar–ukrán határtér-ségben pozitív változások mentek végbe, létrejöttek olyan *követendő és további fejlesztést igénylő struktúrák és gyakorlatok*, amelyekhez az Európai Unió forrásai is jelentős mértékben hozzájárultak:

- EU-s támogatási források felhasználásával elkészült a magyar–ukrán határtér-ség *közös fejlesztési koncepciója*; ehhez kapcsolódóan *mérséklődött az együttműködések ad-hoc jellege*, a résztvevők folyamatosan kommunikálnak, és egyre inkább projektorientált konkrét fejlesztésekben gondolkodnak.
- Kialakult, bővül és folyamatosan fejlődik egy olyan szakembereket foglalkoztató intézményhálózat, amely képes lehívni a pályázati úton elérhető EU-s forrásokat és koordinálni a különféle projektek megvalósítását.
- EU-s forrásokból olyan *képzéseket szerveznek* magyarországi, illetve ukrán szakemberek, vállalkozók, önkormányzatok, civil szervezetek stb. számára, amelyek által betekintést nyerhetnek az Európai Unió politikájába, pályázati rendszereibe, illetve gyakorlati tapasztalatok és módszerek átadására is sor kerül számos szakterületen.
- Igen jó gyakorlatnak tekinthető, hogy a *Magyar Kereskedelmi és Iparkamara*-nak Magyarországon megalakult az ukrán (Nyíregyháza) tagozata, illetve természetesen ennek a szomszédos országokban is megvannak a partnerszervezetei, mint például az Észak-alföldi régióhoz kapcsolódó partnerszervezetként tevékenykedő Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda Ungváron. Ily módon a vállalkozók, a cégek és a befektetni szándékozók igen fontos információkhoz juthatnak a szomszédos ország befektetési lehetőségeiről, illetve segítséget kapnak ahhoz, hogy eligazodjanak az adott ország érvényes jogszabályi, adózási, banki stb. viszonyai között. Ebben a tekintetben meg kell említeni a magyar állam által a szomszédos országok elsősorban magyarlakta térségeiben működtetett *vállalkozásfejlesztési központokat* is, amelyek szintén igen fontos szerepet játszanak (pl. pályázati információk, vállalkozásoknak partnerközvetítés stb.).
- Az *egyre intenzívebbé váló kapcsolatok* (különösen a kulturális, sport, oktatási, vallási stb. rendezvények által) *közelebb hozták egymáshoz a határ két oldalán élő embereket*, segítettek megismerni egymás kultúráját és hozzájárultak a nemzetiségi ellentétek mérséklődéséhez.
- Az elmúlt évtizedben jelentősen *javultak a határátkelők infrastrukturális feltételei*, igaz ez a megnövekedett forgalom és a szigorú ellenőrzés miatt nem javított

kellő mértékben az átléptetés gyorsaságán (elsősorban a magyar–ukrán határszakaszon). Emellett kismértékben javult a határátkelők megközelíthetősége is.

- Az utóbbi évek tiszai árvizei és környezetszennyezései ráébresztették a három szomszédos országot a katasztrófák megelőzésének fontosságára, ennek köszönhetően ma már szoros napi kapcsolatban állnak egymással. Ennek talán leglátványosabb eleme, hogy a *Tisza vízgyűjtőjén kiépült egy olyan monitoring-rendszer*, amely igen fontos információkat szolgáltat a katasztrófák megelőzéséhez.
- Az elmúlt másfél évtizedben a vizsgálta határszakaszon élénkültek a deklarált formában működő *településközi kapcsolatok* is, amelyek ma már túlmutatnak a protokoll szintjén, és egyre több konkrét közös program (zömmel kulturális és sportrendezvények) kerül lebonyolításra. A testvértelepülés együttműködések mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a *kistérségi és települési szövet-ségek*, amelyek a határ túloldalán található hasonló tömörülésekkel együttműködve számos projektet valósítottak már meg.
- A magyar–ukrán határrégióban létrejött különféle *eurorégiók* (mindenekelőtt a kisebb két- és háromoldalú szervezetek, pl. Interregio) intenzíven ösztönzik a területükön működő intézményeket a szomszédos térség hasonló intézményeivel való kapcsolatok felvételére, és segítséget nyújtanak ebben (pl. közösen küldik a két oldal adott területeinek szakembereit európai tanulmányútra, hiszen közös érdek és követelmény az EU-s módszerek és gyakorlatok átvétele).
- Az utóbbi öt évben a *turizmus* területén is intenzívebb együttműködések kezdenek kibontakozni, amelyeknek már egy-két gyakorlati eredménye is megfigyelhető, egymás turisztikai kínálatát kiegészítve közösen jelennek meg a nemzetközi piacon, mint ahogy ukrán–magyar együttműködésben kiadták pl. a Felső-Tiszavidék turisztikai térképét.

Az kutatási program kertében végzett vizsgálatok tapasztalatai alapján is határozottan leszögezhető, hogy mivel a magyar–ukrán határtérség problémái és hiányosságai hasonlóak, ezért a jövőbeli fejlesztési irányok is többé-kevésbé megegyeznek egymással. Jóllehet a magyar–ukrán határtérség a Schengeni határ, a kevesebb forrás és egyéb hátrányok miatt minden bizonnyal hosszú és nehéz fejlődési út előtt áll.

A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési dokumentumaiban foglaltakkal nagyrészt összhangban a vélemények szerint *a jövő legfontosabb fejlesztési prioritásai* az alábbiakban foglalhatók össze:

- *A határátkelés gyorsítása a határtérség megközelíthetőségének javítása.* Ennek érdekében egyrészt infrastrukturális fejlesztések szükségesek (a határátkelőhelyek áteresztőképességének bővítése, és minél több helyen bekapcsolása a gyorsforgalmi úthálózatba), másrészt viszont indokolt lenne a kishatárforgalom újbóli bevezetése, hiszen Ukrajnában rendkívül drága a nemzetközi útlevel, s nem mindenki engedheti ezt meg magának (az előzetes várakozásokkal ellentétben ez sokkal inkább probléma, mint a szükséges vízum be-

szerezése). Emellett megfontolandó lenne az a korábban bevált gyakorlat visszaállítása, hogy a munkájukhoz kötődően átlépők sorban állás nélkül juthassanak át a határon (pl. külön engedéllyel).

- *A gazdasági kapcsolatok élénkítése*, ugyanis ennek kisugárzó kedvező hatásai más területeken is érezhetőek. Ezen belül a gazdasági szolgáltatások és a vállalkozási pólusok (ipari parkok, vállalkozási övezetek) összehangolt fejlesztése, az egymás adottságait kiegészítő adottságokra alapozva közös turizmusfejlesztési programok és marketing, valamint a KKV-k fejlesztése és mezőgazdasági kooperációk jelenthetik a legfontosabb célterületeket.
- A térség felzárkózása szempontjából meghatározó jelentőségű a *közlekedés- és infrastruktúrafejlesztés*, ezen belül pedig kiemelten a térséget érintő határon átvezető transzeurópai hálózathoz kapcsolódó utak, vasutak, illetve logisztikai csomópontok és szolgáltatások átfogó fejlesztése.
- A környezet- és természetvédelmi, valamint a vízgazdálkodási együttműködések további fejlesztése a jövőben is fontos feladat. Közös erőfeszítéseket kell tenni a határ menti környezet megóvása érdekében (ár- és belvízvédelem, hulladék- és szennyvízkezelés, stb.), illetve a természeti értékek megóvására is nagy hangsúlyt kell fektetni, hiszen ez a turisztikai fejlesztéseknek is az alapja.
- Mivel a vizsgált határtérséget jelentős szelektív elvándorlás sújtja, a jövő egyik kiemelt feladata lehet a *humán erőforrások határon átnyúló vonatkozásainak fejlesztése*. Itt elsősorban az oktatási, képzési és kutatási együttműködések további bővítése, a munkaerő-piaci kapcsolatok kialakítása, a szociális és egészségügyi együttműködések fejlesztése emelhető ki, de szerepet kaphatnak a civil-, kulturális- és sportkapcsolatok, valamint a nyelvi képzések.
- Emellett léteznek olyan *szektorsemleges területek*, amelyek igen fontos szerepet játszanak a kapcsolatokban. Ide tartozik elsősorban a hosszú távú intézményi együttműködések fejlesztése. Ezen belül kiemelkedő fontosságú a területfejlesztési intézményrendszer minősége és felkészültsége az Európai Unióból származó források felhasználására, tehát az ilyen irányú együttműködésekre, tapasztalatcserékre és képzésekre, valamint a fejlesztési elképzelések összehangolására minden területen nagy hangsúlyt kell fektetni. Emellett igen fontos az információs és kommunikációs szint javítása, valamint a közös és kölcsönös régiómarketing kialakítása.

Ami a magyar–ukrán határrégió funkcióját, a határon átnyúló kapcsolatok tartalmát és jellegét, valamint az államhatár szerepét és a határforgalmat érintő általánosítható tapasztalatokat illeti, a kínálkozó további lehetséges megoldások sokaságából feltétlenül kiemelést érdemlő javaslatok és fejlesztési irányok közül a következőket különösen fontos szem előtt tartani:

- A határok elválasztó és/vagy összekötő funkcióinak alakulását tekintve, a schengeni határőrizeti rend bevezetése – és a jórészt öröklött történelmi és a je-

lenleg is meglévő egyéb etnikai problémák – miatt az Európai Unió külső határai mentén kiépülő schengeni határok, az új helyzet megfelelő kezelése nélkül – legalábbis átmenetileg – akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat is, miközben Magyarország nemzetközi tranzit-, ún. „kapuország” szerepe az egységesülő európai, közelebről pedig a Kárpát-medencei gazdasági és politikai térben keleti és délkeleti irányokban egyre inkább felértékelődik. Abban tehát, hogy a külső határrégiók milyen módon válhatnak a kelet felé terjeszkedő európai gazdasági és integrációs folyamatok modern – saját lehetőségeit és érdekeit is érvényesíteni képes – tranzit-területévé, perdöntő jelentősége lesz többek között a periférikus helyzetű határ menti területek, kistérségek, településegységek és települések, s általában az érintett térség határon átnyúló együttműködési és megújuló képességének.

- A különféle határközi együttműködések, struktúrák, interregionális szervezetek – minden problémájuk ellenére – a határon átívelő együttműködések olyan intézményesült keretei, amelyek elősegítik az uniós források megszerzését, hatékonyabb felhasználását, mérsékelhetik Magyarország Európai Unió csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait, s nem utolsó sorban hozzájárulhatnak a határrégiók közötti összekötő (híd-) szerep erősödéséhez, a Trianonban széttöredezett térszerkezeti egységek „újraegyesítéséhez”, távlatosan pedig egy Kárpát-medencei makroregionális gazdasági térség létrejöttéhez.
- Az előbbiekkal összhangban a határrégiók fejlődése szemszögéből – különösen a külső határok mentén – a fejlesztés prioritásai közül a régió kelet-nyugati közvetítő (híd) szerepének erősítése és kiaknázása – érthető módon – az egyik legfontosabb követelmény Magyarország számára is. Ez az összekötő szerepe nemcsak a gazdaság és a tranzitforgalom szempontjából meghatározó, hanem a kulturális és civil kapcsolatok terén is, különös tekintettel magyarlakta határon túli területekre, amelyekkel a napi kapcsolattartás Magyarország és benne a határtérség elsődleges érdeke.
- A Magyarországra vonatkozó elemzések azt is megerősítették, hogy az intézményesült határközi struktúrák, a különféle euroregionális és interregionális szervezetek – optimális körülmények között – az országhatárok mentén erőteljesebben akumulálódó területi és fejlettségi különbségek mérséklésének, valamint a periféria-jelleg csökkentésének a hatékony eszközei lehetnek. Ez a kiegyenlítő hatás különösen fontos szempont Kelet-Közép-Európában, s nem utolsó sorban a kelet- és dél-magyarországi határtérségekben, ahol megkülönböztetett jelentőséggel bír az, hogy a többnyire periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek mielőbb felzárkózhassanak, sőt integrálódhassanak a fejlettebb területekhez. A felzárkózás esélyeit javíthatja továbbá, hogy jelenleg Magyarország keleti és déli

stratégia irányokban egyaránt az egyik kiemelkedően fontos kapcsolódási pont az Európai Unió és a szomszédos országok között.

- Az intézményesült határközi együttműködések – azon túl, hogy elősegíthetik az uniós források megszerzését és hatékonyabb felhasználását –, jelentős mértékben hozzájárulhatnak Magyarország politikai és gazdasági pozíciójának átrendezéséhez is a Kárpát-medencében. A nagyívű határközi szervezeti rendszerek mellett várhatóan felértékelődik a kisebb léptékű intézményi formák, kistérségi, városközi, település-szövetségi stb. kapcsolatokon alapuló együttműködések szerepe. A jövőt tekintve tehát a hatékonyabb határokon átnyúló kapcsolatépítés érdekében a gyakorta formális tevékenységet folytató, hatalmas területű nagyrégiós szervezetek, mindenekelőtt a Kárpátok Eurorégió, s részben a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió – és még néhány más eurorégió – gyökeres megújulása, szervezeti struktúrájának átalakítása és a kisebb léptékű, határközi struktúrák, projektjellegű megyei és/vagy kistérségi együttműködések szerepének növelése a közeljövő legnagyobb kihívása.
- Magyarország államhatárai mentén létrejött eurorégiók és a formálódó kisebb interregionális szervezetek és szerveződések – ha működési területükön még nem is hozták meg az igazi nagy áttörést az érintett határrégiók fejlesztésében – szerepük mégsem lebecsülendő. Határozottan kitapintható már ma is, hogy közreműködésükkel a határon átnyúló kapcsolatok építése és fejlődése pozitív irányt vett, nem utolsó sorban az egymásra utaltság felismerése és forrás-szerzés lehetőségeinek a kitágítása miatt is. Határozott jelei mutatkoznak a megélnékülő gazdasági, társadalmi, főként pedig az intézményesült keretek között zajló kulturális, oktatási kapcsolatok bővülésének és határozott elmozdulás tapasztalható a gazdasági kooperációk terén is, nemcsak a schengeni belső, hanem a külső határok mentén. A kedvező irányú továbbfejlődést segíthetik a jövőben a kisebb kistérségi, város- és településközi, esetleg egyéb projektszintű együttműködések is.
- Az elvégzett kutatómunka talán egyik legfontosabb tanulsága – amelyet az elemzések egyértelműen alátámasztottak –, hogy a jelenlegi körülmények között az egy-ségesülő Európában az összeurópai modellnek Magyarország esetében sincs reális alternatívája.

Schengen árnyékában

Magyarország közelmúltbeli uniós csatlakozása új keletű problémákat is felvetett, mindenekelőtt a schengeni *külső határok* szerepét érintően. A csatlakozás még inkább a *Schengeni Végrehajtási Egyezmény* 2007-ben történő végleges bevezetése eredményeként, a *schengeni határok áthelyeződésével* a külső határok mentén az *államhatárok elválasztó szerepe átmenetileg még erősödhet is*, s ennek következményei eseteként megterhelhetik a határon átnyúló *magyar–magyar* és az

interetnikus kapcsolatokat egyaránt. A határok annyira áhított spiritualizálódása jelenleg is inkább csak kívánt cél, semmint valóság. Ezért mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremtésére kell törekedni a jövőben, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményeket (vízumkényszer enyhítése, kishatárforgalom korlátozott fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok aktivizálása stb.).

Az euroatlanti folyamatok függvényében várhatóan a korábbiakhoz képest *felértékelődik Magyarország nemzetközi tranzitszerepe* a kelet-közép-európai térségben, s még inkább az újraformálódó Kárpát-medencei makrorégióban. Ezért tehát abban, hogy a *magyar–román*, a *magyar–ukrán*, *magyar–szerb-montenegrói* és a *magyar–horvát* határ menti térségek milyen módon válnak majd a keleti és déli irányba törekvő és terjedő európai gazdasági és integrációs folyamatok *modern* – saját lehetőségeit és érdekeit is érvényesíteni képes – *tranzitterületévé*, minden bizonnyal perdöntő jelentősége lesz az államhatárok túlnyomórészt a schengeni külső határok mentén húzódó határrégiók *periférikus helyzetű* területei, kistérségei, településegyütteseinek és településeinek *határon átnyúló együttműködési és megújuló képességének*. Annál is inkább mert az egyes határszakaszok, s nem csak a külső határok, hanem pl. Északkelet-Magyarországon *magyar–szlovák relációban* továbbra is a történelmileg kialakult periféria-helyzetet konzerválja, hogy a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben sem következett be gyökeres változás, különösen ami a gazdasági együttműködés fejlődését illeti. A valóban új lehetőségeket teremtő kilencvenes években *az összekapcsolódás továbbra is együtt járt az elválasztással*, ami a *határ menti együttműködésben egyszerre hordozta magában a kedvezőtlen és természetesen – éppen a változó körülmények révén – a legalább ennyire kedvező hatásokat is* (Baranyi, 2007).

Ami a határok *elválasztó és/vagy összekötő funkcióinak* a csökkenését vagy éppen erősödését illeti, a schengeni határőrizeti rend bevezetése és a jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső határai mentén – legalábbis átmenetileg – számolni kell a határok elválasztó szerepének erősödésével is. Az EU-csatlakozás után kiépülő schengeni határok a problémák megfelelő kezelése nélkül akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédosági kapcsolatokat, a határ menti periférikus területek további leszakadását eredményezve a vizsgált magyar–ukrán határrégióban is. Mindez olyan körülmények között történhet, amikor Magyarország *tranzit vagy „kapuország” szerepe* az egységesülő európai gazdasági és politikai térben Kelet-és Délkelet-Európa irányában felértékelődik.

A kialakult helyzetben a különféle *euoregionális és interregionális szervezetek* minden problémájukkal együtt a *határ menti együttműködések eredményes formáinak* ígérkeznek a területi fejlődésbeli és fejlettségi különbségek mérséklése terén. Magyarország csatlakozása által teremtett új helyzetben az EU immár külső – jobbik esetben csak átmeneti jellegű – határai mentén ez a *kiegyenlítő hatás* lehetővé

teszi a rendszerint periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek felzárkózhassanak, sőt integrálódhassanak a fejlettebb területekhez. Az interregionális szervezetek nemcsak Magyarország uniós csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait mérsékelhetik, hanem a határközi együttműködések révén elősegíthetik az uniós források megszerzését és hatékonyabb felhasználását. Végül, de nem utolsó sorban ezek a szervezetek kiemelkedően fontos keretei, ha tetszik műhelyei is a lokális és a regionális identitás formálásának. Ehhez viszont a jövőben is fölöttébb kívánatos a nyugat-európai példák tanulmányozása, a tapasztalatok hasznosítása, ám nem elegendő csupán Nyugat felé figyelni, hanem a „keleti kapukat” tágabbra kell nyitni, még a schengeni szabályozás által szigorított körülmények közepette is. Nem utolsó sorban azért is, mert az uniós tagság a *regionális kohézió* határon átnyúló fejlesztésének új esélyeit kínálja a határrégiókban, ahol a valóban hatékony intézményesült interregionális együttműködések – talán nem is annyira a távoli jövőben – a Kárpát-medence, benne Magyarország hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak a modern keretek között történő újjászerveződését eredményezheti.

A jelenlegi körülmények között tehát elkerülhetetlen a *nagy euroregionális szervezetek* (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió) működésének az érdemi munka irányába történő fejlesztése, főként mert jelen formájában egyik szervet sem funkcionál tökéletesen. A hatékony határokon átnyúló együttműködés érdekében – mindenekelőtt a Kárpátok Eurorégió – *gyökeres megújulása*, szervezeti struktúrájának átalakítása és a *kisebb léptékű határközi struktúrák, zömmel közvetlen kétoldalú megyei és/vagy kistérség, város- és/vagy településközi együttműködések szerepének a növelése sürgető feladat*, hogy a formális szempontokat mellőző, közvetlen, jórészt projekt típusú és hatékony együttműködésekre épülhessenek az erőteljesebb, a kölcsönös érdekezésséget és a lokalitást előtérbe helyező kapcsolatok. Ettől remélhető, hogy a valódi fejlesztési lehetőségek kiaknázásával valóságos *funkcionális határrégiók* jöhetnek létre Magyarország külső- és belső határai mentén.

A keleti és a déli határrégiók sajátos helyzetéből eredően még inkább szembe kell nézni az új kihívásokkal. A jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső, schengeni normáknak megfelelő határai ugyan akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, ám az uniós tagság, a források bővülése révén egyszerűen új lehetőségeket is kínál a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztéséhez. A kérdés csupán az, hogy a határ mentén élők milyen választ tudnak majd adni az új kihívásokra, képesek lesznek-e megérteni, hogy az államszocialista rendszer központi irányítású gyakorlatával szemben az egységesülő Európában saját kezükbe kell venniük a sorsukat, s fel kell vállalniuk a döntéseik ódiáját. Ha sikerül megragadni a kínálkozó lehetőségeket, a térség jó esélyt kap arra, hogy a múltból ho-

zott problémákon túllépve, a határon átnyúló együttműködések kiaknázásával a határrégiók többsége kitörjön hátrányos helyzetéből.

A megújult vagy új és hatékonyan működő határközi intézményi struktúrák létrehozása és a régiók megfelelő tartalommal történő feltöltése, Románia és Horvátország közlegő csatlakozása, a „narancsos forradalom” által elindult kedvező változások nyomán Ukrajna közeledése a „bővülő Európához” döntően *hozzájárulhat a határ menti kapcsolatok fejlesztéséhez* a leghátrányosabb helyzetű határtérségek esetében is. Ebben a folyamatban pedig a különböző intézményesült interregionális szervezetek a határon átívelő együttműködések olyan eredményes formái lehetnek, amelyek hatékonyan járulhatnak hozzá az államhatárok *összekötő (híd-) szerepének erősítéséhez, a Trianonban széttagozott térszerkezeti egységek gazdasági-társadalmi szempontú „újraegyesítéséhez”,* távlatosan pedig egy kiterjedt *Kárpát-medencei transznacionális gazdasági makrorégió létrehozásához* Magyarország államhatárai, s tágabb értelemben a Kárpát-medence egészében. Az államhatárok és a határrégió megújuló szerepköre már csak azért is fölöttébb kívánatos, mert a Magyarországot övező államhatárok – még az ausztriai, a szlovéniai és a szlovákiai immár „nyitott határ” esetében is – a kapcsolatok számos akadályát képezik átvitt és konkrét értelemben egyaránt. Miután a magyar–horvát, magyar–szerb, magyar–román és a magyar–ukrán határszakaszok az EU külső határai lettek, egyedül Magyarország lehet a közvetlen érintkezési pont az európai integrációval, nemcsak keleti irányban, hanem a szomszédos országok és az EU között, főként ami a gazdasági együttműködés szálainak a szorosabbra fűzését illeti.

Önmagukban az intézményesült együttműködési formák sem lesznek képesek azonban megoldani a határrégiók legsúlyosabb gazdasági-társadalmi gondjait, különösen nem a peremterületnek számító periférikus határ menti térségekben és azok tágabb környezetében. A ma is meglévő súlyos gazdasági, társadalmi problémák enyhítésére, a gazdasági-társadalmi felemelkedés meggyorsításához a határrégiók saját erőforrásai nem elégségesek, ezért a jövőbeni *fejlődésnek egyszerre kell támaszkodnia a belső erőforrások maximális mobilizálására és külső (állami vagy más) tőkebevonás és EU források igénybevételére.*

A fejlettségi szint tekintetében nagyon heterogén határrégiókban természetesen a felzárkózás is csak differenciáltan képzelhető el. A fejlődés alapfeltétele a gazdaság minőségi átalakulása, hiszen az országos átlaghoz való közelítés csak az átlagos növekedés meghaladásával lehetséges. A minőségi élet és a régió fokozatos felzárkózásának feltételeit elsősorban *a külső támogatások felhasználásával egyre inkább önmagára támaszkodó gazdasági fejlődés teremtheti meg.* Ennek megfelelően a regionális *fejlesztés fókuszában a gazdaság fejlődési feltételeinek javítása, nemzetközi szinten is versenyképes regionális gazdaság kialakítása állhat, kihasználva a határrégiók nemzetközi tranzitszerepéből adódó lehetőségeket.* A gazdaság fejlődésével emelkedhet meg úgy a lakossági és települési jövedelmi színvonal, hogy a növekvő belső erőforrások hatékonyabb válságkezelési lehetőségekre adjanak módot.

Az előbbiekkel összhangban a határrégiók fejlődése szemszögéből – különösen a külső határok mentén – a fejlesztés prioritásai közül *a régió kelet-nyugati közvetítő (híd) szerepének erősítése és kiaknázása* – érthető módon – az egyik legfontosabb követelmény. Ez az összekötő szerepe nemcsak a gazdaság és a tranzitforgalom szempontjából meghatározó, hanem a kulturális és civil kapcsolatok terén is, különös tekintettel *magyarlakta határon túli területekre*, amelyekkel a napi kapcsolattartás Magyarország és benne a térség kiemelkedő fontosságú feladata. Arról nem is szólva, hogy az Európai Unió csatlakozást követően megnövekedett felelősség hárul a határon átnyúló gazdasági, társadalmi kapcsolatok kezdeményezése és finanszírozása terén Magyarországra, hiszen az *Európai Unióban a határon túlnyúló kapcsolatok erkölcsi és anyagi támogatása prioritást* élvez.

Amióta Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagja lett, a megváltozott geopolitikai helyzete miatt is Magyarország *sokoldalú tranzitfunkciója felértékelődött*. A *közvetítő szerep* a felelősségen túl természetesen komoly piaci, gazdasági lehetőséget is magában rejt. A lehetőségek kiaknázásához azonban a szűkebb határrégióknak is fejlődniük kell a kapcsolatokat biztosító közlekedési és a gazdasági kapcsolatok lebonyolítását biztosító egyéb infrastruktúrák terén, főként ami a külső és belső elérési viszonyok nemzetközi, országos és a rájuk kapcsolódó helyi közlekedési hálózat és infrastruktúra fejlesztését, s nem utolsósorban a perifériaajleg mérséklését illeti. Nagy segítséget jelent ehhez az *interregionális együttműködések fejlesztése*, amelyhez segítségül szolgálhatnak a különféle a közvetlen kétoldalú önkormányzati és civil kezdeményezések koordinálása annak érdekében, hogy fejlesztési célokra rendelkezésre álló saját, illetve az uniós forrásokat maximális hatékonysággal tudják megszerezni és felhasználni a közös fejlesztések érdekében.

Részletes indoklás nélkül is nyilvánvaló, hogy a határon átnyúló együttműködések esélyeit javító különféle fejlesztéseknek számos kérdésre kell választ adniuk, és már a tervezés kezdeti szakaszában újabb problémát jelent az érdekek összehangolása, az uniós és az országokéi támogatási politikának való kölcsönös megfelelés. Ez azért nagyon fontos, mivel a szükséges pénzügyi forrásokat csak a határtérségen kívülről érkező összegek biztosíthatják, és ezért különösen az EU támogatási alapelveit (vertikális és horizontális partnerség, koncentráció, addicionalitás, szubszidiaritás, decentralizáció, programozás, hatékonyság stb.) kell figyelembe venni. Kedvező irányú változások jelei mutatkoznak meg abban is, hogy az együttműködés és a közeledés intenzitása ma már Magyarország szinte minden határtérségében erősödni látszik.

Bár a határ menti együttműködések jövőjét a jelenlegi közös Európa keleti peremén megjósolni igen nehéz, ám a kifejtettek alapján is bizonyosnak tűnik, hogy a *határ menti és a határokon túlnyúló együttműködések fejlesztésében komoly lehetőségek rejlenek*. Nemcsak arról van szó, hogy a különböző területfejlesztési kooperációk új fejlesztési forrásokat tárhatnak fel a határ mindkét oldalán, de komoly mértékben *hozzájárulhatnak Magyarországnak politikai és gazdasági pozícióinak átrende-*

zéséhez is a Kárpát-medencében. Különösen érvényes ez a megállapítás a ma még fölöttébb problematikusnak tekinthető keleti és déli határrégiókra, köztük az Észak-kelet-Magyarország és Ukrajna találkozásában fekvő *magyar–ukrán határtérségre* is. Éppen ezért a különböző együttműködések úgy kell szervezni, hogy azok beépülve a nemzeti fejlesztési stratégiákba, a területi politika meghatározó elemei legyenek, sőt az Európai Unióhoz történő csatlakozás sikerességéhez is járuljanak hozzá. Az eredményes együttműködés egyik legfontosabb előfeltétele, hogy a *határ menti együttműködés intézményesült formái mellett*, s azok keretei között készüljenek tartalmas közös *fejlesztési koncepciók* a szomszédos határrégiók között, amelyekre az együttműködés *stratégiai*, majd *operatív programjai* épülhetnek.

IRODALOM

2007. évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról
2007. évi II. törvény a harmadik ország állampolgárainak beutazásáról és tartózkodásáról
Adatok a külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásáról a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal nyilvántartásai alapján (Időszak: 1996–2007. szeptember). Budapest, Foglalkoztatási és Szociális Hivatal.
http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_kulf_munkavall_mo-on
- ALLPORT, G. W. 1997: *Az előítélet*. Budapest, Osiris Kiadó. 387–393. p.
- A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Turisztikai osztályának éves jelentése*, 2006.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1931/2006/EK rendelete* (2006. december 20.) a tagállamok külső szárazföldi határain való kishatárforgalom szabályainak meghatározásáról, valamint a Schengeni Egyezmény módosításáról. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/hu/oj/2006/l_405/l_40520061230hu00010022.pdf
- Az Európai Unió keleti határán*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht, 2005.
- Az Észak-Alföldi régió turizmusfejlesztési stratégiája 2007–2013*. Magyar Turizmus Zrt. 2006. Héthatáron – Phare program a határ menti fejlesztésekért Budapest, Váti Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht, 2006.
- BALCSÓK I. 2003: A diplomásoktól a napszámosokig – külföldiek a „keleti végek” munkaerő-piacán. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Nemzetközi tudományos konferencia kötete. Debrecen, 2002. szeptember 30. – október 1. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 160–168. p.
- BALCSÓK I. 2004: A vidéki térségek munkanélküliségének aktuális kérdései. – *A Falu*. 4. 71–81. p.
- BALCSÓK I. 2005: *A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992–2002 közötti időszakban*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- BALCSÓK I.–DANCS L. 2000: A határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője Hajdú-Bihar megye határ menti településein, különös tekintettel a munkaerő-piaci lehetőségekre. In: KOVÁCS T. (szerk.): *Integrált vidékfejlesztés V. Falukonferencia*. Pécs, MTA RKK. 311–317. p.
- BALCSÓK I.–DANCS L. 2001: A határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei Magyarország egyik leendő schengeni határán. In: DORMÁNY G., KOVÁCS F., PÉTI M., RAKONCZAI J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged, 2001. október 25–27. Szeged, SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék. [13] p. CD-ROM.

- BALCSÓK I.–DANCS L. 2003: Munkaerő-piaci kapcsolatok az Északkelet-Alföldön, különös tekintettel a magyar–ukrán határ mentére. – *Alföldi tanulmányok 2002–2003*. XIX. 51–65. p.
- BALCSÓK I.–BARANYI B.–DANCS L. 2005: A magyar–román és a magyar–ukrán határ régiók háttér tanulmánya. – In: BARANYI B. (szerk.): *Az Európai Unió külső határán: Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály. 19–70. p. (EXLINEA EU 5. Nemzetközi Kutatási Keretprogram).
- BARANYI B. 1999: A „periféria perifériáján” – A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. – *Tér és Társadalom*, 4. 17–44. p.
- BARANYI B. 2000: Az államhatárok elválasztó és összekapcsoló szerepe, avagy a határmentiség kérdőjelei az Észak-Alföldön. In: SZÓNOKY NÉ ANCSIN G. (szerk.): *Határok és régiók*. Nemzetközi földrajzi konferencia, Szeged, 1999. november 29–30. Szeged, JATE Press. 197–206. p.
- BARANYI B. (szerk.) 2001: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- BARANYI B. 2001: A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföld határ menti területein. In: BARANYI B. (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 55–86. p.
- BARANYI B. 2002A: Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. – *Magyar Tudomány*. 11. 1505–1518. p.
- BARANYI, B. 2002b: *Before Schengen – Ready for Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary*. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 38.).
- BARANYI, B. 2003: Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary. – *European Spatial Research and Policy*. 1. 85–94. p.
- BARANYI B. 2004a: *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.).
- BARANYI B. 2004b: Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. – *Tér és Társadalom*. 2. 1–21. p.
- BARANYI, B. 2005a: Rasširenje Evropy – novij vyëov dlja vengersko-ukrainskogo transgraničnogo sotrudničestva. (A spreading Europe: New challenges to Hungarian–Ukrainian cross-border co-operation.) In: L. M. BAKLANOVA, I. I. NESTERENKO, T. L. TACIJ, L. G. TOMILINA (red.): *Vyzovy evrointegracii v vengersko-ukrainskih èkonomičeskih otnošenijah meždunarodnoj konferencii Budapest, 26–27. maja 2005*. Kiev, Institut Mirovoj Èkonomiki Vengerskoj Akademii Nauk, Institut Èkonomiki i Prognozirovanija Nacional’noj Akademii Nauk Ukrainy. 248–274. p.

- BARANYI, B. 2005b: A Spreading Europe: New Challenges to Hungarian-Ukrainian Cross-border Cooperation. In: G. FÓTI, ZS. LUDVIG. (eds.): *Eurointegration Challenges in Hungarian-Ukrainian Economic Relations*. Budapest, Institute for World Economics of the HAS - Institute for Economics and Forecasting of the UNAS. 2005. 262–288. p.
- BARANYI, B. ed. 2005: *Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian Border Regions as Areas of Co-operation Along the External Borders of Europe*. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers. Special).
- BARANYI, B. 2006: Euroregions along the Eastern borders of Hungary: a question of scale? In: J. W. SCOTT (ed.): *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*. Aldershot, Ashgate. 149–162. p. (Border Regions Series).
- BARANYI B. 2007: *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Új átdolg. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. (Studia regionum).
- BARANYI, B.–BALCSÓK, I.–DANCS, L.–MEZŐ, B. 1999: *Borderland Situation and Peripherality in the Nos-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 31.).
- BÍRÓ A. Z. 1994: Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. In: SÍK E. – TÓTH J. (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézet. 19–25. p.
- BŐHM A. 1993: Előítélet és xenofóbia a helyi vezetők értékrendjében. In: TAMÁS P.–INOTAI A. (szerk.): *Új Exodus*. Budapest, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja. 176–183. p.
- CSEPELI Gy.–FÁBIÁN Z.–SÍK E. 1998: Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In: KOLOSI T.–TÓTH I. GY.–VUKOVICS GY. (szerk.): *Társadalmi R riport*. 1998 Budapest, TÁRKI. 458–481. p.
- DANCS L. 2001: Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-alföldön. In: BARANYI B. (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 257–294. p.
- DANCS L. 2003: A határon átnyúló kapcsolatok főbb jellemzői a magyar–kárpatjai határtérségben a lakosság szemszögéből. In: KOVÁCS T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt*. VI. falukonferencia. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság. 305–312. p.
- DANCS L. 2004: A határforgalom és a határ menti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar–ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. *A határ menti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között*. Nyíregyháza–Ungvár, Ukrán Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Kutatóintézet–MTA Debreceni Akadémiai Bizottság–Nyíregyházi Főiskola Európai Tanulmányok Központja. 74–83. p.

- DANCS L. 2007: Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok. In: BARANYI B. (szerk.): *Észak-alföld. Kárpát-mendence régiói* 8. (X.1. fejezet) 434–437. p. (Kézirat)
- DEMUS M. 2007: *Az államhatár rendjének jogi védelme az EU csatlakozás tükrében*. PhD. értekezés. (Kézirat.)
- DÖVÉNYI Z. 1997: Adalékok a Magyarországon élő „idegenek” területi megoszlásához. In: SÍK E.–TÓTH J. (szerk.): *Migráció és politika*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 97–104. p.
- DUPKA GY. (szerk.) 2005: *A kárpátaljai magyar lakta települések gazdaságfejlesztési koncepciója*. Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központ.
- Együttműködési megállapodás, mely létrejött a Magyar Köztársaság Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Rendőrfőkapitánysága, Hajdú-Bihar megyei Rendőrfőkapitánysága, Borsad-Abaúj-Zemplén megyei Rendőrfőkapitánysága, valamint Ukrajna Belügyminisztériuma Kárpátontúli Területi Főosztálya között 2000–2001. évre*. Nyíregyháza, 2000. 10. 25
- ENYEDI GY. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió).
- ESPON 1.1.1 2005: Potentials for polycentric development in Europe – *Project Report*. Lead Partner: Nordregio, Stockholm. www.espon.lu.
- ERDŐSI F. 1996: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai. In: FRISNYÁK S. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 225–238. p.
- ERDŐSI F.–TÓTH J. (szerk.) 1988: *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái*. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. OKKFT Ts.2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Ts-2/2 Program Iroda.
- Európai Keretegyezmény a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határmenti Együttműködéséről* (ETS 06 sz.). Madrid, Európa Tanács. 1980.
- GICZI J.–SÍK E. 2004: A települések kapcsolati tőkéjének egy típusa – a testvértelepülések. – *Szociológiai Szemle*, 1. 34–54. p.
- GIDDENS, A. 1997: *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó. (Osiris tankönyvek).
- GOLOBICS P.–TÓTH J. 1999: A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. In: TÓTH J. – WILHELM Z. (szerk.): *Változó környezetünk*. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. 7–22. p.

- GÖDRI I.–TÓTH P.P. 2005: A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók. In: GÖDRI I.–TÓTH P.P. (szerk.): *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. 133–141. p. (Kutatási Jelentések 80.).
- GRÓNÁS J. – SALLAI J. 2005: *Kishatárforgalom története és jövője az EU-ban*. http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005/2/2005_2_11.html.
- HAJDÚ Z. 2001: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Studia Regionum)(Területi és Települési Kutatások, 17.).
- HARDI T. 2001: *Ukrán–magyar határkapcsolatok*. Győr, MTA Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézet. (Kézirat)
- HARDI T.–NÁRAI M. 2001: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. – *Tér és Társadalom*, 2. 107–130. p. *Határőrség adatbázis*
- ILLÉS I. 2002: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek)(Studia Regionum) (Területi Kutatások, 19.).
- Kárpát Infó*. www.karpatinfo.net
- Kárpátalja – 2005*. Statisztikai évkönyv. – Ungvár, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Főigazgatósága. 2006.
- KISS É. 2003: *Az ukrán–magyar határ menti együttműködés: lehetőségek és prioritások a XXI. században*. – Ungvár, Lira.
- KISS É. 2005: *Az Európai Unió bővítésének következményei. Az EU területfejlesztési stratégiák, koncepciók készítésének módszertana a magyar–ukrán határtérségben*. Nyíregyháza–Ungvár, Lira.
- KISS É.–MIKULA, N. 2007: *Logisztikai klaszter kialakítása Kárpátalján*. Tanulmányterv. Ungvár.
- Koncepció a Nemzetközi Közlekedési Logisztikai Központ létrehozásáról* (összefoglaló). Ukrajnai Szállítványozók Európai Társasága, 2007.
- KOZMA G. 2005: A városok közötti együttműködés potenciális előnyei. In: CZIMRE K. (szerk.): *Kisközségtől az eurorégióig*. Debrecen, Didakt Kft. 46–57. p.
- Közös koncepció Ukrajna és Magyarország határ menti területeinek fejlesztésére*. – Nyíregyháza, „GFB” 2003.
- MAJDÁN J. 2002: A vasút szerepe a határok kialakulásában. In: PÁSZTOR C. (szerk.): „... ahol a határ elválaszt” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. 100–115. p. (Nagy Iván Könyvek)(Kárpátia Könyvek).
- MÁRKUS I. (1992): Kényszervándorlás Magyarországra. – *Rendészeti Szemle*. 30. 7. 3–8. p.
- NEMES-NAGY J. 1998: *Tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió.).

- PALOTÁS Z. é.n.: *A békeszerződések katasztrófális következményei*. Szenci Molnár Társaság.
- New opportunities for the cross-border tourism development in carpathian euroregion*. Az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda és a Kárpátaljai megyei Állami Adminisztráció közös kiadványa és Lira Kiadó, 2007.
- Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatbázis*
- PORTER M. 1993: *Nemzetközi konkurencia*. Moszkva.
- RECHNITZER J. 1997: Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségekben. – *Tér és Társadalom*. 2. 29–58. p.
- RECHNITZER J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: NÁRAI M. – RECHNITZER J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben*. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 9–72. p.
- RITECZ GY. – SALLAI J. 2002 : Géographie criminelle des frontières hongroises. – *Le courrier des pays de L' Est* n° 1021 janvier 2002.
- ROMSICS I. 2001: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris.
- RÓNAI A. 1989: *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Ruttkay É. 1995: Határok, határmentiség, regionális politika. – *Comitatus*. 12. 23–35. p.
- SALLAI J: *Before the EU accession waiting for Schengen. The ciminal geography of the ukrainian-hungarian border in the nineties*, <http://www.polizei-newsletter.de/pdf/sallai.pdf>
- SALLAI J. 1995: *Magyarország történeti határai a térképeken*. Budapest, Püski.
- SALLAI J. 1999: A Magyar Köztársaság határrendje és a határ biztonsága a „schengeni” elvek EU-ba való beépülése, illetve Magyarország uniós csatlakozása tükrében.– *Rendészeti Füzetek* 6. Rendőrtiszt Főiskola.
- SALLAI J. 2002: *Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén*. Debrecen, DE Néprajzi Tanszék. Kézirat.
- SALLAI J. 2003: Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza az 1990-es években és a Magyar–magyar kapcsolattartás jövője a külső határ mentén. – *Európa Tükör Műhelytanulmányok*. 90. 71–131. p.
- SALLAI J. 2004: *A bel- és igazságügyi együttműködés általános jogi tudnivalói*. – Hans Seidel Alapítvány.” Budapest, Pro Renovanda Cultura Hungariae” Alapítvány.
- SALLAI J. 2005: A „schengeni folyamat” és a magyar–román, magyar–ukrán határ jövője – In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 59–70. p.
- SALLAI J. 2006: *Az államhatárok*. – Budapest, Press Publica Kiadó. (Változó Világ).
- SALLAI J. 2006: *Változó határok* (Az 1948-as magyar–szovjet államhatár redemarkációja).

- SÍK E. 2002: *Az idegenellenesség mértékének alakulása a mai Magyarországon.* TÁRKI felmérés 1992–2002. = <http://stratek.hu/archivum/images>
- SMITH, E. R.–MACKIE, D. M. 2001): *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris.
- Statisztikák 2002–2006. Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, Budapest. – <http://www.bmbah.hu/statisztikak.php>
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye,* Tourinform Szabolcs-Szatmár-Bereg, 2002.
- SZABÓ A. F. 2000: *A migráció történelmi és biztonságpolitikai jelentősége az EU-bővítés tükrében.* Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutató Hivatal. Kétnyelvű kiadvány. (Védelmi Tanulmányok, 39.).
- Térképészeti Közlöny 1950.* Budapest
- Transcarpatia European Region.* A Kárpátaljai megyei Állami Adminisztráció Külgazdasági Kapcsolatok, Európai Integrációs és Turisztikai Főosztálya, Shark Kiadó, 2007.
- TÓTH J. 1996: A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. In: PÁL Á. – SZÓNOKYNYÉ ANCSIN G. (szerk.): *Határon innen – határon túl.* Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. 27–43. p.
- TÓTH J.–GOLOBICS P. 1996: Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In: FRISNYÁK S. (szerk.): *A Kárpát-medence történelmi földrajza.* Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 107–119. p.
- Turistacsalogató,* Szabolcs-Szatmár-bereg megyei Fejlesztési Ügynökség Kht, 2006.
- Ukrajna 2005-ös statisztikai évkönyve.* Kijev, Ukrán Állami Statisztikai Bizottság. Kijev, 2006.
- Ukrajna nemzeti hálózatainak a nemzetközi közlekedési folyosókhöz csatolására irányuló koncepciók kidolgozása és működtetése.* Ukrajna Miniszterkabinetének 523 sz. határozata, kelt 2002. április 12.-én.
- WITHOL DE WENDEN, C. 2005: *Atlas des migrations dans le monde.* Paris, Éditions Autrement. 71 p.
- www.karpataljaturizmus.info
- www.vati.hu
- www.karpatinfo.net

AZ OTKA T046120. SZ. KUTATÁSI PROGRAM KERETÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK, 2004–2007

- Balcsók I. 2005: Pályakezdő munkanélküliek Hajdú-Biharban - Európában, de mégis a peremen? In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén.* Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 147–160. p.
- Balcsók I.–Dancs L.–Koncz G. 2005: The development of Hungarian-Romanian crossborder connections after the change of regime, „45th Congress of the European Regional Science Association: Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society” c. konf. CD-kiadványa. Amsterdam
- Balcsók, I.–Baranyi, B.–Dancs, L.–Koncz, G.–Raffay, Z.–Szabó, Gy. 2005: *Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian Border Regions as Areas of Co-operation Along the External Borders of Europe.* Ed.: B. Baranyi. Pécs, Centre for Regional Studies. 169 p. (Discussion Papers. Special).
- Baranyi B. 2004: *A határmentiség dimenziói.* Magyarország és keleti államhatárai. Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. 309 p. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.).
- Baranyi B. 2004: EU-tagként – Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok Magyarország keleti, külső államhatárai mentén. Az eurointegrációs folyamatok új kihívásai. – In: HAUTZINGER Z. (szerk.): *Tanulmányok a “Magyar határelőjárás – európai biztonság” c. tudományos konferenciáról.* Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. 169–187. p. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 3.).
- Baranyi, B. 2004: New challenges of interregional co-operation in the enlarging Europe along Hungary’s eastern state borders. In: BLASJUK, O.C. et al. (red.): *Regional Policy of the European Union after its Enlargement International Workshop.* Užgorod, Lira. 111–138. p.
- Baranyi, B. 2004: An enlarging Europe - new functions of the Eastern Borders of Hungary. – *Association for Borderlands Studies 2004 European Conference. Borders in a New Europe: Between History and New Challenges.* Graz CD-ROM 23 p.
- Baranyi B. (szerk.) 2005: *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén.* Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 269 p.
- Baranyi B. 2005: Eurorégiók és egyéb lehetséges határközi struktúrák dilemmái Magyarországon. In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén.* Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 41–58. p.

- Baranyi B. 2005: Összeköt-e majd, ami még elválaszt? – In: KUTHI Á. – NAGY V. (szerk.): *Határesetek. Magyarország perifériái*. Balassagyarmat, Ipoly Unió. 19–31. p.
- Baranyi B. 2005: Új kihívások a magyar–ukrán határ menti együttműködésben. In: HAUTZINGER Z. (szerk.): *Tanulmányok a "Határőrség a minőség útján" c. tudományos konferenciáról*. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. 153–166. p. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, IV.).
- Baranyi B. 2005: Az euroregionális együttműködést szolgáló határközi struktúrák dilemmái Magyarországon. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): „*Tájak – Régiók – Települések...*”. *Tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt*. Debrecen, Didakt Kft. 70–76. p.
- Baranyi, B. 2005: A Spreading Europe: New Challenges to Hungarian-Ukrainian Cross-border Cooperation. In: FÓTI, G. – LUDVIG, ZS. (eds.): *Eurointegration Challenges in Hungarian-Ukrainian Economic Relations*. Budapest, Institute for World Economics of the HAS - Institute for Economics and Forecasting of the UNAS. 262–288. p.
- Baranyi, B. 2005: Rasširenje Evropy – novij vyèov dlja vengersko-ukrainskogo transgraničnogo sotrudničestva. (A spreading Europe: New challenges to Hungarian–Ukrainian cross-border cooperation.) In: L. M. BAKLANOVA, I. I. NESTERENKO, T. L. TACIJ, L. G. TOMILINA. (red.): *Vyzovy evrointegracii v vengersko-ukrainskih èkonomičeskih otnošenijah meždunarodnoj konferencii Budapest, 26–27. maja 2005*. Kiev, Institut Mirovoj Èkonomiki Vengerskoj Akademii Nauk, Institut Èkonomiki i Prognozirovanija Nacional'noj Akademii Nauk Ukrainy, 248–274. p.
- Baranyi, B. 2006: Rol' pograničnyh regionov v integracionnyh svázah rasširâùsejsâ Evropy. – Regional politika v Ukraine: sovremennye formy i medody realizacii (Regionális politika Ukrajnában: a realizálás modern formái és módszerei. Nemzetközi konferencia.) Lviv. 111–130. p.
- Baranyi, B. 2006: Euroregions along the Eastern borders of Hungary: a question of scale? In: SCOTT, J. W. (ed.): *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*. Aldershot, Ashgate. 149–162. p. (Border Regions Series).
- Baranyi B. 2006: A perifériaképződés területi aspektusai Magyarországon. In: BARANYI B. – NAGY J. (szerk.): *Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, DE Agrártudományi Centrum. 33–48. p.
- Baranyi B. 2007: *A határmentiség dimenziói*. 2. jav., bőv. kiad. Budapest-Pécs, Dialóg Campus K. 318 p. (Dialóg Campus szakkönyvek, Studia regionum, Területi és települési kutatások, 24.).
- Baranyi B. 2007: Dilemmas of Euroregions and other possible cross-border structures in Hungary. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók*. Konferencia, 2005. november 17-18. Szeged, SZTE TTK Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. 47–51. p.

- Baranyi B. 2007: A magyar–ukrán határ menti együttműködés új kihívásai. – Pro Minoritate. 4. sz. (Megjelenés alatt).
- Baranyi B. 2007: Eurorégiók és egyéb határközi struktúrák Magyarországon. – In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. – PÁL V. – KARANCSI Z. (szerk.): *A határok kutatója. Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére*. Szeged–Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság. 52–62. p.
- Baranyi B. 2007: Az euroregionális együttműködés sajátosságai Hajdú-Bihar és Bihar megyék határon átnyúló kapcsolataiban. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *A határok és a határon átnyúló (CBC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti perifériáján*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 9–28. p.
- Baranyi B.– Nagyné Demeter D. 2005: Határ menti együttműködések szerepe és lehetőségei az Észak-alföldi régióban. In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 137–146. p.
- Dancs L. 2005: „Bővülő kapcsolatok komoly akadályokkal” – egy mélyinterjú-vizsgálat tapasztalatai a magyar–ukrán határtérségben. In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 97–110. p.
- Dancs L. 2006: A bevándorlás és a menekültügy mint stratégiai kérdés az EU-ban és Magyarországon. In: BARANYI B. – NAGY J. (szerk.): *Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, DE Agrártudományi Centrum. 135–146. p.
- Dancs L.–Raffay Z. 2007: New aspects of cross-border relations in the light of a prominence survey in the Hungarian-Ukrainian border region. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók. Konferencia, 2005. november 17-18. Szeged, SZTE TTK Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék*, 421–425. p.
- Koncz G. 2005: Sajátos tükör - a keleti határregiók szerepének megjelenése a sajtóban. In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 123–136. p.
- Koncz G.–Szabó Gy. 2007: The effects of the EU enlargement on cross-border cooperation in the Hungarian-Romanian border region. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók. Konferencia, 2005. november 17-18. Szerk.: Szeged, SZTE TTK Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék*, 427–431. p.
- Sallai J. 2004: Migráció az Európai Unióba készülõ Szlovákiában 1998-2003 között. In: HAUTZINGER Z. (szerk.): *Tanulmányok a “Magyar határellenõrzés – európai biztonság” c. tudományos konferenciáról*. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határör Szakosztály Pécsi Szakcsoportja. 201–208. p. (Pécsi Határör Tudományos Közlemények, 3.).
- Sallai J. 2004: Ukrajna határõrizete, és a határon átnyúló magyar–ukrán társadalmi-gazdasági kapcsolatok. – *Határrendészeti Tanulmányok* 1. 85–91 p.

- Sallai J. 2005: A "schengeni folyamat" és a magyar–ukrán, magyar–román határ jövője. In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 59–70. p.
- Szabó Gy. 2005: A határ menti együttműködést elősegítő és akadályozó tényezők empirikus vizsgálatok tükrében. In: BARANYI B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén*. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 83–96 p.

A KÖTET SZERZŐI

- BALCSÓK ISTVÁN PhD, tudományos munkatárs – MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen.
- BARANYI BÉLA az MTA doktora; az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete Debreceni Osztályának vezetője; a Debreceni Egyetem tanára.
- DANCS KAROLA projektmenedzser – Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda, Ungvár, Ukrajna.
- KISS ÉVA kandidátus, tudományos főmunkatárs – Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete, Ukrajna.
- KONCZ GÁBOR tudományos segédmunkatárs – MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen.
- KOVÁCS KRISZTINA PhD, projektmenedzser – Észak-Alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht., Debrecen.
- SALLAI JÁNOS PhD, címzetes főiskolai tanár – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- TARPAI JÓZSEF igazgató – Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda, Ungvár, Ukrajna.

A KUTATÁSI PROGRAM TOVÁBBI RÉSZTVEVŐI

- DANCS LÁSZLÓ területfejlesztési és pályázati projektmenedzser – Euro-Régió Ház Kht., Debrecen.
- RAFFAY ZOLTÁN PhD, főiskolai docens – Dunaújvárosi Főiskola.
- SZABÓ GYULA PhD, projektmenedzser – Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

HÁTSÓ BELSŐ BORÍTÓ

Hungarian–Ukrainian border region – co-operations on the external border of the European Union

The publication focuses on the issues of border regions, cross-border relations, border crossings and border defence along the Hungarian–Ukrainian state borders, with a special reference to the European integration processes and the new functions of the external Schengen border. Following Hungary’s accession to the European Union on 1 May 2004, extended areas become external borders of the European Union along both sides of the 137-kilometre-long Hungarian–Ukrainian border. The separating role of the state borders may even strengthen along the would-be Schengen borders in the Hungarian–Ukrainian border region, which is already a problem region, anyway. Applying the methods of regional sciences, we have to consider all the possibilities of the socio-economic catching up of the peripheries along the state border, preparing at the level of regional researches too for the challenges of the EU integration and the management of the situation coming from the “drawing of the Schengen borders”. In the opposite case, the placement of the external EU borders eastwards may result in a situation that can “cast a shadow” on the slowly improving Hungarian–Ukrainian inter-state relations, especially as regards Hungarian ethnic groups on the two sides of the border and not last inter-ethnic relations. The easement of the inherited or reproducing problems and tensions along the new Schengen borders of the European Union, the improvement of the conditions of border crossings and the securing of the permeability of the borders are mutually important for Hungary and the Ukraine from scientific, socio-economic-cultural and foreign policy aspects. Presently there are analyses urging the discovery and the development of the Hungarian–Ukrainian border zone, a region pushed to the “periphery of the periphery”. The basic researches relying upon empirical researches can assist in the future the birth of favourable solutions for the minimisation or even the counterbalancing of the unfavourable consequences of the situation following the introduction of the Schengen norms. Thus the complex presentation of the new dimensions and perspectives of the cross-border relations can be very important from practical aspects, too.

HÁTSÓ KÜLSŐ BORÍTÓ

A tanulmánykötet a határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok, a határforgalom és a határőrizeti rend kérdéseivel foglalkozik a magyar–ukrán államhatárok mentén, szoros összefüggésben az európai integrációs folyamatokkal és a schengeni külső határ új funkcióival. Az uniós csatlakozás után 2004. május 1-jét követően ugyanis kiterjedt területek kerültek az Európai Unió külső határára a 137 km hosszúságú magyar–ukrán határszakasz mindkét oldalán. Az államhatárok elválasztó szerepe a leendő schengeni határok mentén magyar–ukrán relációban pedig akár erősödhet ebben a még ma is problematikus térségben. A területi tudományok módszereivel számba kell tehát venni a határ menti periférikus peremterületek gazdasági-társadalmi felzárkóztatásának a lehetőségeit, regionális kutatási szinten is választ adva az EU-integráció kihívásaira, a „schengeni határvonással” együttjáró helyzetre. Ellenkező esetben az uniós határok keletebbre helyeződésével előálló új körülmények nem kívánt következményei „beárnyékolhatják” a lassan javuló magyar–ukrán államközi kapcsolatokat, főként ami a magyar–magyar, s nem utolsósorban pedig az interetnikus kapcsolatokat illeti. A terjeszkedő Európa új schengeni határai mentén az öröklött vagy újratermelődő problémák és feszültségek enyhítése, a határforgalom feltételeinek javítása, a határszakasz átjárhatóságának biztosítása Magyarország és Ukrajna számára kölcsönösen fontos tudományos, gazdasági-társadalmi-kulturális és külpolitikai érdek. Jelenleg a „periféria perifériájára” szorult magyar–ukrán határsáv megismerését és fejlesztését szorgalmazó elemzések, az empirikus vizsgálatokon nyugvó alapkutatások a jövőt tekintve elősegíthetik, hogy kedvező megoldások születhessenek a Schengen utáni helyzet hátrányos következményeinek a minimalizálására, sőt ellensúlyozására. Ezért lehet gyakorlati szempontból is fontos a határon átnyúló kapcsolatok új dimenzióinak és perspektíváinak a komplex bemutatása.

A tanulmánykötet a határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok, a határforgalom és a határőrizeti rend kérdéseivel foglalkozik a magyar–ukrán államhatárok mentén, szoros összefüggésben az európai integrációs folyamatokkal és a schengeni külső határ új funkcióival. Az uniós csatlakozás után 2004. május 1-jét követően ugyanis kiterjedt területek kerültek az Európai Unió külső határára a 137 km hosszúságú magyar–ukrán határszakasz mindkét oldalán. Az államhatárok elválasztó szerepe a leendő schengeni határok mentén magyar–ukrán relációban pedig akár erősödhet ebben a még ma is problematikus térségben. A területi tudományok módszereivel számba kell tehát venni a határ menti periférikus peremterületek gazdasági-társadalmi felzárkóztatásának a lehetőségeit, regionális kutatási szinten is választ adva az EU-integráció kihívásaira, a „schengeni határvonással” együttjáró helyzetre. Ellenkező esetben az uniós határok keletebbre helyeződésével előálló új körülmények nem kívánt következményei „beárnyékolhatják” a lassan javuló magyar–ukrán államközi kapcsolatokat, főként ami a magyar–magyar, s nem utolsósorban pedig az interetnikus kapcsolatokat illeti. A terjeszkedő Európa új schengeni határai mentén az öröklött vagy újratermelődő problémák és feszültségek enyhítése, a határforgalom feltételeinek javítása, a határszakasz átjárhatóságának biztosítása Magyarország és Ukrajna számára kölcsönösen fontos tudományos, gazdasági-társadalmi-kulturális és külpolitikai érdek. Jelenleg a „periféria perifériájára” szorult magyar–ukrán határsáv megismerését és fejlesztését szorgalmazó elemzések, az empirikus vizsgálatokon nyugvó alapkutatások a jövőt tekintve elősegíthetik, hogy kedvező megoldások születhessenek a Schengen utáni helyzet hátrányos következményeinek a minimalizálására, sőt ellensúlyozására. Ezért lehet gyakorlati szempontból is fontos a határon átnyúló kapcsolatok új dimenzióinak és perspektíváinak a komplex bemutatása.